

ДР МИЛИЦА КАРИЋ

БОЈАН ЗОРИЋ

ЈЕВРЕЈИ

ЈУГОСЛАВИЈЕ

БОРЦИ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

JEWS OF

YUGOSLAVIA

COMBATANTS IN THE SECOND WORLD WAR

MILICA KARIĆ, PhD

BOJAN ZORIĆ

МУЗЕЈ ЖРТАВА ГЕНОЦИДА

Аутор изложбе и текста каталога
др Милица Карић, кустос у Музеју жртава геноцида
Бојан Зорић, кустос у Јеврејском историјском музеју

Аутор пошавке
др ум. Никола Радосављевић, кустос у Музеју жртава геноцида

Реализацију изложбе и објављивање ове публикације подржали су
Министарство културе Републике Србије
Фондација Музеја жртава геноцида

GENOCIDE VICTIMS MUSEUM

Author of the exhibition and of the text of the catalogue
Milica Karić, PhD, curator, Genocide victims museum
Bojan Zorić, curator, Jewish historical museum

Exhibition designed by
Nikola Radosavljević, PhD in Arts

This project is supported by
Ministry of Culture of Republic of Serbia
Genocide Victims Museum Foundation

© Музеј жртава геноцида / Genocide Victims Museum, 2024

ДР МИЛИЦА КАРИЋ

БОЈАН ЗОРИЋ

ЈЕВРЕЈИ ЈУГОСЛАВИЈЕ БОРЦИ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

MILICA KARIĆ, PhD

BOJAN ZORIĆ

JEW S OF YUGOSLAVIA COMBATANTS IN THE SECOND WORLD WAR

БЕОГРАД / BELGRADE
2024.

ИЗЛОЖБЕНА ТРИЛОГИЈА

Дуга и предуга ратничка историја наше земље Србије, било као самосталне државе, било као државе у склопу краљевске а потом социјалистичке Југославије, била је изузетна, трагична, увек ослободилачка и славна. Она је посебан део наше укупне историје којим се поносимо и ког морамо да се сећамо. Сећајући се мислимо на све наше претке који су се борили за слободу и тако мислимо и на себе сâме. Ми смо њихови потомци, а то је велика част.

Када је 2014. године у културној и научној јавности Србије коначно отпочело обележавање стогодишњице почетка Првог светског рата, Јеврејски историјски музеј у Београду приредио је изложбу под називом *Јевреји Србије у Првом свејском рају*, коју је пратила монографија са каталогом и ре-принт *Сјоменице поинулих и умрлих срјских Јевреја у Балканском и Свејском рају 1912–1918*, штампане у Београду 1927. године. Изложба се састојала од архивског материјала који је у поседу Јеврејског историјског музеја из Првог светског рата и оригиналних предмета у сврху посредне илустрације храбрости и става српских Јевреја према борби за слободу Србије. До 2018. године, када се обележавала стогодишњица краја Првог светског рата, изложба је гостовала у петнаест градова широм наше земље.

На изложбу *Јевреји Србије у Првом свејском рају* тематски су се надовезале изложба и монографија под називом *Јевреји Србије – официри Војске Краљевине Јујославије*, које је Музеј реализовао 2015. године. Ова изложба је настала као резултат сложеног пројекта који се састојао од истраживачког рада у Војном архиву у Београду, издвајања војничких досијеа Јевреја који су били активни или резервни официри Војске Краљевине Југославије, скенирања тих досијеа и стварања базе података.

Изложба *Јевреји Јујославије – борци Друјој свејској раја* је изложба о храбрости, вољи и снази, о Јеврејима Србије и Југославије који су били борци, партизани, лекари и болничари, о јеврејским мушкарцима и женама који су учествовали у борби против непријатеља у Другом светском рату. Приређујемо је заједно са Музејом жртава геноцида из Београда, користећи архивски материјал и експонате из фондуса нашег музеја. Није лако изложбом дочарати херојство и пожртвованост наших бораца у Другом светском рату али се надамо да ћемо овом изложбом то успети.

Војислава Радовановић,
директорка Јеврејског историјског музеја

EXHIBITION TRILOGY

Serbia’s extensive military history, whether as an independent nation or part of the royal and later socialist Yugoslavia, is exceptional, tragic, always liberating, and glorious. This history constitutes a significant aspect of our collective heritage that we take pride in and must commemorate. In our reflections, we honor the sacrifices of our ancestors who fought for freedom, recognizing ourselves as their descendants, which is a profound privilege.

When in 2014, the cultural and scientific community of Serbia finally began to commemorate the centenary of the beginning of the First World War, the Jewish Historical Museum in Belgrade organized an exhibition entitled “Jews of Serbia in the First World War”, which was accompanied by a monograph with a catalog and a reprint of “Memorial Book of the Serbian Jews who were killed and died in the Balkan and World War 1912 – 1918”, printed in Belgrade in 1927. The exhibition consisted of archival material in the possession of the Jewish Historical Museum from the First World War and original objects to indirectly illustrate the courage and attitude of Serbian Jews towards the struggle for the freedom of Serbia. Until 2018, when the centenary of the end of the First World War was celebrated, the exhibition visited fifteen cities across our country.

Based on the exhibition titled “Jews of Serbia in the First World War”, the museum held another one with an accompanying monograph named “Jews of Serbia – officers of the Army of the Kingdom of Yugoslavia” in 2015. This exhibition was created due to a complex project involving research conducted in Belgrade, allocating military records of Jewish individuals who served as active or reserve officers of the Kingdom of Yugoslavia, scanning these records, and establishing databases.

The exhibition “Jews of Yugoslavia – Combatants of the Second World War” highlights the themes of bravery, determination, and resilience. It focuses on the Jewish individuals from Serbia and Yugoslavia who served as combatants, partisans, medical professionals, and paramedics, showcasing the contributions of Jewish men and women in the struggle against the enemy during the Second World War. We are collaborating with the Genocide Victims Museum in Belgrade to curate this exhibition, utilizing archival materials and artifacts from our museum’s collection. While it is challenging to effectively represent the heroism and sacrifices of our fighters during the Second World War through an exhibition, we are optimistic that we will achieve that goal with this one.

Vojislava Radovanović,
Director of the Jewish Historical Museum

THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA IN
THE SECOND WORLD WAR

КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА У
ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Други светски рат на нашем простору почео је 6. априла 1941. године нападом сила Осовине предвођених Немачким рајхом на Краљевину Југославију, која је након краткотрајног Априлског рата поражена, окупирана и подељена између Немачког рајха, Краљевине Италије, Краљевине Мађарске и Бугарске Царевине, а приликом окупације на делу њене територије створена је Независна Држава Хрватска. После краткотрајног рата, у априлу 1941. године, остатак сукоба је највећим делом био герилски, а водили су га Југословенска војска у отаџбини (ЈВуО), колоквијално названи четници¹, монархистичке оријентације, и партизани² Народноослободилачке војске Југославије (НОВЈ) предвођени Комунистичком партијом Југославије (КПЈ), републикански и револуционарно оријентисани; против окупаторских снага, као и против усташког режима у Независној Држави Хрватској (НДХ) и

¹ Стеван Павловић, Историја Балкана, Београд 2021, 461-462.

² Од латинске речи за „присталицу“. Од 1942. године Народноослободилачки покрет (НОП).

The Second World War in our region commenced on April 6, 1941, with the invasion of the Axis powers led by the German Reich against the Kingdom of Yugoslavia. After a brief conflict known as the "April War," Yugoslavia was defeated, occupied, and subsequently divided among the German Reich, the Kingdom of Italy, the Kingdom of Hungary, and the Kingdom of Bulgaria. During the occupation, an Independent State of Croatia was established in part of its territory. After the short-lived war, in April 1941, the rest of the conflict was mostly guerilla, and it was led by the Yugoslav Army in the Homeland (ЈВуО), colloquially known as Chetniks¹, monarchist-oriented, and Partisans² of the National Liberation Army (NOVJ) led by the League of Communists of Yugoslavia (КПЈ), republican and revolutionary oriented; against the occupying forces, as well as against the Ustasha regime in the Independent State of Croatia (NDH) and collaborationist forces

¹ Stevan Pavlović, Istorija Balkana, Belgrade 2021, 461-462.

² from the Latin word for "supporter". since 1942, the National Liberation Movement (NOP)

колаборационистичких снага на територији војноокупационе зоне Србије. Истовремено, рат је био и револуција и грађански рат између комунистичког – партизанског и ројалистичког – четничког покрета.

Југословенска влада је, пратећи догађаје у Европи од 1939. године и ескалацију оружаног сукоба, оправдано очекивала да ће и Краљевина Југославија бити нападнута. Један од начина да се реше безбедносни проблеми Краљевине Југославије, било је и потписивање пакта са Немачким рајхом 25. марта 1941. године. Потписивање пакта за Краљевину Југославију није било гаранција да ће услове из уговора поштовати и нацистичка Немачка на челу са Адолфом Хитлером. Супротна одлука, односно наоружавање и милитаризација Краљевине Југославије, значила је сигуран рат са Немачким рајхом и савезницима унутар сила Осовине који су окруживали Југославију, са свих страна осим границе са Краљевином Грчком на југу. У Бечу је 25. марта 1941. године потписан протокол о приступању Краљевине Југославије Тројном пакту. Недуго затим, у ноћи између 26. и 27. марта 1941. године, изведен је државни удар на челу са генералима Боривојем Мирковићем и Душаном Симовићем, срушена је влада Драгише Цветковића и свргнуто намешништво регента кнеза Павла Карађорђевића, а

on the territory of the military occupation zone of Serbia. The conflict simultaneously represented a revolution and a civil war, characterized by the struggle between the communist Partisans and the royalist Chetniks movement.

The Yugoslav government, in light of the events in Europe since 1939 and the increasing armed conflict, had reason to believe that the Kingdom of Yugoslavia would also come under attack. One solution to address the security concerns of the Kingdom of Yugoslavia was to sign a pact with the German Reich on March 25, 1941. The agreement for the Kingdom of Yugoslavia was signed without any assurances that Nazi Germany, led by Adolf Hitler, would adhere to the stipulations of the accord. The alternative course of action, namely the arming and militarization of the Kingdom of Yugoslavia, would have inevitably led to war with the German Reich and its allies among the Axis powers, which surrounded Yugoslavia from all sides except for its southern border with the Kingdom of Greece. On March 25, 1941, the Protocol for the Kingdom of Yugoslavia's accession to the Triple Pact was signed in Vienna. On the night of March 26-27, 1941, a *coup d'etat* led by generals Borivoj Mirković and Dušan Simović took place. This resulted in the overthrow of the government of Dragiša Cvetković, and also the viceroyalty of Prince Pavle Karađorđević, and the

престолонаследник Петар II Карађорђевић проглашен је пунолетним. Нова влада успостављена је 27. марта 1941. године са генералом Душаном Симовићем као њеним председником. Истог дана организоване су демонстрације широм градова Краљевине Југославије у којима су апсолутну већину демонстраната чинили Срби.

Краљевину Југославију су 6. априла исте године са свих страна напале силе Осовине, углавном снаге Трећег рајха (нацистичке Немачке) и у мањем обиму војне јединице Краљевине Италије и Краљевине Мађарске. Немачко ратно ваздухопловство варварски је бомбардовало Београд у зору 6. априла 1941. године. Инвазија сила Осовине на Краљевину Југославију трајала је 11 дана и окончала се безусловном капитулацијом Југословенске краљевске војске 17. априла 1941. године, а сама борбена дејства су окончана 18. априла 1941. године. Краљ Петар II Карађорђевић и југословенска влада су напустили земљу, а остатак рата су провели у избеглиштву, са седиштем у Лондону. Неспорно слабије наоружана у поређењу са немачком армијом, југословенска војска је, у покушају да брани читаву државну границу, развукла своје ограничене људске и материјалне ресурсе³. Највећи део хрватских и

declaration of Petar II Karađorđević as being of age. The new government was formed on March 27, 1941, with General Dušan Simović serving as its president. On that same day, protests took place across various cities in the Kingdom of Yugoslavia, with predominantly Serb demonstrators.

On April 6, 1941, the Kingdom of Yugoslavia was attacked from all sides by the Axis powers, primarily the forces of the Third Reich (Nazi Germany), and to a lesser extent, the military units of the Kingdom of Italy and the Kingdom of Hungary. The German Air Force barbarically bombed Belgrade at dawn on that day. The invasion of the Kingdom of Yugoslavia by the Axis lasted for 11 days, culminating in the unconditional surrender of the Yugoslav Royal Army on April 17, 1941, while active combat operations concluded on April 18, 1941. King Petar II Karađorđević and the Yugoslav government left the country, and spent the rest of the war in exile, based in London. Undeniably less well-armed compared to the German army, the Yugoslav army stretched its limited human and material resources in an attempt to defend the entire national border.³ Most of the Croatian and Muslim soldiers within the Yugoslav army chose to abandon their posts and

³ Antony Beevor, The Second World War I, Serbian edition: Antoni Bivor, Drugi svetski rat I, Beograd 2014, 240-241.

муслиманских војника у југословенској војсци одбијао је да се бори и дезертирао је из војних јединица, а велики део њиховог становништва дочекивао је немачке окупационе снаге као ослободиоце. Једини отпор инвазији долазио је из јединица са територије данашње Србије, Црне Горе и Северне Македоније, као и од неколицине пилота стационираних махом у Београду и његовој околини. После слома југословенске државе и капитулације, у заробљеништву, превасходно у логоре на територији Немачког рајха, одведено је више десетина хиљада југословенских војника, подофицира и официра; Срба, Јевреја и Словенаца.

Услови капитулације који су наметнути Краљевини Југославији су били изузетно тешки, а силе Осовине су поделиле њену територију и распарчале су је. Краљевина Италија је окупираола и анектирала југозападну Словенију, средишњу Далмацију са скоро свим јадранским острвима, осим Брача и Хвара, источну Македонију до Охридског језера, Улцињ, део Скадарског језера, велики део Косова и Метохију који су припојени италијанском марионетском пројекту Велике Албаније и Боку Которску; такође је стекла контролу над већим делом бивше Зетске бановине где је основан Италијански гувернаторат за Црну Гору (1941-1943). Краљевина

deserted their military units, while a large portion of the civilian population viewed the German occupation forces as liberators. The primary resistance to the invasion originated from military units located in present-day Serbia, Montenegro, and North Macedonia, along with a handful of pilots primarily based in and around Belgrade. Following the collapse of the Yugoslav state and its subsequent capitulation, tens of thousands of Yugoslav soldiers, including non-commissioned officers and officers, were taken into captivity, predominantly in camps situated within the German Reich; this included Serbs, Jews, and Slovenes.

The conditions of capitulation imposed on the Kingdom of Yugoslavia were extremely difficult, and the Axis powers divided its territory and dismembered it. The Kingdom of Italy occupied and annexed south-western Slovenia, central Dalmatia with almost all the Adriatic islands, except Brač and Hvar, eastern Macedonia up to Lake Ohrid, Ulcinj, part of Lake Skadar, a large part of Kosovo and Metohija, which were annexed to the Italian puppet project of Greater Albania and Boka Kotorska; it also gained control over a large part of the former Zeta subdivision where the Italian Governorate for Montenegro was founded (1941 - 1943). The Kingdom of Hungary annexed Bačka, Baranja, Međumurje and Prekomurje. The Bulgarian Empire received a large part of the

³ Ентони Бивор, Други светски рат I, Београд 2014, 240-241.

Мађарска је анектирала Бачку, Барању, Међумурје и Прекомурје. Бугарска Царевина је добила већи део бивше Вардарске бановине, односно већину територије данашње Северне Македоније и територију Србије од Власотинца до Пирота, односно део јужне и југоисточну Србију. Немачки рајх је окупирао и анектирао северну Словенију, а од остатка Србије и Баната образовано је Подручје војног заповедника у Србији (*Gebiet des Militärbefehlshabers in Serbien*). У Београду је прво успостављена Комесарска управа, на челу са Миланом Аћимовићем, а потом 29. августа 1941. године формирана Влада народног спаса, на челу са генералом Миланом Недићем, која је у потпуности била потчињена немачким властима. Пре формалног завршетка Априлског рата и капитулације Краљевине Југославије, 10. априла 1941. године основана је Независна Држава Хрватска, под политичким и војним вођством Анте Павелића и усташког покрета, којој су поред територије Бановине Хрватске још припојени и Босна (бивша Врбаска и део бивше Дринске бановине), Херцеговина са делом бивше Зетске бановине и Срем (део бивше Дунавске бановине). Приближно месец дана после проглашења НДХ, од краја априла месеца 1941. године почело је масовно протеривање и убијање Срба, Јевреја и Рома, које се претворило у геноцид

former Vardar subdivision, i.e. most of the territory of today's North Macedonia, and the territory of Serbia from Vlasotinac to Pirot, i.e. part of southern and south-eastern Serbia. The German Reich occupied and annexed northern Slovenia, and the Military Commander's Area in Serbia (*Gebiet des Militärbefehlshabers in Serbien*) was formed from the rest of Serbia and the Banat. In Belgrade, the establishment of the Commissioner's Administration was initiated under the leadership of Milan Aćimović. Subsequently, on August 29, 1941, the Government of National Salvation was formed, headed by General Milan Nedić, operating entirely under the control of German authorities. Before the official conclusion of the "April War" and the capitulation of the Kingdom of Yugoslavia, the Independent State of Croatia was founded on April 10, 1941. This new state was governed politically and militarily by Ante Pavelić and the Ustasha movement, to which, in addition to the territory of the Croatian subdivision, Bosnia (the former Vrbas and part of the former Drina division), Herzegovina with part of the former Zeta subdivision, and Srem (part of the former Danube subdivision) were also annexed. Around one month following the establishment of the NDH (*the Independent State of Croatia), specifically in late April 1941, a systematic campaign of expulsion and extermination targeting Serbs, Jews, and

над припадницима ових народа, који је трајао све до ослобођења маја 1945. године.

Разноликост Краљевине Југославије у етничком и верском смислу пружила је окупаторским снагама могућности за ефикасније војно напредовање и брже освајање власти. На територији Барање, Бачке, Баната и Срема, живеле су мађарска, немачка и хрватска национална мањина које су листом пришле уз немачког, мађарског и хрватског окупатора и омогућиле им брзо заузимање територије и успостављање власти. Војно способно становништво из редова Немаца, Мађара и Хрвата који су живели на овим територијама, добровољно или путем регрутације, ступало је у редове немачких СС јединица или регуларне војске, мађарске окупационе војске и усташког или домобранског покрета, у делу који је присвојила НДХ. На Косову и Метохији Албанци су масовно пришли италијанским окупаторима и тако им омогућили брзо заузимање ове територије; а у сарадњи са немачким војним окупационим апаратом, од дела албанског војно способног становништва формиране су и СС трупе, које су починиле многобројне ратне злочине на том простору. Најтежа ситуација за српски народ је била на територијама које су ушле у састав Независне Државе Хрватске, где већ од првих дана успоставе НДХ почиње

Roma commenced. This campaign escalated into a genocide against these groups, persisting until the liberation in May 1945.

The ethnic and religious diversity within the Kingdom of Yugoslavia afforded the occupying forces advantageous conditions for more effective military progression and a swifter acquisition of control. In the regions of Baranja, Bačka, Banat, and Srem, there were Hungarian, German, and Croatian minority populations. These groups collaborated with the German, Hungarian, and Croatian occupiers, aiding them in swiftly taking control of the area. The military-capable individuals from the German, Hungarian, and Croatian communities living in these regions willingly or through conscription joined the German SS units, regular army, Hungarian occupation army, and the Ustasha or Home Guard movement in the part annexed by the Independent State of Croatia. In Kosovo and Metohija, the Albanians collaborated with the Italian occupiers, allowing them to swiftly take over the territory. In partnership with the German military occupation, a segment of the Albanian military population formed SS troops, who then carried out numerous war crimes in that region. The Serbian people faced the most difficult situation in the territories that became part of the Independent State of Croatia. The systematic genocide of Serbian, Jewish, and Roma people began

систематски геноцид над српским, јеврејским и ромским живљем. Становништво муслиманске вероисповести је, на простору НДХ, у великој мери подржавало новоуспостављену усташку политичку и војну власт, а такође је добровољно и путем регрутације ступало у усташке војне или немачке СС јединице, образоване на простору Босне и Херцеговине.

Током пролећа и лета 1941. године, у више крајева Краљевине Југославије дошло је до образовања устаничких борбених група и до отпочињања оружаних напада на окупаторске и квислиншке групе и објекте инфраструктуре које су користили. Устаници су били мотивисани патриотизмом, идеолошким убеђењем или страхом за голи живот, као у случају Срба и Јевреја у НДХ. Официри, подофицири и војници војске Краљевине Југославије који су избегли заробљавање и нису желели да положе оружје вршили су међусобно повезивање и организовање у мање војне одреде. Након напада Немачког рајха на Совјетски Савез, 22. јуна 1941. године, Комунистичка партија Југославије је појачала своје активности. Тако су настале две устаничке формације, једна под руководством Комунистичке партије Југославије, под називом партизани (касније Народноослободилачка војска Југославије) и друга под командом пуковника Југословенске краљевске војске Драгољуба

from the first days of the establishment of the NDH. The population of the Muslim religion in the territory of the NDH largely supported the newly established Ustasha political and military power. They voluntarily joined the Ustasha military or German SS units, formed in the territory of Bosnia and Herzegovina through recruitment.

In the spring and summer of 1941, insurgent fighting groups were formed in many parts of the Kingdom of Yugoslavia. These groups launched armed attacks against the occupying and Quisling troops, as well as the infrastructure facilities they used. The insurgents were motivated by patriotism, ideological conviction, or fear for their lives, as was the case for Serbs and Jews in the NDH. The officers, non-commissioned officers, and soldiers of the army of the Kingdom of Yugoslavia who evaded capture and refused to surrender banded together and formed smaller military units. Following the German Reich's attack on the Soviet Union on June 22, 1941, the activities of the Communist Party of Yugoslavia became more intense. Two insurgent formations were established during the Second World War in Yugoslavia. One was led by the Communist Party of Yugoslavia, known as the Partisans (later renamed the People's Liberation Army of Yugoslavia), and the other was commanded by Colonel Dragoljub Mihailović of the Yugoslav Royal Army, known as the Yugoslav

Михаиловића, под називом Југословенска војска у отаџбини (познатија као четници). Ове две групе преузеле су вођство над устаничким групама, започевши формирање и већих тактичких војних формација. Значајну улогу у припреми кадрова за организацију партизанског рата у Југославији имао је Совјетски Савез. Уочи рата, неколико стотина будућих истакнутих учесника Народноослободилачке борбе (НОБ-а) је завршило партизанске течајеве у организацији совјетске војнообавештајне службе у Совјетском Савезу и Републици Шпанији. После формалног завршетка ратних дејстава и капитулације Краљевине Југославије, војска Краљевине Југославије распала се на три дела: Југословенску војску у заробљеништву (ЈВуЗ), Југословенску војску у отаџбини (ЈВуО) и Југословенску војску ван отаџбине (ЈВвО). Југословенска војска ван отаџбине (ЈВвО) је назив за припаднике Југословенске војске који су успели да избегну заробљавање у рату током априла 1941. године. Овај део Југословенске војске бројао је око 1.000 људи, углавном припадника морнарице и ваздухопловства, који су били стационарни у британским базама у Египту и делом на Блиском истоку.

Југословенска војска у отаџбини била је део оружане силе Краљевине Југославије, која се налазила под формалном командом краља

Army in the Homeland (commonly referred to as the Chetniks). These two groups assumed leadership of the insurgent forces, marking the beginning of the formation of larger tactical military units. The Soviet Union played a significant role in preparing personnel for the organization of the partisan war in Yugoslavia. Before the war, several hundred future prominent participants of the National Liberation War (NOB) completed partisan courses organized by the Soviet military intelligence service in the Soviet Union and the Republic of Spain. After the formal end of hostilities and the capitulation of the Kingdom of Yugoslavia, the army of the Kingdom of Yugoslavia broke up into three parts: the Yugoslav Army in Prison (JVuZ), the Yugoslav Army in the Homeland (JVuO), and the Yugoslav Army outside the Homeland (JVvO). Yugoslav Army outside of the Homeland (JVvO) is the name for members of the Yugoslav Army who managed to avoid capture in the war during April 1941. This part of the Yugoslav army numbered around 1,000 people, mostly members of the navy and air force, who were stationed at British bases in Egypt and partly in the Middle East.

The Yugoslav army in the homeland was a part of the armed forces of the Kingdom of Yugoslavia, which was formally under the command of King Peter II Karađorđević and the Ministerial Council of the Kingdom of Yugoslavia in exile. It was

Петра II Карађорђевића и Министарског савета Краљевине Југославије у емиграцији и била је призната од савезника као легитимна војна организација Краљевине Југославије. Настала је из Команде четничких одреда Југословенске војске коју је основао пуковник Драгољуб Михаиловић. Избегавши заробљавање од стране окупатора у краткотрајном рату, априла 1941. године, пуковник Драгољуб Михаиловић се склонио на Равну гору и почетком маја исте године са неколицином официра, подофицира и војника оформио ЈВуО. Своју активност је усмерио на успостављање веза са британском обавештајном службом и делимично америчком, те преко њих са југословенском избегличком владом. Током устанка против немачких окупатора 1941. године, на територији окупирани Србије, снаге пуковника Михаиловића су имале значајну улогу. Јадарски четнички одред је 31. августа 1941. године ослободио Лозницу, која је постала први ослобођени град у окупираној Европи. Уследио је низ битака за градове у Србији, а током 1941. године долази до сарадње четничких и партизанских снага, приликом битке за Шабач, Горњи Милановац, ослобођења Чачка, Ужица и опсаде Краљева. Након немачких злочина и стрељања више хиљада цивила у Краљеву и Крагујевцу, пуковник Михаиловић се опредељује за герилско

recognized by the Allies as a legitimate military organization of the Kingdom of Yugoslavia. The army originated from the Command of Chetnik Detachments of the Yugoslav Army, which was founded by Colonel Dragoljub Mihailović. After escaping capture by the occupiers in the brief war of April 1941, Colonel Dragoljub Mihailović took refuge on Ravna Gora. In May of the same year, he formed the JVuO with a few officers, non-commissioned officers, and soldiers. He focused his activities on establishing connections with the British and partially American intelligence services, and through them with the Yugoslav government-in-exile. In 1941, during the uprising against the German occupiers in Serbia, Colonel Mihailović's forces played a significant role. On August 31, 1941, the Jadar Chetnik detachment liberated Loznica, which became the first liberated city in occupied Europe. Following this, a series of battles for cities in Serbia took place. During 1941, Chetnik and Partisan forces cooperated in the battle for Šabac, Gornji Milanovac, the liberation of Čačak, Užice, and the siege of Kraljevo. After the Germans committed crimes and shot thousands of civilians in Kraljevo and Kragujevac, Colonel Mihailović decided to engage in guerrilla activity. From November 1941, in addition to fighting against the occupiers, the JVuO entered the civil war with the NOVJ. The actions of the

деловање. Од новембра 1941. године, поред борбе против окупатора, ЈВуО улази и у грађански рат са НОВЈ. Понашање избегличке владе у Лондону и њена политичка неодлучност и нејединство, представљали су огромно оптерећење за ЈВуО и кочили су настанак њене јединствене и чврсте идеологије. Крајем 1941. године, пуковник Михаиловић је унапређен у бригадног, а јануара 1942. године у дивизијског генерала и именован за министра војске, морнарице и ваздухопловства; а 28. маја 1942. године, указом краља Петра II Карађорђевића постао је и представник југословенске краљевске владе у земљи.⁴ ЈВуО је у већем делу рата деловала као герилска формација и највећи део својих присталица је држала ван активног војног састава, а према националном саставу, највећи део ЈВуО су чинили Срби, уз присуство мањег броја Словенаца, Хрвата и муслимана. У герилским условима и деловању под различитим окупационим зонама, ЈВуО никада није постала хомогена формација, па је долазило до различитих облика сарадње њених команданата са представницима немачких или италијанских окупационих власти и власти НДХ. Током 1943. године, нарочито после војног пораза од партизана у Бици на Неретви и после

⁴ Срђан Цветковић, *Између српа и чекића*, Београд 2015, 67–69.

Government-in-exile in London, characterized by political indecision and fragmentation, imposed a significant challenge on the JVuO and obstructed the development of its distinct and cohesive ideology. By the end of 1941, Colonel Mihailović received a promotion to brigadier, followed by an elevation to divisional general in January 1942, at which point he was appointed Minister of the Army, Navy, and Air Force. Subsequently, on May 28, 1942, King Peter II Karađorđević issued a decree appointing him as the representative of the Yugoslav royal government in the Homeland.⁴ Throughout the majority of the conflict, JVuO functioned as a guerrilla unit, maintaining a significant portion of its supporters outside of direct military engagement. The national composition revealed that Serbs constituted the majority within JVuO, accompanied by a smaller contingent of Slovenes, Croats, and Muslims. Operating under diverse occupation zones and in guerrilla conditions, JVuO did not evolve into a uniform entity; consequently, there were multiple instances of collaboration between its commanders and representatives from the German or Italian occupying forces, as well as the authorities of the NDH. In 1943, after the military defeat of the Partisans in the Battle of the Neretva and the

⁴ Srdjan Cvetković, *Između srpa i čekića*, Beograd 2015, 67–69.

Техеранске конференције, западни савезници почињу да пружају помоћ и снагама НОВЈ⁵, уместо искључиво ЈВуО као до тада, што доводи до делимичног расцепа у структури ЈВуО, војне недисциплине и идејне дезоријентације. У свом говору од 12. септембра 1944. године, емитованом преко Радија Лондон, краљ Петар II је позвао „све Србе, Хрвате и Словенце да се уједине и приступе Народноослободилачкој војсци под вођством маршала Тита”, чиме је нанео последњи и најтежи политички и морални ударац ЈВуО, који је утицао у великој мери на исход грађанског и идеолошког рата, који је упоредо текао на простору окупиране Краљевине Југославије са борбом против окупатора. После недвосмисленог сврставања краља и владе и подршке НОВЈ, ЈВуО ипак наставља да делује и, током 1944. године, од окупатора ослобађа неколицину насеља, претежно на територији данашње Србије, међу којима су: Лазаревац, Крушевац, Љиг, Варварин, Мајданпек, Ражањ, Кучево, Петровац на Млави и Жагубица. На крају рата, пролећа 1945. године, делови ЈВуО су преко данашње Словеније отишли за Италију и тамо се предали западним савезницима, док је главнина снага остала уз генерала

Tehran Conference, the Western Allies started to provide help to the NOVJ forces as well⁵, instead of exclusively JVuO as before, which to a partial split in the JVuO structure, military indiscipline, and ideological disorientation. On September 12, 1944, King Petar II made a speech broadcast on Radio London, calling on "all Serbs, Croats, and Slovenes to unite and join the People's Liberation Army under the leadership of Marshal Tito." This had a significant impact on the outcome of the civil and ideological war in the occupied territory of Yugoslavia, parallel to the fight against the occupiers. Despite the clear alignment of the monarchy and the government, along with the backing of the NOVJ, the JVuO persisted in its operations. In 1944, it liberated numerous settlements from the occupiers, primarily within the area of present-day Serbia, among which are Lazarevac, Kruševac, Ljig, Varvarin, Majdanpek, Ražanj, Kučevo, Petrovac na Mlavi, and Žagubica. At the conclusion of the war in the spring of 1945, certain factions of the JVuO made their way to Italy through present-day Slovenia, where they surrendered to the Western Allies. Meanwhile, the primary contingent continued to operate under General Mihailović in eastern Bosnia. The newly established communist regime in Yugoslavia

⁵ Љубодраг Димић, Југославија и Хладни рат, Београд 2014, 33–34.

⁵ Ljubodrag Dimić, Jugoslavija i Hladni rat, Beograd 2014, 33-34.

Михаиловића на простору источне Босне. Нове, комунистичке власти у Југославији прогласиле су припаднике ЈВуО за сараднике окупатора и против оних који су преостали у земљи наредних година водиле су активну борбу на терену. Генерал Михаиловић је ухапшен 1946. године и, након судског процеса, приликом кога су прекршена процесна права, осуђен на смртну казну и губитак грађанских права.

Партизанске одреде је формирала и предводила Комунистичка партија Југославије (КПЈ) на челу са Јосипом Брозом Титом. Краткотрајни Априлски рат, комадање Југославије, стварање НДХ, терор окупатора и осталих колаборациониста, створили су расположење код народа, превасходно српског, да се окупатору треба супротставити. Политбиро ЦК КПЈ је 4. јула 1941. године донео одлуку о почетку оружане борбе, а 22. јуна исте године, након почетка рата СССР-а и Трећег рајха и позива Коминтерне „свим поробљеним народима Европе да се укључе у рат против сила Осовине“, КПЈ креће у активнију борбу против окупатора. У Београду је основан Главни штаб партизанских одреда Југославије, а КПЈ је званично одлучила да покрене оружани устанак 4. јула 1941. године. Јесени 1941. године, долазе први већи војни успеси партизанских јединица, оличени у формирању Ужичке републике на ослобођеној

labeled the members of the JVuO as collaborators with the occupiers, subsequently engaging in a vigorous campaign against those who remained in the country. In 1946, General Mihailović was apprehended, and following a trial that saw violations of procedural rights, he was condemned to death and stripped of his civil rights.

Partisan units were established and directed by the Communist Party of Yugoslavia (KPJ), under the leadership of Josip Broz Tito. The brief "April War," the fragmentation of Yugoslavia, the establishment of the NDH, and the oppressive actions of the occupiers and their collaborators created a mood among the people, particularly among Serbs, that resistance against the occupier was necessary. On July 4, 1941, the Politburo of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia decided to begin an armed struggle. On June 22 of the same year following the start of the war between the USSR and the Third Reich, the Comintern called on "all the enslaved peoples of Europe to join the war against the Axis powers." As a result, the KPJ began a more active fight against the occupiers. The Main Headquarters of the Partisan Detachments of Yugoslavia was established in Belgrade, and the KPJ officially decided to launch an armed uprising on July 4, 1941. In the fall of 1941, the partisan units achieved their initial significant military victories, marked

територији у западној Србији; а 21. децембра исте године, у Руду је формирана Прва пролетерска бригада – прва регуларна јединица која је могла да дејствује изван места где је основана. Током 1942. године, јединице и партизански одреди се спајају у Народноослободилачку војску (НОВ) и Партизанске одреде Југославије (ПОЈ), а касније у Југословенску армију 1. марта 1945. године. Након почетних успеха устаника, долази до узвратних мера окупаторских снага. Устаничке снаге претрпеле су поразе, што је довело до губитка слободне територије и смањења интензитета устанка. Између две устаничке формације, ЈВуО и НОВЈ, избио је у Србији општи сукоб 1. новембра 1941. године, а упркос примирју потписаном 20. новембра исте године, сукоб се наставио и интензивирао. У јануару 1942. године, овај сукоб пренео се и на територију Црне Горе, а потом је захватио простор Босне, Херцеговине, Лике и Далмације. Тиме је сукоб између два покрета отпора прерастао у грађански и идеолошки рат до уништења.

Након неуспеха и губљења позиција у источним крајевима, у првој половини 1942. године руководство НОВЈ-а определило се за формирање великих мобилних формација, способних за борбу у разним подручјима. Формиране су бригаде, а затим су од више бригада формиране дивизије. Партизанске

by establishing the Republic of Užice in the liberated region of western Serbia. Additionally, on December 21 of that year, the First Proletarian Brigade was created in Rudo, representing the first regular unit capable of operating beyond its founding location. In 1942, units and partisan detachments merged into the National Liberation Army (NOV) and Partisan Detachments of Yugoslavia (POJ), and later into the Yugoslav Army on March 1, 1945. Following the early achievements of the insurgents, the occupying forces implemented retaliatory actions. As a result, the insurgent forces experienced setbacks, resulting in the loss of liberated territory and a reduction in the intensity of the uprising. On November 1, 1941, a widespread conflict erupted in Serbia between two insurgent groups, JVuO and NOVJ. Although an armistice was signed on November 20 of the same year, hostilities persisted and escalated. By January 1942, the conflict extended into Montenegro and subsequently affected the regions of Bosnia, Herzegovina, Lika, and Dalmatia. Thus, the struggle between these two resistance movements evolved into a civil and ideological war marked by destruction.

Following the setbacks and loss of territory in the eastern regions during the first half of 1942, the leadership of the NOVJ decided to establish large mobile formations capable of engaging in

јединице извеле су већи број успешних напада на непријатељске гарнизоне (Кључ, Ливно, Мркоњић Град, Јајце, Босанско Грахово, Бихаћ, Теслић). Тако је формирана пространа слободна територија, такозвана „Бихаћка република“, и истовремено је формирана групација оперативних јединица као почетак НОВЈ. Окупаторске војне снаге реаговале су енергично на стварање овако простране слободне територије. Овај део ратних дејстава окончан је успехом снага НОВЈ које су, и поред изложености великим напорима и знатних губитака, очувале борбену оперативност. Главна оперативна групација НОВЈ, у првој половини 1943. године, пробила се кроз италијанске и четничке положаје у захвату Неретве према источној Херцеговини и Црној Гори. Услед велике бројчане и ватрене надмоћи Немаца, снаге НОВЈ претрпеле су веома тешке губитке, ипак њихов знатан део успео је да се средином године пробије кроз немачке обруче у источну Босну. Борци НОВЈ савладали су током ових операција тешка искушења. Стога су ове борбе у послератној Југославији добиле митски статус и биле су познате као Четврта и Пета офанзива, односно Битка на Неретви и Битка на Сутјесци. Почетком септембра 1943. године Италија је капитулирала. Излазак Италије из ратних дејстава имао је за последицу нагло јачање НОВЈ, како бројчано,

combat across various fronts. Initially, brigades were created, which were subsequently organized into divisions formed from multiple brigades. Partisan units executed numerous successful attacks on enemy garrisons located in Ključ, Livno, Mrkonjić Grad, Jajce, Bosansko Grahovo, Bihać, and Teslić. This led to the establishment of a significant area of liberated territory, referred to as the "Bihaćka Republika," alongside the formation of a group of operational units that marked the beginning of the NOVJ. The occupying military forces responded vigorously to the establishment of such an extensive free territory. This phase of the conflict concluded with the triumph of the NOVJ forces, which, despite enduring considerable challenges and substantial losses, maintained their operational effectiveness. In the first half of 1943, the primary operational group of the NOVJ successfully broke through the Italian and Chetnik defenses, advancing from the Neretva region towards eastern Herzegovina and Montenegro. The German forces had a significant numerical and firepower advantage, leading to heavy losses for the NOVJ forces. However, a large portion of the NOVJ forces managed to break through the German encirclement into eastern Bosnia in the middle of the year. The NOVJ fighters faced challenging conditions during these operations. As a result, the battles in post-war Yugoslavia became

тако и по наоружању, које је преузето од разоружаних Италијана. Како су у јужној Италији напредовале савезничке снаге, избивши на западну обалу Јадранског мора, велике слободне области на обали и у унутрашњости Југославије представљале су озбиљан проблем за немачку одбрану. Овај немачки ратни подухват, војне операције током зиме 1943/44, по обиму је превазишао сва дотадашња ратна збивања у Југославији. Немачка војна кампања је трајала од 3. децембра 1943. године до средине фебруара 1944. године. Током ових операција Немци су успели да овладају знатним делом слободне територије и да успоставе неке нарушене комуникацијске правце али нису успели да нанесу значајне ударце НОВЈ ни остваре пресудну предност. Почетком пролећа почеле су боље да функционишу везе између НОВЈ и савезника. Снабдевање опремом се повећавало, као и евакуација рањеника, а повремено је добијана и ваздушна тактичка подршка. То је довело до константног раста способности НОВЈ да наноси тактичке војне поразе немачким окупационим снагама. Бројне немачке локалне операције вођене са намером поправљања позиција и наношења губитака НОВЈ нису успевале да преокрену такво стање. Због тога су немачки штабови осмислили ваздушно-десантну акцију уз подршку копнених комбинованих

legendary and were referred to as the Fourth and Fifth Offensives, known as the Battle of the Neretva and the Battle of the Sutjeska. In early September 1943, Italy surrendered. This led to a significant boost in the strength of the NOVJ, both in terms of numbers and weapons, which were acquired from the disarmed Italians. As the Allied forces made progress in southern Italy and advanced along the western coast of the Adriatic Sea, the extensive liberated areas along the Yugoslav coast and interior created a major challenge for the German defense. The German military efforts during the winter of 1943/44 were unprecedented in scale, surpassing all prior military engagements in Yugoslavia. This campaign by German forces spanned from December 3, 1943, to mid-February 1944. During these operations, the Germans managed to control a considerable part of the free territory and establish some broken lines of communication, but they did not manage to inflict significant blows on the NOVJ or achieve a decisive advantage. As spring arrived, the communication between NOVJ and the Allies improved, resulting in an increase in the supply of equipment, evacuation of the wounded, and occasional air tactical support. This led to a continuous improvement in NOVJ's ability to achieve military victories over the German occupation forces. Despite numerous German local operations aimed at gaining

пешадјиско-механизованих трупа, са циљем уништења централног руководства НОВЈ, а главна мета ове војне акције је био Врховни штаб партизанских одреда у Дрвару. Након низа операција вођених са циљем освајања полазних позиција, обмањивања и одвлачења снага НОВЈ из зоне напада, подухват је почео 25. маја 1944. године. Поред смелог планирања и ангажовања великих снага, операција није постигла свој основни циљ. Након овог напада, Врховни штаб НОВЈ преместио се на јадранско острво Вис. Током 1944. године, НОВЈ је настојала да јачањем снага у Србији и убацивањем нових снага из западних области Југославије освоји кључне позиције у Србији. У овоме је, услед значаја комуникација кроз Србију, имала подршку и помоћ западних савезника. Немачки штаб у Београду уочио је ово настојање НОВЈ и предузимао је противмере. Оне су подразумевале операције за блокирање покрета и разбијање снага НОВЈ које су наступале ка Србији, као и за уништење партизанских снага унутар Србије. ЈВуО је, такође, имала интерес да ово спречи, па је по том основу на терену дошло до новог приближавања немачких снага и оперативних јединица ЈВуО. Војни напори НОВЈ на територији Србије су, након дуготрајних исцрпљујућих борби, успешно завршени. Партизанске снаге ослободиле су

an advantage and causing losses to NOVJ, they were unsuccessful in reversing the situation. That's why the German headquarters planned an airborne operation along with ground-combined infantry-mechanized troops to destroy the central leadership of the NOVJ. The main target was the Supreme Headquarters of the partisan detachments in Drvar. After a series of operations to conquer starting positions, deceive, and draw out the NOVJ forces, the venture began on May 25, 1944. Despite ambitious planning and the mobilization of substantial military resources, the operation failed to accomplish its main goal. Following this assault, the NOVJ Supreme Headquarters relocated to the Adriatic island of Vis. In 1944, the NOVJ tried to secure strategic positions in Serbia by strengthening its forces and introducing additional troops from the western regions of Yugoslavia. The significance of communication routes through Serbia necessitated support and assistance from Western allies. The German headquarters in Belgrade noticed this NOVJ effort and took countermeasures. These measures included operations aimed at obstructing the movement and disrupting the NOVJ forces advancing into Serbia, as well as targeting and dismantling partisan forces within the region. The JVuO also had an interest in preventing this, and based on this, there was a new rapprochement between the

Горњи Милановац 12. септембра, Ваљево 18. септембра и Аранђеловац 20. септембра 1944. године и успоставиле базу за предстојећи напад на Београд. Победа Другог и Трећег украјинског фронта Црвене армије над немачком групом армија, августа 1944. године изазвала је преврат у Краљевини Румунији која је склопила примирје са Совјетским Савезом и објавила рат Трећем рајху. Избијање Црвене армије на бугарску границу изазвало је сличан развој и у Бугарској почетком септембра исте године. Војни положаји Трећег рајха у Србији изненада су постали изложени удару Црвене армије и бугарске војске. Немачка врховна команда је била принуђена да формира одбрамбену линију на источној граници Југославије, односно Србије. С обзиром на то да је током септембра или првог дела октобра 1944. дошло до пребацивања неких немачких снага у Србију због приближавања Црвене армије, НОВЈ је у том периоду изван Србије постигла врло значајне успехе. Многа места су коначно ослобођена (Дрвар, Гацко, Приједор, Јајце, Доњи Вакуф, Бугојно, Горњи Вакуф, Тузла, Хвар, Брач, полуострво Пељешац, Беране, Никшић, Билећа, Требиње, Бенковац, Ливно, Дубровник), а многа друга привремено (Тешањ, Теслић, Славонска Пожега, Зворник, Дарувар, Пакрац, Колашин, Бијело Поље, Бањалука, Пљевља, Вировитица, Вишеград,

German forces on the ground and the operational units of the JVuO. The military efforts of the NOVJ on the territory of Serbia have ended successfully after long, exhausting battles. Partisan forces liberated Gornji Milanovac on September 12, Valjevo on September 18, and Aranđelovac on September 20, 1944, and established a base for the upcoming attack on Belgrade. The victory of the Second and Third Ukrainian Fronts of the Red Army over the German army group in August 1944 caused a coup in the Kingdom of Romania, which concluded an armistice with the Soviet Union and declared war on the Third Reich. The outbreak of the Red Army on the Bulgarian border caused a similar development in the Bulgarian Empire at the beginning of September of the same year. The military positions of the Third Reich in Serbia suddenly became exposed to the attack of the Red Army and the Bulgarian Army. The German high command was forced to form a defensive line on the eastern border of Yugoslavia, that is, Serbia. Given that during September or the first part of October 1944, some German forces were transferred to Serbia due to the approach of the Red Army, NOVJ achieved very significant successes outside of Serbia during that period. Many places were finally liberated (Drvar, Gacko, Prijedor, Jajce, Donji Vakuf, Bugojno, Gornji Vakuf, Tuzla, Hvar, Brač, Pelješac peninsula, Berane, Nikšić, Bileća,

Травник). Ова дејства НОВЈ, нарочито офанзива за ослобођење Далмације и операције у западној Босни онемогућиле су извлачење додатних немачких снага за Београдску операцију и даља дејства у Панонији. Општи напад Црвене армије почео је са линије српско (југословенско)-бугарске границе 27. на 28. септембар 1944. године. Ове снаге ослободиле су Београд у борбама од 14. до 20. октобра исте године. Након ослобођења Београда, снаге НОВЈ наставиле су борбе са немачким и усташким војним формацијама кроз Срем, до половине децембра 1944. године, уз подршку снага Црвене армије, а затим самостално. Сремски фронт је формиран западно од Шида, децембра 1944. године, од стране немачке војске која се повлачила из области Београда и снага НДХ које су им биле тактички потчињене. Југословенска армија је енергичним нападом пробила Сремски фронт 12. априла 1945. године и продрла дубоко на запад и простор Славоније, ослобађајући је. Почетком маја 1945. године, НОВЈ је избила на предратне границе Краљевине Југославије према Аустрији, ослободивши остатке територије коју је контролисала НДХ, као и Словенију, а партизанске јединице запоселе су Истру и велики део Тршћанског залива.

Као последица војне победе НОВЈ-а, у Београду је 8. марта 1945. године основана коалициона југословенска влада са Јосипом

Trebinje, Benkovac, Livno, Dubrovnik), and many others temporarily (Tešanj, Teslić, Slavonka Požega, Zvornik, Daruvar, Pakrac, Kolašin, Bijelo Polje, Banjaluka, Pljevlja, Virovitica, Višegrad, Travnik). These actions of the NOVJ, especially the offensive for the liberation of Dalmatia and the operations in western Bosnia, made it impossible to draw additional German forces for the Belgrade operation and further operations in Pannonia. The overall offensive of the Red Army commenced at the Serbian (Yugoslav)-Bulgarian border on September 27-28, 1944. These forces liberated Belgrade in the battles from October 14 to 20 of the same year. After the liberation of Belgrade, NOVJ forces continued fighting with German and Ustasha military formations through Srem, until mid-December 1944, with the support of Red Army forces, and then independently. The Srem Front was formed west of Šid, in December 1944, by the German army that was retreating from the Belgrade area and the NDH forces that were tactically subordinate to them. The Yugoslav army broke through the Srem front with an energetic attack on April 12, 1945, and penetrated deep into the west and the territory of Slavonia, liberating it. At the beginning of May 1945, the NOVJ broke out on the pre-war borders of the Kingdom of Yugoslavia towards Austria, liberating the rest of the territory controlled by the NDH, as well as

Брозом Титом као председником владе и Иваном Шубашићем као министром спољних послова. Краљ Петар II Карађорђевић је под притиском пристао да се не врати у земљу док се не одрже општи избори. Југословенска уставотворна скупштина је, 29. новембра 1945. године, на основу убедљиве победе листе Народног фронта на изборима, збацила Петра II Карађорђевића са власти, а истог дана је успостављена Федеративна Народна Република Југославија током првог заседања скупштине у Београду. Јосип Броз Тито је изабран за председника владе.

Људске жртве у Краљевини Југославији током трајања ратних дејстава од 1941. до 1945. године и непосредно после завршетка рата су биле огромне. Коначан, а најалост ни оријентациони број жртава рата до данас није утврђен. Процене броја жртава иду од 597.000 особа⁶ до преко 1.700.000 што, сразмерно предратном броју становника, Краљевину Југославију сврстава у сам врх држава по броју жртава у Другом светском рату. Највећи број жртава, у апсолутним бројкама, чине припадници српског народа, док су процентуално припадници јеврејског народа страдали највише, са преко 80% убијених припадника предратне

Slovenia, and the partisan units occupied Istria and a large part of the Gulf of Trieste.

As a result of the military success achieved by the NOVJ, a coalition government for Yugoslavia was formed in Belgrade on March 8, 1945. This government was led by Prime Minister Josip Broz Tito, with Ivan Šubašić serving as Minister of Foreign Affairs. Under significant pressure, King Petar II Karađorđević consented to remain outside the country until the general elections took place. On November 29, 1945, the Yugoslav Constituent Assembly removed Petar II Karađorđević from his position of authority, following the decisive success of the People's Front list in the elections. On that same day, during the assembly's inaugural session in Belgrade, the Federal People's Republic of Yugoslavia was officially founded, with Josip Broz Tito appointed as Prime Minister.

The human casualties in the Kingdom of Yugoslavia during the conflict from 1941 to 1945, as well as in the immediate aftermath of the war, were enormous. To this day, the definitive and, unfortunately, even indicative figure of war casualties remains undetermined. Estimates regarding the number of victims vary, ranging from 597,000⁶ to more than 1,700,000 individuals. With

⁶ Federal Commission for the Listing of War Victims, Belgrade, 1964

популације у Краљевини Југославији. Број страдалих цивила вишеструко је надмашио број страдалих војника у ратним операцијама. Усташки режим у НДХ је извршио геноцид над Србима и над мањинским народима Јеврејима и Ромима, угледавши се на расно законодавство Немачког рајха⁷. У НДХ људи су убијани у директном терору, у месту становања или у мноштву логора за истребљење које су усташке власти основале, као што су логори: Даница, Паг, Јадовно, Јастребарско, Сисак, Лоборград, Ђаково, Госпић, Цапраг, Тења, Крушчица, Керестинец, Лепоглава и најмонструознији од свих, систем концентрационих и логора смрти Јасеновац–Стара Градишка–Доња Градина. Током окупације, немачка војска је вршила масовна убиства српских и јеврејских цивила као чиновне одмазде за активности устаничких покрета. Масовни злочини у Крагујевцу, Краљеву, Мачви и другим крајевима Србије, као и утврђивање квоте по којој је за сваког окупационог немачког погинулог војника стрељано 100, а за рањеног 50 људи, постали су симбол ратних злочина које је спроводило политичко и војно руководство Немачког рајха према српском и јеврејском становништву на простору

⁷ Др Ђуро Затецало, Јадовно – Комплекс усташких логора I-II, Београд, МЖГ, 2007, 51–53.

the pre-war population, this places the Kingdom of Yugoslavia among the highest in terms of victim count during the Second World War. The Serbian nation accounted for the largest absolute number of victims, whereas, in percentage terms, the Jewish community experienced the highest losses, with over 80% of its pre-war population being killed. The civilian death toll during war-time often far surpassed that of soldiers who died in war operations. The Ustasha regime in the NDH perpetrated genocide against Serbs, as well as against minority groups including Jews and Roma, following the racial laws imposed by the German Reich⁷. Within the NDH, individuals were subjected to lethal violence either in their homes or within numerous extermination camps established by the Ustasha authorities. Notable among these camps were Danica, Pag, Jadovno, Jastrebarsko, Sisak, Loborgrad, Đakovo, Gospić, Caprag, Tenja, Kruščica, Kerestinec, Lepoglava, and the most notorious of all, the Jasenovac-Stara Gradiška-Donja Gradina system of concentration and death camps. During the occupation, the German army carried out mass murders of Serbian and Jewish civilians as acts of retaliation for the activities of the insurgent movements. The mass executions in locations such

⁷ Đuro Zatezalo Ph.D, Jadovno-Complex of Ustashes camps I-II, Belgrade, Genocide Victims Museum, 2007. 51-53

⁶ Савезна комисија за попис жртава рата, Београд, 1964.

окупиране Србије. На подручју Србије, под немачком управом, била су организована четири велика логора и неколико мањих. Највећи су били логор на Старом сајмишту између Земуна и Београда (иако се логор формално налазио на територији НДХ), логор у Шапцу, логор на Црвеном крсту у Нишу и логор на Бањици у Београду; у овим логорима је током рата страдао велики број људи, највише српских и јеврејских цивила. Мађарске војне и политичке власти, на простору које су окупирале, биле су одговорне за масовна убиства Срба и Јевреја, као и за присилне колективне депортације бачких Јевреја у логоре смрти у Немачком рајху. Италијански окупатор је спроводио политику италијанизације и вршио етничка чишћења над Словенцима и Хрватима у својој окупационој зони. Бугарске окупационе власти су одговорне за масовна убиства српских цивила, као и за колективну депортацију Јевреја у немачке логоре за истребљење, на територијама које су окупирале током рата. Припадници ЈВуО су чинили ратне злочине над партизанским симпатизерима, а током завршне фазе рата као и непосредно по завршетку рата, НОВЈ И ПОЈ су извршили одмазде према колаборационистима и политичким неистомишљеницима, преваходно у Србији, као и масовна убиства Италијана на подручју Истре.

as Kragujevac, Kraljevo, and Mačva, along with the implementation of a brutal policy that mandated the execution of 100 individuals for each German soldier killed and 50 for each wounded, became a symbol of the war crimes perpetrated by the political and military authorities of the German Reich against the Serbian and Jewish populations in occupied Serbia. During the German administration, four large camps and several smaller ones were established in Serbia. The largest camps were located at the Staro Sajmište between Zemun and Belgrade (although formally on the territory of the NDH), in Šabac, at the Red Cross in Niš, and at Banjica in Belgrade. Unfortunately, a significant number of people, mainly Serbian and Jewish civilians, lost their lives during the war in these camps. The military and political authorities of Hungary, within the territories under their control, were accountable for the systematic killings of Serbs and Jews, in addition to the coerced mass deportation of the Jewish population from Bač to extermination camps in the German Reich. Meanwhile, the Italian occupiers enforced a policy of Italianization and carried out ethnic cleansing against Slovenes and Croats in the areas they occupied. The Bulgarian occupation authorities bear responsibility for the widespread killings of Serbian civilians and the systematic deportation of Jews to German extermination camps within the territories they controlled

Други светски рат у Краљевини Југославији није био само рат против окупатора, било да су они били немачки, италијански, мађарски или бугарски. Рат који се водио на окупираним територијама бивше Краљевине Југославије био је и грађански, међурелигијски, братоубилачки, идеолошки, посреднички рат, наставак Првог светског рата и рат за опстанак; револуција и контрареволуција. Краљевина Југославија није изашла из Другог светског рата; крајем новембра 1945. године настала је нова, републиканска, идеолошки дијаметрално супротна Федеративна Народна Република Југославија, која је до краја свог постојања 1992. године, носила тешко наслеђе недовршених ратова 1914–1918. и 1941–1945. године.

Бојан Зорић

during the conflict. Members of the ЈВуО perpetrated war crimes against those who supported the partisans. In the concluding stages of the war and the immediate aftermath, the NOVJ and POJ executed reprisals against collaborators and political opponents, particularly in Serbia, alongside the mass execution of Italians in the Istria region.

The Second World War in the Kingdom of Yugoslavia represented more than a mere conflict against foreign occupiers, including German, Italian, Hungarian, and Bulgarian forces. The struggle that unfolded in the occupied regions of the former Kingdom of Yugoslavia was characterized as a civil war, marked by inter-religious strife, fratricidal violence, and ideological battles. It served as a proxy war, a continuation of the First World War, and a fight for survival, embodying both revolutionary and counter-revolutionary elements. The Kingdom of Yugoslavia did not survive the Second World War. At the end of November 1945, a new, republican, ideologically diametrically opposite Federal People's Republic of Yugoslavia was created, which until the end of its existence in 1992, carried the heavy legacy of the unfinished wars of 1914-1918 and 1941-1945.

Bojan Zorić

ЛИТЕРАТУРА

Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918–1978., Beograd, Nolit, 1981.

Branko Petranović, Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945, Beograd, VINC, 1992.

Венцеслав Глишић, Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941–1944, Београд 1970.

Viktor Novak, Magnum Crimen: Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj, Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske, 1948.

Др Ђуро Затезало, Јадовно – Комплекс усташких логора I–II, Београд, МЖГ, 2007.

Ентони Бивор, Други светски рат I, Београд, 2014.

Коста Николић, Савезници и покрети отпора у Југославији у Другом светском рату (1941–1945), Београд, Завод за уџбенике, 2009.

Leksikon Narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji 1941–1945, Beograd–Ljubljana, Narodna knjiga–Partizanska knjiga, 1980.

Љубодраг Димић, Историја српске државности III Србија у Југославији, Нови Сад: Огранак САНУ, 2001.

Љубодраг Димић, Југославија и Хладни рат, Београд, 2014.

Milan Basta, Agonija i slom Nezavisne Države Hrvatske, Beograd, IGP Rad, 1971.

Миле Бјелајац, Војска Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918–1941, Београд, 1988.

Piter Kalvokorezi, Gaj Vint, Totalni rat, Beograd, IGP Rad, 1987.

Мр Радован Калабић, Равногорска историја, Београд, Евро, 1992.

Срђан Цветковић, Између српа и чекића, Београд, 2015.

Стеван Павловић, Историја Балкана, Београд, 2021.

Стеван Павловић, Хитлеров нови антипоредак: Други светски рат у Југославији, Београд, Слио, 2009.

Handwritten Hebrew text, likely a manuscript or a page from a book, written in a cursive style. The text is dense and covers most of the page, with some words appearing to be underlined or emphasized. The handwriting is somewhat faded and the ink is dark on a light-colored paper.

JEWES OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA
IN DEFENSE OF THE HOMELAND AND
FIGHT AGAINST FACISM 1941-1945

ЈЕВРЕЈИ КРАЉЕВИНЕ
ЈУГОСЛАВИЈЕ У ОДБРАНИ
ОТАЏБИНЕ И АНТИФАШИСТИЧКОЈ
БОРБИ 1941-1945.

Грађани Србије донекле су упознати са обимом и страшним последицама Холокауста. Са друге стране, у стручној, а посебно широј јавности, влада предубеђење да су Јевреји на простору Краљевине Југославије били само жртве сулуде нацистичке политике не сагледавајући значај доприноса који је јеврејска заједница дала отпору нацистичкој агресији у Другом светском рату. Сем устанка у Варшавском гету, Јевреји са простора окупиране Европе не могу означити простор на коме су узели веће учешће у отпору нацизму него на простору Краљевине Југославије.

У време када евидентирамо спорадичне случајеве антисемитизма, посебно је важно осветлити значај учешћа Јевреја у одбрани њихове југословенске отаџбине и антифашистичкој борби.

Пред почетак Другог светског рата, на простору Краљевине Југославије живело је око 71.000 Јевреја (око 0,5% укупног становништва Краљевине) и још око 4.000 Јевреја избеглица¹,

¹ Anna Maria Guenfelder, *Непожељни гости. Жидовске избеглице*

The citizens of Serbia possess a certain awareness of the extent and devastating effects of the Holocaust. However, there exists a prevailing notion among professionals and, more broadly, the general populace, that the Jewish population within the Kingdom of Yugoslavia were solely victims of the brutal Nazi regime. This perspective often overlooks the significant role that the Jewish community played in resisting Nazi aggression during the Second World War. Aside from the uprising in the Warsaw Ghetto, there is no other region in occupied Europe where Jews participated more actively in the fight against Nazism than in the Kingdom of Yugoslavia.

It is crucial to emphasize the significance of Jewish involvement in the defense of their Yugoslav homeland and the anti-fascist movement, particularly in light of the occasional instances of anti-Semitism that we currently observe.

Before the beginning of the Second World War, there were approximately 71,000 Jews (constituting around 0.5% of the total population of

претежно из Немачке и окупираних земаља, као и око 7.000 особа које су дошле под удар немачких и усташких расних мера (деца из мешовитих бракова, Јевреји који су од раније променили веру или су се изјашњавали као Југословени).

Јевреји су били у великој мери прихваћени у југословенском друштву. Све до 1940. године (и доношења злогласних „Numerus clausus“) нису постојала административна и од државе промовисана ограничења за Јевреје који су као школованији и образованији део популације обављали значајне дужности. Одређени број Јевреја је био ангажован као активни официри у Војсци Краљевине Југославије али далеко више као резервни официри – посебно у санитетској служби. Тако је уочи Другог светског рата у Војсци Краљевине Југославије било 212 активних официра Јевреја (44,5% од свих официра из редова националних мањина) и чак 1.460 резервних официра (52,4% од свих резервних официра из редова националних мањина)².

Након напада нацистичке Немачке на Краљевину Југославију 1941. године, у краткотрајном Априлском рату, војни обвезници

це у Југославији (1938–1945), ЈИМ Зборник 10, Београд 2015, 314.

² Јевреји Србије официри Војске Краљевине Југославије, Београд 2015, 11.

the Kingdom) and about 4,000 Jewish refugees¹, mostly from Germany and occupied countries, as well as about 7,000 people who came under the influence of German and of Ustasha racial measures (children from mixed marriages, Jews who had converted to other religions, and those who identified as Yugoslavs).

Jews were largely integrated into Yugoslav society. Before 1940, and the enactment of the notorious "Numerus Clausus," there were no official or state-imposed limitations on Jews, who constituted a more educated and knowledgeable segment of the population and held significant positions. Some Jews served as active officers in the Army of the Kingdom of Yugoslavia, but far more as reserve officers, particularly within the medical services. Thus, on the eve of the Second World War, there were 212 active Jewish officers in the Army of the Kingdom of Yugoslavia (44.5% of all officers from the ranks of national minorities) and as many as 1,460 reserve officers (52.4% of all reserve officers from the ranks of national minorities)².

After Nazi Germany attacked the Kingdom of Yugoslavia in 1941 during the short-lived April

¹ Anna Maria Guenfelder, *Unwanted guests. Jewish refugees in Yugoslavia (1938-1945)*, Jewish Historical Museum Zbornik 10, Belgrade 2015, 314.

² Serbian Jewish officers of the Army of the Kingdom of Yugoslavia, Belgrade 2015, 11.

Јевреји су се одазвали на мобилизацију и ступили у своје ратне јединице. По свом јуначком подвигу у том рату се посебно истакао резервни поручник Хенрик Фигенхурт³ (који је положио живот на положајима код Дебра бореди се против италијанске војске, претходно заробивши италијански тенк са посадом).

Сломом Краљевине Југославије и потписивањем примирја, које је имало форму капитулације њене војске, у заробљеничке логоре је одведено преко 400 официра и исто толико војника Јевреја. Већина официра је по заробљавању била смештена у логорима у Нирнбергу и према њима у почетку нису примењивани дискриминаторски поступци. Почетком 1942. године, немачке власти су, противно Женевским конвенцијама, отпочеле са дискриминационим мерама, издвајањем Јевреја у посебне павиљоне и наређујући им да морају носити ознаку у виду шестокраке звезде. Маја месеца 1942. године, заробљени официри су груписани у логору у Оснабрику (Oflag VI C) у злогласни павиљон „Д“ у баракама 37 и 38 из којих су касније, током рата, пресељавани⁴. Крајем рата,

³ Henrik Figenhurt, резервни поручник, спикер Радио Београда. Јевреји из Југославије – ратни заробљеници у Немачкој, Тел Авив, 1995, 14.

⁴ Више о судбини Јевреја, ратних заробљеника, може се видети у Зборнику ЈИМ бр.3

War, Jewish conscripts answered the call to mobilization and joined their war units. One particular hero was reserve lieutenant Henrik Figenhurt³, who sacrificed his life near Debar while fighting against the Italian army. Before that, he had captured an Italian tank with its crew.

After the Kingdom of Yugoslavia collapsed and its army surrendered, over 400 officers and the same number of Jewish soldiers were taken to prison camps. Most of the officers were placed in camps in Nuremberg after their capture, and initially, no discriminatory procedures were applied to them. In early 1942, the German authorities violated the Geneva Conventions by implementing discriminatory measures against Jews. They separated Jews into special pavilions and mandated that they wear a six-pointed star as a distinguishing mark. Additionally, in May 1942, captured officers were placed in a camp in Osnabrik (Oflag VI C). They were accommodated in the notorious "D" pavilion in barracks 37 and 38 and were later transferred elsewhere during the war.⁴ At the end of the war, 26 reserve officers released from prison camps by the Red Army in

³ Henrik Figenhurt, reserve lieutenant, announcer of Radio Belgrade. Jews from Yugoslavia - prisoners of war in Germany, Tel Aviv 1995, 14.

⁴ More about the fate of Jews, prisoners of war, can be seen in the Proceedings of the Jewish Historical Museum No.3

26 резервних официра ослобођених из заробљеничких логора од стране Црвене армије, у Пољској се прикључило НОВЈ и учествовало у завршним операцијама за ослобођење земље.

Одмах по окупацији и комадању Краљевине Југославије отпочело се са антијеврејским мерама: попис Јевреја и њихове имовине, обавеза ношења жуте траке са Давидовом звездом, забрана приступа јавном простору и обавезан присилни рад. Ове мере на простору анектираном и окупираном од стране нацистичке Немачке спроводила је немачка окупациона власт на просторима Босне и Херцеговине, Хрватске и дела Србије, власт Независне Државе Хрватске на простору Македоније и бугарска окупациона власт на територији источне Србије, а на простору који је потпао под италијанску контролу њихове окупаторске власти. Разлике су биле осетне јер су главни носиоци антијеврејских мера биле управо немачке или хрватске власти. Оружани устанак на просторима Југославије дао је Немцима добар изговор да отпочну са ликвидацијом Јевреја још пре одлуке о „коначном решењу“ из јануара 1942. године. На тај начин Јевреји су као таоци платили највишу цену српског устанка против окупатора. За све акције устаника први стрељани таоци били су баш Јевреји из логора Топовске шупе. Власти НДХ су одмах

Poland joined the NOVJ and participated in the final operations for the liberation of the country.

Following the occupation and subsequent dismemberment of the Kingdom of Yugoslavia, anti-Jewish policies were swiftly implemented. These included the registration of Jews and their assets, the requirement to wear a yellow ribbon featuring the Star of David, restrictions on access to public spaces, and enforced labor. The German occupation authorities executed these measures in regions under Nazi control, specifically in Bosnia and Herzegovina, Croatia, and parts of Serbia, where the Independent State of Croatia's authorities were involved. In Macedonia and eastern Serbia, the Bulgarian occupation authorities enforced similar policies, the same was in areas under Italian control. The variations in implementation were evident, as the primary enforcers of these anti-Jewish measures were predominantly the German and Croatian authorities. The armed resistance within Yugoslavia provided the Germans with a good excuse to start the extermination of Jews even before the formal decision regarding the "final solution" made in January 1942. In this way, the Jews as hostages paid the highest price of the Serbian uprising against the occupiers. For all the actions of the insurgents, the first hostages to be shot were the Jews from the "Topovske šupe" camp. The NDH authorities immediately passed "racial

донеле „расне законе“ и отпочеле слање Јевреја у логоре смрти. Немачке власти су 31. маја 1941. године донеле Уредбу о Јеврејима којом су их, практично, ставили ван закона. У том тренутку једни спас био је бекство у италијанску окупациону зону или промена идентитета путем лажних докумената. За већину Јевреја већ је било касно, њихова евиденција, логорисање и припреме за уништење биле су толико ефикасне и брзе да их је свако одлагање лишило било какве шансе за преживљавањем.

У логорима НДХ, првенствено у Јасеновцу, у стратиштима за стрељање талаца крај Београда (Јајинци, Јабука) и у концентрационим логорима широм Европе, убијено је око 81% југословенских Јевреја.

Више је разлога због којих је немачка акција уништења Јевреја била успешна. Од оних објективних истичу се: фанатична упорност у потрази, немачка пословична прецизност и суровост, енергичност акције, као и чињеница да је већина Јевреја живела у градовима које није било једноставно напустити уз строги полицијски час и радну обавезу⁵.

Међу субјективним факторима сигурно је најзначајнији једноставно неверовање Јевреја

laws" and started sending Jews to death camps. On May 31, 1941, the German authorities passed the "Ordinance on Jews," practically outlawing them. At that time, the only ways to escape were to flee to the Italian occupation zone or to change one's identity through false documents. Unfortunately, for most of the Jews, it was already too late. Their registration, encampment, and preparations for extermination were so efficient and swift that any delay deprived them of any chance of survival.

About 81% of Yugoslav Jews were killed in NDH camps, primarily in Jasenovac, execution sites for shooting hostages near Belgrade (Jajinci, Jabuka) and concentration camps throughout Europe.

The German effort to destroy the Jews was successful for several reasons. Key factors included their unwavering determination, renowned precision and cruelty, and their energetic approach. Additionally, the majority of Jews lived in urban areas with strict curfews and work obligations, making it difficult for them to leave.⁵

Among the subjective factors, the most important is surely the Jews' profound disbelief that they were on the brink of physical annihilation⁶

⁵ Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945 žrtve genocida i učesnici NOR-a*, Beograd 1980, 205.

⁶ Unsuccessful escape, Belgrade 2004, 200. Saving themselves at the last moment, a youth group from the Kladovo transport arrived in Thessaloniki in March 1941, where the president of the Jewish

⁵ Јаша Романо, *Јевреји Југославије 1941–1945 жртве геноцида и учесници НОР-а*, Београд, 1980, 205.

да им се спрема физичко уништење⁶ и јаке породичне везе које су спречавале раздвајање. Већина Јевреја је долазак нациста очекивала са стрепњом и свесна да их чека период прогона и дискриминације али ипак нису могли да поверују да ће такав приступ ићи до тоталног уништења целе заједнице⁷. Такође, оштре мере одмазде имале су свог утицаја. Прва група од 105 Јевреја стрељана је већ јула месеца 1941. године, као одмазда за учешће Јеврејина Хајима Алмонзина у паљењу немачких камиона. Извесног утицаја имала је и перфидна политика заваривања која је систематски остављала наду Јеврејима да је боље покорити се строгим мерама него се супротставити.

У лето 1941. године, појавила се још једна нада да је могуће избећи одлазак у логоре и сигурно страдање, „одлазак у шуму“ и прикључење, у то време још неподељеном, покрету отпора.

⁶ Неуспело бекство, Београд 2004, 200. Спасивајући се у последњем тренутку оmlадинска група из Кладовског транспорта је стигла у Солун марта 1941. године, где их је председник Јеврејске општине питао зашто су уопште побегли из Немачке.

⁷ Небојша Озимих, Драгиша Цветковић и нишки Јевреји у Другом светском рату. Када је Драгиша Цветковић, очекујући немачки напад, предложио нишким Јеврејима да оду за Турску са визама које би им он обезбедио, сви су веровали да се ради о некоректности и непријатељству а не о пријатељској помоћи. <https://nebojsaozismic.wordpress.com/2015/01/07/n-ozimic-dragisa-cvetkovic-i-niski-jevreji-u-drugom-svetskom-ratu/>

and strong family ties that prevented family separation. The majority of Jews awaited the arrival of the Nazis with trepidation and awareness that a period of persecution and discrimination awaited them, but they still could not believe that such an approach would lead to the destruction of the entire community⁷. Harsh retaliatory measures also had their impact. In July 1941, the initial group of 105 Jews was executed as a reprisal for the involvement of Chaim Almozlino, a Jewish individual, in the arson of German trucks. A treacherous policy of deception, systematically giving hope to the Jews that it was better to comply with strict measures than to oppose them, had a certain influence.

In the summer of 1941, a new glimmer of hope emerged, suggesting that it might be possible to evade the camps and the inevitable suffering by "going to the forest" and joining the resistance movement, which was still undivided at that time.

Except for the Jews who were previously associated with the communist movement, and of which there were relatively many, the general community asked them why they had fled Germany in the first place.

⁷ Nebojša Ozimić, Dragiša Cvetković and Niš Jews in the Second World War. When Dragiša Cvetković, anticipating a German attack, proposed to the Jews of Niš to go to Turkey with visas that he would provide for them, everyone believed that it was a matter of dishonesty and hostility and not of friendly help. <https://nebojsaozismic.wordpress.com/2015/01/07/n-ozimic-dragisa-cvetkovic-i-niski-jevreji-u-drugom-svetskom-ratu/>

Сем код Јевреја који су од раније били повезани са комунистичким покретом, а којих је било релативно доста, општи став о оба антифашистичка покрета био је да се прикључе оном са којим прво ступе у везу, како је то у записнику пред специјалном полицијом изјавио др Курт Леви: „Намера ми је била да ухватим везу било са четницима било са партизанима и у ту сврху распитивао сам се код сељака о кретању наоружаних људи.“⁸

Било је то, буквално, бекство са губилишта. Објективне околности оличене у мерама окупационих власти спречиле су већи број Јевреја да се пребаце на, у то време, слободну територију, и ступе као борци у устаничке формације, док су сложене породичне везе спречавале појединце да индивидуално потраже спас у борбеним редовима. Тако је велики број Јевреја, након бекства из великих градова, остао ван борбеног строја у статусу избеглица. И док је то било могуће на територији коју су окупирани Италијани, слом устанка у Србији у јесен 1941. године и немачко-усташке акције на територији НДХ у пролеће 1942. године показале су да је немогуће остати ван вртлога рата. Потера за Јеврејима је била тако систематична и упорна

⁸ Миле Чарапић „Записник о саслушању др-а Курта Левија“, Ужички зборник бр. 33/2009, 80.

attitude towards both anti-fascist movements was to join the one they encountered first, as stated in the records presented to the special police by Dr. Kurt Levi who remarked: “I aimed to get in touch with either the Chetniks or the partisans, and for that purpose, I asked the farmers about the movement of armed men”.⁸

It was, quite literally, an escape from a place of execution. The objective circumstances embodied in the measures of the occupation authorities hindered a significant number of Jews from relocating to what was then free territory and joining resistance formations as fighters. Additionally, complex family ties prevented individuals from seeking refuge in combat units on their own. Consequently, a large number of Jews, after fleeing from major cities, remained outside the ranks of combatants, existing in the status of refugees. While this was possible in the territory occupied by the Italians, the collapse of the uprising in Serbia in the fall of 1941 and the German-Ustasha actions in the territory of the NDH in the spring of 1942 showed that it was impossible to remain detached from the conflict. The pursuit of Jews was so systematic and persistent that only joining the resistance movement gave some hope of salvation.

⁸ Mile Čarapić „Zapisnik o slušanju dr-a Kurta Levija“, Užički zbornik br.33/2009, 80

да је само прикључивање покрету отпора давало неку наду за спас. Млађа популација, посебно студенти, били су „задојени“ комунистичким идејама и масовно су се прикључили НОВЈ. Они старији и конзервативнији више су се ослањали на ЈВуО.

На основу сведочења многих савременика, недвосмислено се може потврдити да ЈВуО у целини није била антисемитски расположена и да је њено руководство настојало да подржи све Јевреје на територији коју је контролисала. Сваки Јеврејин који би се обратио представницима ЈВуО био је узет у заштиту или пребачен на „слободну територију“⁹. Лични лекар генерала Михаиловића, уједно санитарски референт, био је Јеврејин Тибор Голдвајн који је са супругом Аном рат провео у непосредном Михаиловићевом окружењу. Јевреја лекара било је у више корпуса ЈВуО¹⁰ (Од Расинског до

⁹ Велибор Малетић, Горски штаб 314, Србац, 2009. Јеврејин Миша Данон је, након бекства из Јасеновца, прихваћен од стране припадника ЈВуО на планини Мотајници и преко њих се придружио партизанима, 146. Јеврејке Малвина Вајс удата Хумски из Суботице и Бланка Карић из Београда су се 1942. године јавиле капетану Кости Маринковићу, команданту четничког Посавског одреда (касније Посавске бригаде ЈВуО) у Степојевцу који им је изричито потврдио да ЈВуО не прогони Јевреје и да могу остати без опасности у Степојевцу, што су оне и учиниле. Новости, фељтон Страдање српских Јевреја, Јаша Алмули, Бункер под креветом, 21.12.2009. године.

¹⁰ Самарџић Милослав, Разговори са равнгорцима, Погледи,

The younger population, especially students, were "infatuated" with communist ideas and massively joined NOVJ. The older and more conservative ones relied more on JVuO.

According to the accounts of many people from that time, it is clear that JVuO as a whole was not anti-Semitic. The leadership made efforts to support all Jews in the area under their control. Any Jew who sought help from JVuO representatives was either given protection or taken to a “free territory”⁹. General Mihailović’s physician, a medical officer by profession, was Tibor Goldwein, who was of Jewish descent. Throughout the war, he and his wife, Ana, remained closely associated with Mihailović. Additionally, Jewish doctors served in various corps of the JVuO¹⁰ (From

⁹ Velibor Maletić, Gorski štab 314, Srbac 2009 After escaping from Jasenovac, the Jew Miša Danon was accepted by members of the JVuO on Mount Motajnica and through them he joined the partisans., 146. In 1942, the Jewish women Malvina Weiss, married to Humski from Subotica, and Blanka Karić from Belgrade reported to Captain Kosta Marinković, the commander of the Chetnik "Posavski odred" (later Posavina brigade JvuO) in Stepojevac who expressly confirmed to them that JVuO does not persecute Jews and that they can stay in Stepojevac without danger, which they did. Novosti, feljton Stradanje srpskih Jevreja, Jaša Almul, Bunker pod krevetom 21.12.2009.

¹⁰ Samardžić Miloslav, Razgovori sa ravnogorcima, Pogledi, Kragujevac 2011, 187 i 304. Dragomir Spilmans, a pharmacy student from Subotica, joined the JVuO units after escaping from the Bor mine and performed duties in the medical service; in the hospital of the Gorska kraljevska garda in the village of Gornja Šatornja, three doctors worked, two of whom were Jews.

Озренског), а било их је и на другим дужности-ма. Јевреји су, обично под лажним, посрбљеним именима, били припадници јединица ЈВуО на целом подручју Југославије.

Разуме се да је у грађанском рату и револуцији која се истовремено одвијала са анти-окупаторском борбом могло бити случајева да су припадници ЈВуО лишили живота неког Јеврејина. У извештајима Николе Калабића може се пронаћи да су припадници њему потчињених јединица у близини Мионице убили једну Јеврејку која се упутила „комунистима“ носећи са собом санитарски материјал. Истовремено, у истој тој Мионици скривао се под заштитом ЈВуО Јеврејин Марко Рајцер, рукавичар из Београда .

Било је случајева да је, у борби или ван ње, неко од Јевреја ко је био припадник комунистичког покрета био жртва припадника ЈВуО¹¹ али исто тако и примера да је неко од Јевреја,

Крагујевац, 2011, 187 и 304. Драгомир Спилманс, студент фармације из Суботице, након бекства из борског рудника се прикључио јединицама ЈВуО и обављао дужности у санитарској служби; у болници Горске краљевске гарде у селу Горња Шаторња радила су тројица лекара од којих су двојица били Јевреји.

¹¹ Припадници ЈВуО (у то време још увек организовани као четници) стрељали су 15. марта 1942. године код Братунца седам заробљених бораца 2. пролетерске бригаде из ужичког краја; између осталих и Рафајла Левија, аутомеханичара из Ужица; Шкоро Гојко, Терор и злочини у ужичком округу 1941–1945, 100.

Rasina to Ozren corp) and held other roles within the organization. Many Jews, often under false, more Serbian names, were members of JVuO units throughout Yugoslavia.

It is acknowledged that in the civil war and the revolution that took place simultaneously with the anti-occupation struggle, there could have been cases where members of the JVuO took the life of a Jewish individual. Reports of Nikola Kalabić indicate that members of his subordinate units near Mionica killed a Jewish woman who went to the "communists" carrying medical supplies. At the same time, in the same Mionica, the Jew Marko Rajcer, a glove maker from Belgrade, was hiding under the protection of JVuO.

There were cases where, in combat or outside of it, one of the Jews who were members of the communist movement was a victim of JvuO members¹¹ but there were also examples where one of the Jews, as a member of the communist-partisan movement, in combat or outside of it, took the life of a Serb¹². All this testifies to the complexity and

¹¹ Members of the JVuO (at that time still organized as Chetniks) shot seven captured fighters of the 2nd Proletarian Brigade from the Užice region near Bratunac on March 15, 1942, among others Rafajlo Levi, a car mechanic from Užice; Škoro Gojko, Teror i zločini u užičkom okrugu 1941-1945, 100.

¹² Majer Josif-Tarcan, a pre-war SKOJ member, as a company commissar in the Tamnava Battalion, was captured by the Germans and hanged on March 27, 1942, in Valjevo. In the summer of 1941,

као припадник комунистичког-партизанског покрета, у борби или ван ње, лишио живота неког Србина¹². Све ово сведочи о сложености и трагици општих услова на просторима Југославије у Другом светском рату али и да се у сагледавању међусобних односа и трагању за узроцима не може користити једностран и идеологијом омеђен приступ.

Ипак, имајући у виду присуство Јевреја у ЈВуО као максималну бројку, имајући у виду и оне који су у завршној фази рата приступили НОВЈ, њих није било више од неколико стотина, укључујући и активне борце и сараднике.

Далеко већи број борио се или активно подржавао НОВ и ПОЈ.

Ступање Јевреја у НОВ и ПОЈ (партизанске јединице) није био уједначен ни по географском распореду ни по броју ангажованих и можемо разликовати три периода: период 1941, онај од почетка 1942. па до септембра 1943. и од септембра 1943. па до краја рата.

На самом почетку устанка, по правилу, тамо где су Јевреји од периода пре Другог

¹² Мајер Јосиф Тарцан, предратни скојевац, као комесар чете у Тамнавском батаљону заробљен је од стране Немаца и обешен 27.03.1942. године у Ваљеву. У лето 1941. године, Мајер је учествовао у зверском убиству Веселина Петровића, председника општине Дивци код Ваљева. Самарџић Милослав, „Генерал Дража Михаиловић и општа историја четничког покрета I“, Крагујевац, 2005, 118.

tragedy of the general conditions in Yugoslavia during the Second World War, but also to the fact that a one-sided and ideology-bounded approach cannot be used in looking at mutual relations and searching for causes.

However, considering the maximum number of Jews in the JVuO, as well as those who joined the NOVJ in the final phase of the war, there were no more than a few hundred of them, including active fighters and collaborators.

A far greater number fought or actively supported NOV and POJ.

The participation of Jews in NOV and POJ (partisan units) exhibited variability both in geographical distribution and in the number of recruits. This involvement can be categorized into three distinct periods: the year 1941, the timeframe from early 1942 to September 1943, and the interval from September 1943 until the conclusion of the war.

In the early stages of the uprising, areas with a higher pre-Second World War Jewish population more involved in the communist movement saw a more significant response. Additionally, Jews in high-ranking party positions played a part in this.

Majer participated in the brutal murder of Veselin Petrović, the president of the municipality of Divci near Valjevo. Samardžić Miloslav, „General Draža Mihailović i opšta istorija četvrtog pokreta I“, Kragujevac 2005, 118.

светског рата били масовније укључени у комунистички покрет, одзив је био значајнији. Томе су допринели и Јевреји на високим партијским дужностима. Сви они који су избегли масовно хапшење комуниста 22. јуна 1941. године, одмах по нападу Немачке на СССР су упућени „на терен“ ради припреме и подизања устанка. Тако је Моша Пијаде, члан ЦК КПЈ, упућен у Црну Гору, а Изидор Барух упућен је у Ужички срез (погинуо 19. августа 1941. године код Дрежничке греде као комесар Црногорске чете Ужичког одреда).

Нажалост, карактер устанка који је, пре свега, захватио рурална подручја где су се устаници организовали на територијалном принципу, створио је баријеру према дошљацима из градова који су оцењени као „капуташи“ којима није место у њиховој средини коју су чинили међусобно познати мештани и родбина. Тако је део Јевреја, који је настојао да се извуче из градова и прикључи устанку, остао изолован у градовима где је постепено откриван и уништен у логорима.

На подручју Србије, у партизанске одреде је, 1941. године, ступило 168 Јевреја, од којих је у рату 129 погинуло (и још 22 ступило од којих 13 погинуло са подручја Срема који је био у саставу НДХ). На подручју БиХ, у одреде је ступило 266 Јевреја од којих је 189 погинуло. На подручју

Those who managed to avoid the mass arrest of communists on June 22, 1941, following the German attack on the USSR, were immediately mobilized to prepare and initiate an uprising. Thus, Moša Pijade, a member of the Central Committee of the KPJ, was sent to Montenegro, and Izidor Baruh was sent to the Užice section (he was killed on August 19, 1941, near Drežnička Gređa as the commissar of the Montenegrin company of the Užice detachment.

The uprising primarily impacted rural regions, where insurgents were organized based on territorial affiliations. This situation created a barrier for newcomers from urban areas, who were perceived as "overcoats" and deemed unwelcome in a community composed of familiar locals and relatives. Consequently, some Jews who attempted to leave the cities to participate in the uprising found themselves isolated, remaining in urban centers where they were eventually located and exterminated in the camps.

In 1941, 168 Jews joined partisan units in Serbia. Out of those, 129 died in the war. Additionally, 22 more joined the units, and 13 of them died in the area of Srem, which was part of the NDH. In Bosnia and Herzegovina, 266 Jews joined the detachments, and 189 of them died. On the territory of Croatia, 72 Jews joined the detachments, 40 of whom died. In Macedonia, 17 Jews joined the detachments, 7 of whom died.

Хрватске, у одреде је ступило 72 Јевреја, од којих је 40 погинуло. У Македонији, ступило је у одреде 17 Јевреја од којих је 7 погинуло.

Укупно 149 Јеврејина су носиоци Партизанске споменице, и то по територијалном распореду: Србија 42 (од тога 13 из Војводине и једна са КиМ); Хрватска 31 (од тога Далмација 3 и Међумурје 2); Босна и Херцеговина 65; Македонија 10 и Црна Гора једна.

У периоду од јануара 1942. до септембра 1943. године, у НОВЈ је ступило релативно мало бораца Јевреја. У то време већина њих је већ била или побијена или је у логорима чекала „коначно решење“. Они у италијанској окупационој зони такође су били логорисани и изоловани, тако да је у овом периоду у НОВЈ ступило 321 Јеврејин од којих је 109 у рату дало свој живот.

У периоду од септембра 1943. године па до краја рата, у НОВЈ је ступило 1.299 Јевреја, од којих је 175 погинуло. Најмасовније укључивање у јединице НОВЈ било је из логора на Рабу, где су Италијани интернирали преко 3.500 Јевреја. Они су 9. септембра 1943. године ушли у састав Рапске бригаде која је, осим четири словеначка, имала и један јеврејски батаљон који је у три чете и санитетском воду имао укупно 343 борца. Батаљон је ускоро расформиран, а борци упућени у Седму банијску бригаду. Био је то

A total of 149 Jews are commemorated with the Commemorative Medal of the Partisans. They are distributed as follows: 42 in Serbia (including 13 from Vojvodina and one from Kosovo and Metohija), 31 in Croatia (including 3 from Dalmatia and 2 from Međumurje), 65 in Bosnia and Herzegovina, 10 in Macedonia, and 1 in Montenegro.

In the period from January 1942 to September 1943, relatively few Jewish fighters joined the NOVJ. Most of them had already been killed or were awaiting the "final solution" in the camps. Those in the Italian occupation zone were also in the camps and isolated. During this period, 321 Jews entered the NOVJ, and 109 of them lost their lives in the war.

In the period from September 1943 until the end of the war, 1299 Jews became members of the NOVJ, of which 175 died. The largest participation in NOVJ units originated from the camp on Rab, where the Italians interned over 3,500 Jews. On September 9, 1943, they joined the Rab brigade, which, apart from four Slovenian battalions, also had one Jewish battalion, which had a total of 343 fighters in three companies and a medical platoon. The battalion was soon disbanded and the fighters were sent to the Seventh Banija Brigade. It was a period in which almost all able-bodied Jews became NOVJ fighters, and those able to work joined the work of rear bodies and institutions.

период у коме су скоро сви војно способни Јевреји постали борци НОВЈ, а радно способни су се укључили у рад позадинских органа и установа.

За допринос народноослободилачкој борби орденом Народног хероја Југославије одликована су десеторица Јевреја бораца НОВЈ, и то:

1. Албахари Нисим, Сарајево
2. Барух Изидор, Београд
3. Домани Роберт, Загреб
4. Енгл Илија, Загреб
5. Горанин Павле Илија, Сарајево
6. Лерер Самуел (Воја Тодоровић), Сарајево
7. Овадија Естреја, Битољ
8. Пап Павле, Загреб
9. Пијаде Моша, Београд
10. Штајнеберг Адолф, Загреб.

Укупно је у редовима НОВ и ПОЈ било ангажовано 2.993 борца Јевреја од којих је 723 положило своје животе у рату. На територији Србије било је 714 бораца од којих је 216 погинуло у рату¹³.

Међу Јеврејима су, поред 149 носилаца Партизанске споменице 1941, десеторица били народни хероји и четрнаесторица генерали.

¹³ Јаша Романо, 303.

For their contribution to the national liberation struggle, 10 Jewish NOVJ fighters were awarded the Order of the People's Hero of Yugoslavia:

- 1.- Albahari Nisim, Sarajevo
- 2.- Baruh Izidor, Belgrade
- 3.- Domani Robert, Zagreb
- 4.- Engl Ilija, Zagreb
- 5.- Goranin Pavle - Ilija, Sarajevo
- 6.- Lerer Samuel (Voja Todorović), Sarajevo
- 7.- Ovadija Estreja, Bitolj
- 8.- Pap Pavle, Zagreb
- 9.- Pijade Moša, Belgrade
- 10.- Štajneberg Adolf, Zagreb

A total of 2,993 Jewish fighters served in the ranks of the NOV and POJ, with 723 of them losing their lives in the war. In Serbia, there were 714 soldiers, and 216 of them died during the war.¹³

Among the Jews, in addition to 149 bearers of the "Commemorative Medal of the Partisans of 1941", there were 10 national heroes and 14 generals.

Approximately 1% of Jews living in the Kingdom of Yugoslavia before the war died in battle as members of the NOV and POJ. Out of the 723 killed, at the time of death, there were 392 fighters, 7

¹³ Jaša Romano, 303.

	Оперативне и борбене јединице бораца/погинулих	Позадинске установе ангажованих/погинулих	УКУПНО
Србија без Бачке (немачка окупациона зона), Срем и КиМ	521	216	737
(НДХ) Хрватска и Славонија (без Истре, Приморја и Далмације)	189	112	301
(НДХ) Босна и Херцеговина	972	506	1.478
	157	119	276
	998	408	1.406
	305	135	440
Словенија, Истра, Приморје и Далмација (италијанска окупациона зона)	168	46	214
	26	10	36
Македонија (бугарска окупациона зона)	65	81	146
	14	71	85
Бачка, Међумурје и Прекомурје (мађарска окупациона зона)	193	317	510
	27	147	174
Остала подручја, стране земље и непознато	76	5	81
	4	2	6
УКУПНО:	2.993	1.579	4.572
Укупно страдало	722	596	1.318

	Operational and combat units of combatants/deceased	Background institutions of those engaged/killed	TOTAL
Serbia without Bačka (German occupation zone), Srem, Kosovo and Metohija	521	216	737
(NDH) Croatia and Slavonia (without Istria, Croatian Littoral and Dalmatia)	972	506	1.478
(NDH) Bosnia and Herzegovina	998	408	1.406
Slovenia, Istria, Croatian Littoral, and Dalmatia (Italian occupation zone)	168	46	214
Macedonia (Bulgarian occupation zone)	65	81	146
Bačka, Međumurje, and Prekomurje (Hungarian occupation zone)	193	317	510
Other areas, foreign countries, and unknown	76	5	81
TOTAL:	2.993	1.579	4.572
Total casualties	722	596	1.318

Око 1% Јевреја који су живели на подручју Краљевине Југославије пре рата погинуло је у борби као припадници НОВ и ПОЈ. Од 723 погинула, у тренутку погибије било је 392 борца, 7 подофицира, 19 оперативних официра, 68 политичких комесара, 6 обавештајних официра, 2 официра за везу, 14 интендантских, 9 војноуправних и чак 201 медицинар. Посебно значајан допринос Јевреја је био у оквиру санитетске службе. У једном тренутку, преко половине свих лекара у НОВ били су Јевреји. Из те ратне генерације потекли су многи високи официри санитетске службе ЈНА попут Деака Андреје, Ервина Гингерса, Крауса Херберта и Ладислава, Мела Давида, Најфелда Алфреда, Изидора и Розе Папо и многих других који су донели велики углед војноздравственим установама, посебно ВМА.

Револуционарни карактер рата условио је да неки Јевреји којима војни позив није био близак, попут композитора Оскара Данона или радника Романа Соломона или Ререра Самуела (Воје Тодоровића), доспеју на значајне командне дужности и потврде свој војнички таленат.

Нису сви Јевреји, због година, здравственог стања и из других разлога, могли бити укључени у борачке јединице, али су многи од њих нашли своје место на активностима за потребе НОВЈ (они су евидентирани као чланови

non-commissioned officers, 19 operational officers, 68 political commissars, 6 intelligence officers, 2 liaison officers, 14 quartermasters, 9 military administrators, and 201 medics. A particularly significant contribution of the Jews was within the medical service. At one point, over half of all doctors in NOV were Jewish. Many high-ranking officers of the JNA medical service originated from the war-time generation. Notable individuals include Deak Andreja, Gingers Ervin, Kraus Herbert and Ladislav, Mel David, Najfeld Alfred, Papo Izidor and Roza, and many others. They significantly enhanced the reputation of military medical institutions, particularly the VMA (*Military Medical Academy).

The transformative nature of the war allowed certain Jews, who were not directly associated with military service, such as the composer Oscar Danone, the laborer Romano Solomon, and Rerer Samuel (Todorović Voja), to attain significant leadership roles and demonstrate their military capabilities.

Not all Jews, due to their age, health conditions, and other circumstances, could serve in the military units, but many of them found their place in activities for the needs of the NOVJ (they were registered as members of the national liberation movement), i.e. active in work in rear institutions (propaganda, supply, education, cultural activities). In this way, another 1,579 Jews

народноослободилачког покрета) односно у раду у позадинским установама (пропаганда, снабдевање, просвета, културне делатности). На тај начин било је ангажовано још 1.579 Јевреја, од којих је у рату страдало 1.318¹⁴. Овако велики број страдалих последица је чињенице да је већина њих радила на окупираном подручју и у непријатељском окружењу била изложена сталној опасности да непријатељ открије њихов рад.

Четири и по хиљаде Јевреја, бораца или активних сарадника у борби, представљало је 5,5% укупног броја Јевреја у Краљевини Југославији; преживелих 3.200 Јевреја учесника рата представљало је петину укупног броја преживелих Јевреја, што далеко превазилази процентуално учешће било ког другог народа или националне мањине. Ипак, то не представља изненађење. Након првобитног шока изазваног свирепом и одлучном акцијом окупатора, Јевреји су схватили да су борба и отпор једини начини да преживе и у ту борбу су се упустили свом снагом.

Јевреји које је капитулација Војске Краљевине Југославије затекла у иностранству или су успели да избегну из земље, одмах су се укључили у антифашистичку борбу. Јевреји,

¹⁴ Александар Мошић, Учешће југословенских Јевреја у НОР-у, Зборник радова 1, Допринос НОР-а Југославије победи над фашизмом, Београд, 1997, 409.

were recruited, of whom 1,318 died in the war¹⁴. Such a large number of victims resulted from the majority working in an occupied and hostile environment, constantly at risk of being discovered by the enemy.

The involvement of four thousand five hundred Jews, who served as fighters or active collaborators in the conflict, constituted 5.5% of the overall Jewish population in the Kingdom of Yugoslavia. Additionally, the 3,200 Jews who survived and participated in the war represented one-fifth of the total number of surviving Jews, a figure that significantly surpasses the participation rates of any other nation or ethnic minority. This is not surprising; following the initial shock brought on by the brutal and decisive actions of the occupiers, the Jewish community recognized that resistance was essential for survival and committed themselves to this struggle with unwavering determination.

Jews who were located outside the country following the capitulation of the Army of the Kingdom of Yugoslavia, or those who successfully fled, promptly engaged in the anti-fascist movement. Jewish clerks employed in international missions continued their work under the auspices of the refugee government based in London and

¹⁴ Aleksandar Mošić, Učešće jugoslovenskih Jevreja u NOR-u, Zbornik radova 1 Dopriinos NOR-a Jugoslavije pobedi nad fašizmom, Beograd 1997, 409.

чиновници у међународним представништвима, наставили су рад под покровитељством избегличке владе у Лондону и Каиру. У лето 1944. године, они су се, у оквиру унутарполитичког раслојавања, изјаснили „за Тита“ и приступили НОП-у.

У заробљеничким и логорима за интернирце, Јевреји су од првог дана заступали став непоколебљиве борбе и, поред веома тешких услова, били су носиоци духа отпора и подршка осталим антифашистима.

Југословенских Јевреја је било и у другим антифашистичким формацијама, а један број се прикључио британским снагама на Средоземљу¹⁵. Посебно је интересантно учешће Јевреја као припадника 10. индијске дивизије. У оквиру ове дивизије, у логору између Газе и Јерусалима, налазио се моторизовани батаљон састављен од Словенаца који су заробљени као припадници италијанске војске и који су се изјаснили за ступање у Југословенску војску. Официри су им били углавном Словенци али је било и „прилично Јевреја, наших држављана, или бивших држављана из Палестине.“¹⁶

¹⁵ Између осталих, у рату су официрске чинове стекли Локер Тибор Цви у британској, Офнер Франц у америчкој и Челебоновић Марко у француској војсци. Знаменити Јевреји Србије – биографски лексикон, Београд, 2011.

¹⁶ Младен Жујовић, Ратни дневник 2, Врњачка Бања 2004, 232.

Cairo. In the summer of 1944, amid the internal political divisions, they publicly aligned themselves "for Tito" and became members of the National Liberation Movement (NOP).

In prison and internment camps, the Jews advocated unwavering struggle from the first day. Despite the very difficult conditions, they embodied the spirit of resistance and supported other anti-fascists.

There were also Yugoslav Jews in other anti-fascist formations, and a number joined the British forces in the Mediterranean¹⁵. The involvement of Jews in the 10th Indian Division is particularly interesting. This division included a motorized battalion stationed in the camp located between Gaza and Jerusalem, composed of Slovenians who had been captured while serving in the Italian army and had expressed their intention to join the Yugoslav army. Their officers were mostly Slovenians, but there were also "quite a few Jews, our citizens, or former citizens from Palestine."¹⁶

In addition to commemorating the Jewish victims of the Holocaust, Serbs also remember their own suffering in the same camps and at the hands

¹⁵ Among others, Loker Tibor-Cvi in the British army, Ofner Franc in the American army, and Marko Čelebonović in the French army earned officer ranks during the war. Znameniti Jevreji Srbije – biografski leksikon, Beograd 2011.

¹⁶ Mladen Žujović, Ratni dnevnik 2, Vrnjačka Banja 2004, 232.

Поред сећања на јеврејске жртве Холокауста и најстрашнији злочин у историји савременог човечанства, Срби се сећају и властитог страдања у истим логорима и од истих целата. Истовремено, као народ који изузетно цени слободу, Срби одају и посебно признање онима који су се са њима, заједнички, борили у сваком ослободилачком рату.

Данас у Србији живи само 709 лица која су се изјаснила као Јевреји. Пре осамдесет година, сваки двадесети становник Београда био је Јеврејин, а око 90% њих је страдало у Холокаусту, док се већина преживелих педесетих година иселила у Израел. Њих данас нема међу нама али би ова изложба могла бити својеврсни споменик овим храбрим ратницима и трајно сећање на оне који су се борили за нашу заједничку слободу.

Распад заједничке државе покидао је многе везе међу народима бивше Југославије. Ипак, једно удружење је преживело овај распад: у Израелу, Удружење Јевреја са подручја бивше Југославије. Између осталог и због њих, ова изложба је посвећена свим Јеврејима са подручја бивше Југославије. Да ми данас не раздвајамо оне које је заједничка борба за слободу, а често и заједничка смрт у тој борби, спојила.

Мр Драган Крсмановић,
виши архивиста

of the same executioners, acknowledging it as one of the most horrific crimes in modern history.

At the same time, as a nation that highly values freedom, they also give special recognition to those who fought together with them in every war of liberation.

Currently, there are merely 709 individuals who identify as Jewish residing in Serbia. Eight decades prior, one in every twenty inhabitants of Belgrade was of Jewish descent, with approximately 90% of that population tragically lost during the Holocaust. The majority of the survivors relocated to Israel in the 1950s. Although they are no longer present among us, this exhibition dedicated to the Jewish participants of the National Liberation War could serve as a memorial to these courageous individuals and as a lasting tribute to those who fought for our shared freedom.

The breakup of the former Yugoslavia led to the dissolution of many connections between its people. However, one association managed to endure this separation: the Association of Jews from the former Yugoslavia in Israel. This exhibition is dedicated to all Jews from the region of the former Yugoslavia, as a tribute to the unity forged through their shared struggle for freedom, and often, their shared sacrifice in that struggle.

Mr. Dragan Krsmanović,
senior archivist

THE JEWS OF YUGOSLAVIA:
MEMORIES OF NOB (NATIONAL
LIBERATION COMBAT)

ЈЕВРЕЈИ ЈУГОСЛАВИЈЕ:
СЕЋАЊА НА НОБ

„Ако нисам за себе, ко ће да буде за мене? Али, ако сам само за себе, шта сам ја? И ако не сада, када?“

Рабби Хилел

”If I’m not for myself, who will be for me? But if I am only for myself, what am I? And if not now, when?”

Rabbi Hillel

„Човек никада не сме да престане да се бори и потребно је да предузме превентивне мере да се зло не би десило, а ако се већ деси онда једино активна борба може да сачува људе и хуманост.“

Цадик Данон Брацо

“Man must never stop fighting and he needs to take preventive measures so that evil does not happen, and if it does happen then only an active fight can save people and humanity.“

Cadik Danon Braco

„Потребно је, ипак, да уметник остави трага и у таквом стварању у коме је суочен очи у очи са душманином [...]“

Бора Барух

“It is necessary, however, for the artist to leave a mark in such a creation in which he is face to face with the enemy [...]“

Bora Baruh

„Лудило већ хара, Сеп је његов весник, сутра ће нахрупити и на овај град, на ову кућу. Размишљао је грозничаво чиме би се то дало спречити. Када би избио устанак? – питао се, тражећи излаз, и замишљао како се цео Нови Сад, сви који су у њему угрожени, диже на ноге, хвата оружје, или оруђе ако ништа друго нема, и удара на касарне убица. Ако би свак тако учинио, ако би тако учинио само свако други, трећи, рецимо сваки човек између двадесете и педесете, осетивши се за то дужним због својих одраслих година као што је онај на противничкој страни приморан, онда би устанак сигурно успео. Онда би и он сам, Кронер, морао узети оружје, прво које му падне шака [...]“¹

Једна од специфичности Другог светског рата јесте да ће имена многих бораца и цивила заувек остати непозната и изгубљена јер није

¹ Aleksandar Tišma, *Upotreba čoveka*, (Beograd: Akademska knjiga, 2018), 91.

„Madness is already raging, Sep is his messenger, tomorrow he will rush to this city, to this house. He was thinking feverishly about what could be prevented. When would an uprising break out? – he wondered, looking for a way out, and imagined how the whole of Novi Sad, all those who are endangered in it, would rise to their feet, grab weapons, or tools if there is nothing else, and hit the barracks of the killers. If everyone did so, if only every second, third, let's say every man between the ages of twenty and fifty did it, feeling as obligated to do so because of his adult age as one on the opposing side is compelled, then the uprising would certainly succeed. Then he himself, Kroner, would have to take a weapon, the first one that fell into his hand [...]“¹

The Second World War is characterized by the tragic reality that the identities of numerous

¹ Aleksandar Tišma, *Upotreba čoveka*, (Beograd: Akademska knjiga, 2018), 91.

остао нико жив да о њима сведочи. Задатак оних који јесу преживели, али и свих нас који се бавимо темама страдања у сврху очувања сећања на невине жртве кроз активно спровођење културе сећања, јесте да их памтимо иако не знамо ко су, и да оваквим активностима ширу публику непрестано подсећамо на огромне људске, културолошке, интелектуалне, научне, економске, хуманитарне губитке и потенцијале које је изгубила наша заједница и све заједнице које су у слози са нама живеле на овим просторима. То је позив на незаборав са циљем да изградимо праведнију, лепшу и мирнију будућност у свету у коме је немир и борба за превласт и наметање сопства као једине исправне и могуће опције прејака у односу на благодати и добробит живота у садејству и прихватању богатства различитости.

Текст смо започели цитатом из романа *Упоишреба човека*, награђеног Ниновом наградом 1976. године, аутора Александра Тишме (1924–2003), у коме Јеврејин Роберт Кронер постаје свестан онога што се дешава његовом народу и што ће се и њему веома брзо догодити осим ако не предузме нешто радикално да спаси себе и своју породицу. Књижевност је свет за себе, њене истине нису истине овог спољног објективног света; она има своја правила, своје светове, своје тачности које се само ослањају на спољашњи

combatants and civilians will remain forever obscured, as no witnesses are left to recount their stories. The responsibility of those who survived, as well as all of us who engage with the topic of suffering, is to preserve the memory of the innocent victims. This involves actively promoting a culture of remembrance. We must remember them even though we may not know their identities, and continuously remind the broader audience of the significant human, cultural, intellectual, scientific, economic, and humanitarian losses suffered by our community and all communities that coexisted with us in these areas. It is an unforgettable call to build a fairer, more beautiful, and peaceful future in a world where unrest and the struggle for supremacy and self-imposition as the only correct and possible options are too strong concerning the benefits and well-being of life in cooperation and acceptance of the richness of diversity.

We begin the text with a quote from the novel "The Use of Man," written by Alexander Tishma (1924–2003), which won the Nin Prize in 1976. The quote describes the character Robert Kroner, a Jew who realizes the imminent danger facing his people and himself and must take drastic action to save his family. Literature exists as its distinct world, with truths and rules that are separate from the objective external world. When it comes to literature that addresses the harsh realities of

свет. Али када је у питању књижевност која тематизује страшне истине рата и геноцида и коју у том смислу можемо да назовемо ангажованом књижевношћу, та истина јесте истина овог света која се само (раз)открива на суптилнији начин кроз заводљивије слојеве и маштом прикривене структуре текста који се својом страшном истином забада директно у срце читаоца попут какве оштрице. Читање постаје процес примања сведочанства, а сâм читалац чувар сећања. Тако ће и посетиоци ове изложбе и читаоци каталога преузети ту важну улогу јер ће, кроз сећања преживелих и историографске записе, сазнати о њиховим судбинама и о судбинама њихових сабораца који сами за себе нису могли да сведоче.

У Речнику *Машице српске*² налази се следећа дефиниција отпора:

Отпор м. 1. а. *непокораване, проишвљење, суйрошсџављање коме, чему.*

б. *борба (оружане или групе акције) проише најагача, освајача, нејријашељске власџи; одбрана.*

Може да буде: активан, пасиван, оружани.

² Речник Српскохрватској књижевној језика (1990), друго фототипско издање, Књига четврта О-П, (Нови Сад: Матица српска), 483, пдф.

war and genocide, often referred to as engaged literature, the truth it conveys is the truth of our world, even if it is subtly revealed through seductive layers and fantasy-covered text structures. Despite its terrible nature, it has a direct and piercing impact on the reader, much like a blade stabbing into the heart. Reading becomes a process of receiving testimony, and the reader is the custodian of memory. Thus, the visitors of this exhibition and the readers of the catalog will take on this important role. Through the memories of the survivors and historiographical records, they will learn about their fates and the fates of their comrades who could not testify for themselves.

In *Rečnik Matice srpske*² the following definition of resistance is found:

Resistance м. 1. а. *perseverance, opposition, the opposition to whom, what.*

б. *struggle (armed or other actions) against attackers, invaders, enemy authorities; defense.*

It can be: active, passive, or armed.

Artistic expression, alongside armed resistance, serves as a crucial means of preserving and restoring humanity in contexts marked by dehumanization

² *Rečnik Srpskohrvatskog književnog jezika* (1990), drugo fototipsko izdanje, Knjiga četvrta O-P, (Novi Sad: Matica Srpska), 483, pdf.

Поред отпора оружјем, бављење уметничким радом у околностима дехуманизације и свођења људи на животиње и бројеве представља један од најважнијих сегмената одржавања и враћања људскости. То је један од начина непоковавања, противљења и супротстављања Човека идеологијама које су тежиле да униште хуманизам, али и документовања историјског тренутка. Цртежи, скице, записи које су заробљеници стварали у логорима смрти и на другим местима за време рата, пружају увид у оно што не пише у званичним документима, извештајима и рапортима, бележе места, људе, догађаје онаквима какве су их видели сами страдалници. Многа таква сведочанства су неповратно изгубљена, али су многа и сачувана за нове генерације које треба да уче о патњама предака да би њихова деца и потомци живела бољим, праведнијим и мирнијим животима.

КУЛТУРНО-УМЕТНИЧКИ РАД ЈЕВРЕЈА У НОБ-У

Осим саме борбе за опстанак са оружјем у рукама против непријатеља на фронту и у позадини, битан сегмент преживљавања, подизања и одржавања морала међу борцима представљао је културни рад и одржавање духовног сегмента човековог бића чак и у окружењу које

and the reduction of individuals to mere animals or numbers. This form of engagement not only acts as a method of defiance and opposition against ideologies that aim to obliterate Humanism, but it also plays a vital role in documenting significant historical events. Artworks, illustrations, and accounts produced by inmates in death camps and other locations during the war offer a perspective that is often absent from official documents and reports. These creations capture the environments, individuals, and occurrences as perceived by the victims themselves. While numerous testimonies have been permanently lost, many have been preserved for future generations, who must understand the hardships endured by their ancestors to ensure that their children and descendants can lead better, more equitable, and peaceful lives.

CULTURAL AND ARTISTIC WORK OF JEWS IN NOB

In addition to the fight for survival, and armed conflict against adversaries on the front lines, a crucial aspect of endurance involved fostering and sustaining morale among combatants. This was achieved through cultural initiatives and the preservation of the spiritual dimension of an individual's existence, even within an environment that is threatening their physical safety. The Jews

Културна екипа II Пролетерске дивизије НОВЈ
Cultural team of the II Proletarian Division NOVJ

је опасно по његов физички опстанак. Изузетан значај у том сегменту оставили су Јевреји који су, својим културно-уметничким и просветним радом у оквиру агитационо-пропагандних активности (Агитпроп) при штабовима, својим цртежима, песмама, зидним новинама, представама, спортским активностима, себи и онима око себе олакшавали тешке тренутке. Носилац културно-просветног рада била је Комунистичка партија Југославије и овај облик рада је био саставни део НОП-а од самог почетка рата, као саставни део револуције. Али, било је и личних унутрашњих порива који су

played a crucial role in that segment, significantly contributing to cultural, artistic, and educational efforts within the context of agitation-propaganda activities (Agitprop) at the headquarters. Through their drawings, songs, wall newspapers, theatrical performances, and sports initiatives, they provided relief during challenging times for themselves and those in their community. The Communist Party of Yugoslavia played a pivotal role in cultural and educational initiatives, serving as a fundamental component of the NOP from the beginning of the war, and an integral part of the revolution. However, there were also individual

се јављали у људима, поготову уметницима и надаренима, који нису имали везе са комунистичком идеологијом или КПЈ, већ су осећали потребу да оставе траг и сведочанство времена.

**БОРА/БАРУХ (Елијаху) Барух
(Београд, 19. октобар 1911 –
Јајинци, 4. јул 1942)**

Иако је завршио права, Бора Барух је ипак своју каријеру градио као сликар по чему је и најпознатији широј јавности. Његова љубав према ликовној уметности, вајарству и сликарству се јавила рано, а у гимназијским данима³ насликао је прву слику под називом „Мост под дрвећем“ у техници уље на платну.⁴ Звањ академског сликара је стекао у Паризу. У свом стваралаштву користио је различите технике и теме. Сликао је портрете, аутопортрете, мртву природу, пејзаже. За времена рата, Барух није престајао да слика и црта и бележи ратне ужасе и живот који се у њима одвијао. Његово ратно сликарство почиње непосредно након почетка рата, у вечерњим сатима након целодневног рашчишћавања рушевина и лешева

motivations that emerged among people, particularly among artists and talented individuals, which were unrelated to communist ideology or the KPJ. These motivations stemmed from a desire to create a lasting impact and document the era.

**BORA/BARUH (Elijahu) Baruh
(Beograd, 19. oktobar 1911–
Jajinci, 4. jul 1942)**

Bora Baruh, despite holding a law degree, established his career primarily as a painter, a field in which he gained significant recognition among the general public. His passion for the fine arts, including sculpture and painting, emerged at an early age. During his high school years³ he created his inaugural artwork, titled "Bridge under the Trees," utilizing the oil on canvas technique.⁴ He was awarded the title of academic painter in Paris. His artistic endeavors encompassed a variety of techniques and themes. He created portraits, self-portraits, still lifes, and landscapes. Throughout the war, Baruh remained dedicated to painting and drawing, capturing the grim realities of conflict and the life that unfolded around him.

³ Једна од занимљивости је да је у школским сведочанствима његова оцена из сликања била *врло добар*.

⁴ Мирјана Белић-Корољкин-Давидовић и Радивоје Давидовић, *Бора Барух – Монографија*, (Београд: ИНТЕРПРИНТ, 2001), 19.

³ One of the interesting things is that in his school certificates, his painting grade was 4.

⁴ Mirjana Belić-Koročkin-Davidović i Radivoje Davidović, *Bora Baruh – Monografija*, (Beograd: INTERPRINT, 2001), 19.

погинулих у данима бомбардовања којим је и започет рат, 6. априла 1941. године, а вођен је и на рашчишћавање Смедерева јуна исте године. Радови који су настали у том периоду углавном су скице и цртежи рушевина и згаришта настали у склоништу. Тиме је уметник наставио да се бави тематиком „збега“ коју је касније желео да обради у виду композиције, што је и учинио, именујући је управо тим називом. Била је великих димензија, 200 x 250 cm, и у неколико верзија, али јој се током рата губи траг. Из тих првих ратних дана најупечатљивија је скица „Мајка пред мртвим сином“ која је настала на младеновачком путу којим је покушао да се саженом Елвиром и малим сином Жан-Клодом евакуише до Младеновца. Тај цртеж је настао истог дана када су Немци окупирали Београд, 12. априла 1941. године. У НОВ је ступио августа 1941, као комесар Космајског одреда, где оснива Агитпроп групу; по успостављању Ужичке републике, био је задужен у Агитпропу за град Ужице. Прву партизанску изложбу у току рата организовао је управо Бора Барух са члановима своје агитационе групе у месту Рудник, у једној основној школи где су били изложени цртежи на хамеру рађени мастилом, тушем и оловком. У Ужичкој републици је радио у оквиру ратног атељеа Врховног штаба НОВЈ где је израђивао и пропагандне летке у виду графика којима се

His war-related artwork began shortly after the onset of hostilities, during the evening hours following the day-long clearing of ruins and the bodies of those killed during the initial bombings that began on April 6, 1941. He was also conducted at the clearing of Smederevo in June of the same year. The creations produced during that time mostly consisted of sketches and drawings depicting the ruins and burnt landscapes observed from the shelter. The artist continued to explore the theme of "refuge" and later transformed it into a composition, naming it accordingly. The piece measured 200 x 250 cm and existed in multiple versions; however, it was lost during the war. Since the early days of the war, one of the most memorable sketches is "Mother in Front of Her Dead Son." This sketch was created on the road to Mladenovac where the artist attempted to evacuate with his wife, Elvira, and their young son, Jean-Claude. The drawing was created on April 12, 1941, the same day the Germans occupied Belgrade. In August 1941, he joined NOV as the commissioner of the Kosmaj detachment, where he founded the Agitprop group. After the establishment of the Republic of Užice, he was in charge of Agitprop for the city of Užice. The first partisan exhibition during the war was organized by Bora Baruch with members of his agitation group in the town of Rudnik in an elementary school where drawings

позивало на прикључивање маса у борбу. Након пада Ужичке републике, борци се повлаче у Рашку област. У оквиру Агитпропа радио је и лажне легитимације за борце који су се враћали у Србију, а основан је и лист Партизан као билтен два партизанска одреда. Марта месеца пада у руке четника и у затвору проводи два месеца, у Мионици и Ваљеву. И тамо, под батинама и мучењима, црта ликове других затвореника и карикатуре жандара на дописницама, остацима хартија, на свему што је могло да се искористи за овековечивање историјског тренутка. Два дана пре него што су га убили, одведен је у логор на Бањици. Тамо није стигао да нацрта ништа. Према сведочењу његове супруге, последња жеља му је била да његове слике буду сачуване у неком музеју. Многи цртежи су уништени, али су многи и сачувани. Борини цртежи и радови данас се чувају у приватним збиркама и у музејима. За живота је био признат од стране критике, а Моша Пијаде га је сматрао најзрелијим и најснажнијим ликовним уметником своје генерације.

Године 1941, пре почетка рата насликао је неколико слика у техници уље на различитим подлогама. Међу њима су „Портрети Драгане Јовановић“ и сестре Берте под називом „Берта Барух“ као и неколико аутопортрета: „Аутопортрет са лулом“, „Аутопортрет са сином

done on hammer paper with ink and pencil were exhibited. In the Republic of Užice, he worked as part of the war studio of the NOVJ Supreme Headquarters. He produced propaganda leaflets in the form of graphics that called for the masses to join the fight. After the fall of the Republic of Užice, the fighters retreated to the Raška region. As part of Agitprop, he also created fake identification cards for fighters returning to Serbia. Additionally, the newspaper "Partizan" was founded as a newsletter of two partisan detachments. In March, he was captured by the Chetniks and endured two months of imprisonment in Mionica and Valjevo. Even during this time, under beatings and torture, he sketched his fellow inmates and created caricatures of the gendarmes on any available materials, including stationery and scraps of paper, everything that could be used to perpetuate a historical moment. Two days before he was killed, he was taken to the Banjica camp. Unfortunately, he wasn't able to create any drawings there. His wife testified that his last wish was for his paintings to be preserved in a museum. Many of his drawings were destroyed, but quite a few were saved. Today, Bora's drawings and works are housed in private collections and museums. He was acknowledged by critics during his lifetime, and Moša Pijade regarded him as the most mature and strongest visual artist of his generation.

и женом“, затим слике „Глава радника“ и „Жан-Клод у ентеријеру“. Из периода рата 1941/1942, сачувано је 11 именованих радова који се односе на ратна дешавања.⁵

БОЈАНА (Самуило) ЈАКОВЉЕВИЋ
(Београд, 27. децембар 1922 –
Тел Авив, 26. децембар 1999)

Ученица из Београда, од оца машинског инжењера Самуила Јаковљевића и мајке Ребеке Амодаж, чувене београдске модисткиње. По почетку рата породица се склања у Котор, али их Италијани депортују у логор у Каваји (Албанија) у којем су већ биле затворене жене, деца, стари и мушкарци из Црне Горе, за које су Италијани проценили да су били партизански јатаци током јулског избијања устанка на тој територији. Ту су биле и девојке које су студирале у Београду и учествовале у мартовским демонстрацијама и од њих су

Бојана Јаковљевић, филолог, професор, просветни инспектор, Београд, 1. јун 1956. године

Bojana Jakovljević, philologist, professor, educational inspector, Belgrade, June 1, 1956

In 1941, before the war began, the artist created several oil paintings on various surfaces. These included "Portraits of Dragana Jovanović" and sister Berta, known as "Berta Baruh," as well as several self-portraits such as "Self-portrait

⁵ „У склоништу фабрике Елка“, уље на лесониту, „Збег“, цртеж, туш, „У склоништу“, цртеж, лавирани туш и туш, „Мајка над мртвим сином“, цртеж, лавирани туш, „Рушевине Београда“, цртеж, мастило, „Раскривање рушевина у Београду“, цртеж, мастило, „Бежанија (Збег)“, цртеж, туш, „Збег на рушевинама“, цртеж, оловка, „Смедеревски збег“, скица, „Рушевине Смедерева“, цртеж, мастило, „Портрет непознатог заточеника из затвора у Ваљеву“, цртеж, оловка (више комада), „Портрет Симе Лончара“, цртеж, оловка. Исто, 121-130.

успели са сазнају информације о покретању самог устанка и о првим жртвама. У октобру их транспортују бродом у Италију, у избеглички логор Ферамонти, где је стално било више од две хиљаде заточеника, претежно Јевреја и грађана држава и територија које су биле под италијанском окупацијом (Грчка, Словенија, Либија, Далмација, јужна Француска), па чак и одређени број Кинеза цивила који су се налазили на заробљеним бродовима. Међу њима су били и православни Грци и група од око триста Јевреја из такозваног „Кладовског транспорта“.⁶ Бојана се сећала солидарности православних Грка у самом логору и стражара и надзорника који нису били они прави фашисти сурови црнокошуљаши, већ су прелазили преко неких престапа, као што су посете приликом полицијског часа. Такође је било дозвољено одржавање како јеврејских тако и хришћанских православних служби. Власт, односно

⁶ То су били Јевреји пореклом из Аустрије и Чехословачке који су се Дунавом упутили ка Мандатној Палестини још пре рата након анексије Аустрије нацистичкој Немачкој. Само је ова мања група Јевреја која је била на броду под бугарском заставом стигла до Егејског мора, али је доживела бродолом из кога је већина путника спасена и одведена на острво Родос одакле су пребачени у Ферамонти. Остали којима то није успело су враћени у Кладово, а затим до Шапца где су остали све до 1941. године, када су Немци убили све мушкарце заједно са шабачким Јеврејима, а жене, децу и старе најпре одвели у логор Старо сајмиште одакле су страдали у душегупкама.

with pipe" and "Self-portrait with son and wife." Additionally, there are paintings titled "Head of a Worker" and "Jean-Claude in the House." Eleven works from the 1941/1942 wartime period depicting war events have been preserved.⁵

BOJANA (Samuil) JAKOVljević (Beogard, December 27, 1922 – Tel Aviv, December 26, 1999)

A student from Belgrade, from a father, mechanical engineer Samuil Jakovljević, and a mother, Rebeka Amodaj, a famous Belgrade fashion designer. At the beginning of the war, the family took refuge in Kotor, but the Italians deported them to a camp in Kavaja, Albania, where women, children, old men, and men from Montenegro, whom the Italians judged to be partisans during the July uprising in that country, were already imprisoned. There were also female students who studied in Belgrade and participated in the March demonstrations, and from them, the family learned about the

⁵ "In the shelter of the Elka factory", oil on hardboard, "Refuge", drawing, ink, "In the shelter", drawing, ink wash and ink, "Mother over the dead son", drawing, ink wash, "Ruins of Belgrade", drawing, ink, "Clearing the ruins in Belgrade", drawing, ink, "Refuge", ink drawing, "Refuge on the ruins", drawing, pencil, "Smederevo refuge", sketch, "Ruins of Smederevo", drawing, ink, "Portrait of an unknown prisoner from the prison in Valjevo", drawing, pencil (several pieces), "Portrait of Sime Lončar", drawing, pencil. Ibid, 121–130.

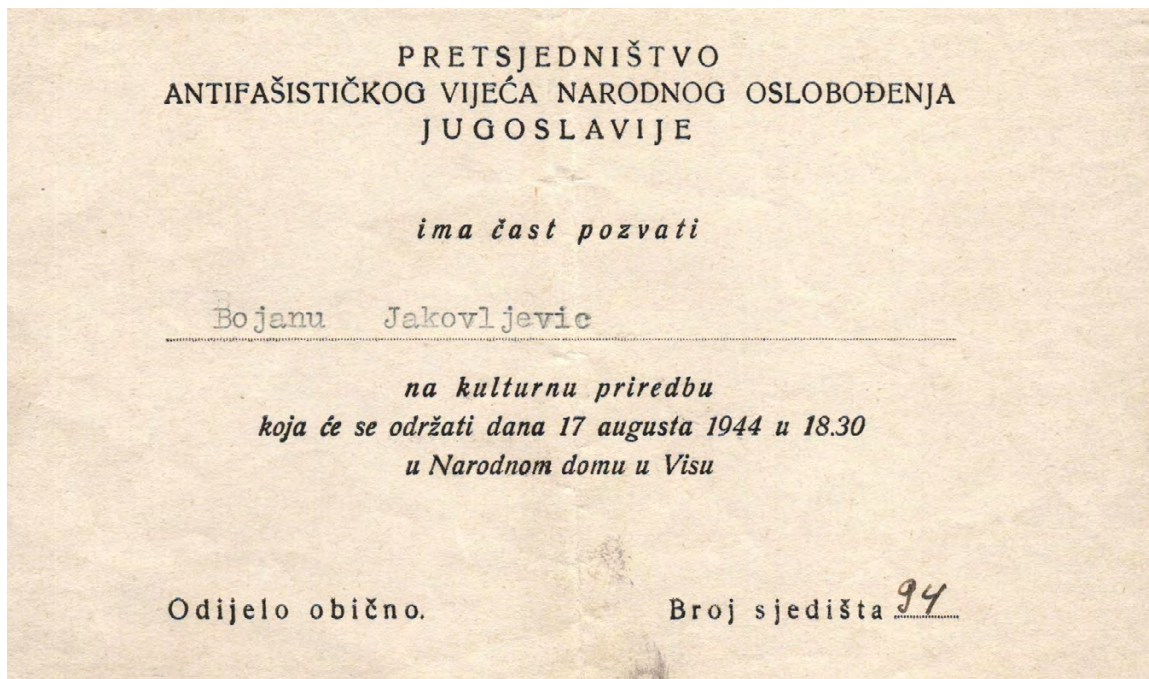
управа логора, дозволила је и оснивање школе на српском језику за око педесеторо деце. Ту школу су организовали логораши студенти и матуранати и двојица професора који су их подучавали историји, географији, математици, цртању, певању, како су и колико знали, без било каквих наставних средстава. О ситуацији ван логора успевали су да се информишу на различите начине, најчешће од особа које су доспевале касније у логор, затим из писама која су стизала или из италијанских новина до којих су некако стизали:

„Били смо поражени трагичним збивањима широм Југославије: масовна стрељања у Крагујевцу, Шапцу и другим стратиштима, страдања Јевреја мушкараца депортованих из Београда у октобру уз црне слутње да су побијени, а жене дјеца, стари и болесни из целе Србије у логору на Сајмишту, по суровој зими 1941/42. године. Чули смо и о устаничким борбама по шумама, као и о одвођењу Јевреја из Хрватске и Босне у усташке логоре. Ипак, све до краја рата нисмо знали тачније податке о свим страхотама холокауста, нити смо били сигурни да ли ми у Италији спадамо међу спасене пошто се рату и нацистичком терору није тада могао сагледати скори крај.“⁷

⁷ Bojana Jakovljević, „Kroz Kavaju i Feramonti“ у *Mi smo preživeli...*

initiation of the uprising itself and the first victims. In October, they were transported by ship to Italy to the Feramonti refugee camp, where there were constantly more than two thousand prisoners, mostly Jews and citizens of countries and territories that were under Italian occupation, such as Greece, Slovenia, Libya, Dalmatia, southern France, and even a certain number of Chinese civilians who were on the captured ships. Among them were Orthodox Greeks and a group of about three hundred Jews from the so-called "Kladovo Transport".⁶ Bojana remembered the solidarity of the Orthodox Greeks within the camp, noting that the guards and supervisors, while not overtly fascist or brutal, occasionally overlooked certain infractions, such as unauthorized visits during curfew hours. Both Jewish and Christian Orthodox religious services were permitted. Furthermore, the camp administration allowed the creation of a Serbian school for approximately fifty children,

⁶ These were Jewish people originally from Austria and Czechoslovakia who traveled along the Danube to Mandatory Palestine even before the war, following the annexation of Austria to Nazi Germany. A small group of Jews, traveling on a ship under the Bulgarian flag, reached the Aegean Sea but experienced a shipwreck. Most of the passengers were rescued and taken to the island of Rhodes, from where they were transferred to Ferramonti. The others who did not succeed were sent back to Kladovo, and then to Šabac, where they remained until 1941. In that year, the Germans killed all the men, along with the Jews of Šabac. The women, children, and the elderly were first taken to the Staro Sajmište camp, where they died in dushegupka.

Позивница Бојани Јаковљевић
Invitation letter for Bojana Jakovljević

Након ослобођења логора, у јуну 1944. године ступа у НОВ. Радила је у бази НОВЈ-а у Барију, док се није пребацила на острво Вис. У октобру се враћа у Београд као сарадник Танјуга. Након рата је студирала француски језик и књижевност и имала веома

Jevreji o Holokaustu, Aleksandar Gaon (ur.), (Beograd: Jevrejski istorijski muzej Saveza jevrejskih opština Srbije, 2001), 156.

which was organized by students and recent graduates, along with two professors. The curriculum included subjects such as history, geography, mathematics, and music, taught to the best of their ability without any educational resources. They were able to gather information regarding the outside world through various means, primarily from new arrivals to the camp, as well as through letters and Italian newspapers that managed to reach them:

Магда Бошковић, ауторка борбене песме жена
Magda Bošković, author of the women's battle song

успешну каријеру у просвети на месту просветног инспектора.

МАГДА (Драгутина) БОШКОВИЋ
(3. новембар 1914 – Стара
Градиска, пролеће 1942)

Службеница из Загреба, рођена у Осијеку. По образовању је била економиста са завршеном

„We feel defeated from tragic events throughout Yugoslavia: mass shootings in Kragujevac, Šabac, and other execution sites; the suffering of Jewish men deported from Belgrade in October with strong suspicions that they had been killed; and women, children, the elderly, and the sick from all over Serbia in the camp at Sajmište, enduring cruelty during the winter of 1941/42. We also heard about the ongoing battles in the forests, as well as the deportation of Jews from Croatia and Bosnia to the Ustasha camps. However, until the end of the war, we did not have accurate information about all the horrors of the Holocaust, nor were we sure whether we in Italy were among the saved since the war and the Nazi terror did not seem to be ending soon.”⁷

Following the liberation of the camp in June 1944, she became a member of the NOV. She served at the NOVJ base in Bari until her transfer to the island of Vis. In October, she returned to Belgrade, where she took on a role with Tanjug. After the war, she pursued studies in French language and literature, ultimately achieving a distinguished career in education as an educational inspector.

⁷ Bojana Jakovljević, „Kroz Kavaju i Feramonti“ in *Mi smo preživeli... Jevreji o Holokaustu*, Aleksandar Gaon (ur.), (Beograd: Jevrejski istorijski muzej Saveza jevrejskih opština Srbije, 2001), 156.

Економско-комерцијалном високом школом коју уписује 1934. године и на којој је основала марксистичку групу. Још у гимназији је била члан ционистичких покрета, најпре кроз покрет Литерарни састанци, а затим и у организацији напредне јеврејске омладине социјалистичких ционистичких тежњи Хашомер Хацаир све до 1934. године, а исте године постаје члан омладинске организације КП СКОЈ чији се утицај одразио на ову организацију у смислу цепања чланства на две фракције: Јевреје националисте – ционисте и Јевреје левичаре којима се и Магда прикључила након одбацивања ционистичких идеја и тежње за пресељење у Палестину. Њена млађа сестра Маја, једина преживела од целе породице, овако је записала сећање на промену сестриних идеала:

„У породици је било велико запрепашћење због њезине намере да напусти кућу и оде у Палестину, па када су ми након годину-две рекли да се моја сека хвала богу ‘опаметила’, била сам сва разочарана. Те вечери дошла сам након доста времена опет к њој у кревет. Причале смо дуго у ноћ. Говорила је о просјаку из суседне улице, о творничким радницима, о дугу према њима, о томе како је лако побећи у неку идеалну заједницу, али треба истрајати овде, о животу како ће бити диван када буде свима топло и весело, када нико никога не

**MAGDA (Dragutin) BOŠKOVIĆ
(November 3, 1914 – Stara
Gradiška, spring 1942)**

A clerk from Zagreb, originally born in Osijek, she pursued a career in economics, having graduated from the Economic and Commercial University in 1934, where she established a Marxist group. During her high school years, she was actively involved in Zionist movements, initially participating in the "Literary Meetings" and subsequently in the socialist Zionist youth organization "Hashomer Hatzair" until 1934. In that same year, she joined the youth organization KP SKOJ, which led to a division within the group between nationalist-Zionist Jews and leftist Jews. Magda aligned herself with the latter after renouncing Zionist beliefs and expressing a desire to emigrate to Palestine. Her younger sister Maja, the sole survivor of their family, documented the transformation of her sister's ideals in her recollections:

„The family was deeply troubled by her desire to leave home and travel to Palestine. Therefore, when I was informed a year or two later that my sister had, thankfully, 'regained her senses,' I felt a sense of disappointment. That evening, after a long time, I came to her bed again. We engaged in a lengthy conversation that night. She spoke of the beggar from the nearby street, the factory workers, the debts owed to them, and the ease of

буде врећао и у школи не буде више богатих и сиромашних девојчица. Све сам разумела.“⁸

У њему сазнајемо каквог је отвореног и снажног духа била Магда која није имала прилику да искуси праве борбе са оружјем и непријатељима, али су њен предратни рад и залагање за идеје које је свесрдно прихватила као нешто за шта је вредно да се ради и бори, несумњиво имали велики значај, а у оквиру њих посебно место заузимао је рад на еманципацији жена. Иако Маја на почетку каже да њена сестра није учинила никакав херојски подвиг, јер је нестала у логору као жртва фашизма, требало би да се сачува као јединка у маси страдалих: „[...] споменути је који пут топлом речи међу преживелим друговима, носити је као тиху, неречену тугу у срцу сестре, јединог преживелог члана њезине породице. Па ипак је заслужила да се о њој више каже.“⁹

Исте године када ступа у СКОЈ, уређује средњошколски алманах *Средњошколци говоре* који је издала група средњошколаца комуниста и који је био забрањен због револуционарног садржаја. Такође, исте године бива изабрана за члана одбора студентске секције Женског

escaping to an ideal community. However, she emphasized the necessity of enduring our current circumstances. She envisioned a future where life would be filled with warmth and joy, where no one would be subjected to insults, and where the distinctions between rich and poor girls in school would cease to exist. I understood everything.“⁸

The text reveals the remarkable and resilient spirit of Magda, who, despite never having the chance to engage in actual combat, made significant contributions through her pre-war efforts and advocacy for causes she passionately believed in, particularly the emancipation of women. Maja notes at the beginning that her sister did not perform any heroic deeds, as she ultimately became a victim of fascism in the camp. However, it is essential to recognize her individuality amidst the multitude of victims: " [...] her name was often spoken with affection among the surviving comrades, carrying silent, unexpressed grief in the heart of her sister, the last surviving member of her family. Nevertheless, she deserves to be remembered and honored more fully.“⁹

In the same year that she joined the SKOJ, she edited a high school almanac titled "Srednjoškolci govore" published by a group of communist high

⁸ Маја Бошковић, „Magda Bošković“, *Jevrejski almanah 1955/6*, (Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd: 1956), 155.

⁹ Исто, 154.

⁸ Маја Бошковић, „Magda Bošković“, *Jevrejski almanah 1955/6*, (Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd: 1956), 155.

⁹ Ibid, 154.

покрета. По задатку Комунистичке партије Југославије је учествовала у прикупљању помоћи и прихватању југословенских добровољаца који су одлазили у редове шпанске републиканске армије у току Шпанског грађанског рата. Уређивала је листове *Наше новине* и *Женски свијет*, а непосредно пред почетак рата, марта 1941. године, бива изабрана за члана одбора Друштва за просвијету жена у Хрватској *Сејешлосћ*, а затим делује у синдикалним организацијама СБОТИЧ и УРСС¹⁰. Учествовала је и у културним активностима у склопу Пучког театра из Загреба, а још за време студија објављивала је поезију у омладинским часописима. Више пута је била хапшена те је почетак рата дочекала у затвору. У НОП се укључује одмах по почетку рата и доласку усташа на власт, али већ 11. јула 1941. године бива ухапшена јер су усташе откриле њен илегални рад. Држана је у затворима у Загребу, Копривници и Лепоглави, где је била зверски мучена, да би је интернирали најпре у логор у Ђакову а затим и у Старој Градишци, где је и убијена.

Била је гарава, с белим зубима а звали су је Одолка (што значи Циганка) јер је једном, када је имала само четрнаест година, готово цело лето провела највише међу Ромима. Носила је шарену мараму преко рамена, носила им

school students, which was subsequently banned due to its revolutionary content. Additionally, during that year, she was elected as a member of the board of the student section of the Women's Movement. At the behest of the Communist Party of Yugoslavia, she participated in the collection of aid and the reception of Yugoslav volunteers who were joining the ranks of the Spanish Republican Army during the Spanish Civil War. She also edited the publications *Naše novine* and *Ženski svijet*. Just before the beginning of the war in March 1941, she was elected to the board of the Society for the Education of Women in Croatia, "Svjetlost" and later became active in the trade union organizations SBOTIČ and URSS¹⁰. She participated in cultural activities as part of the "People's Theatre" in Zagreb and began publishing poetry in youth magazines while still a student. She was arrested multiple times and found herself in prison at the beginning of the war. She joined the NOP immediately after the war began and the Ustasas came to power, but on July 11, 1941, she was arrested when the Ustaše discovered her illegal activities. She was held in prisons in Zagreb, Koprivnica, and Lepoglava, where she was brutally tortured, before being interned first in the camp in Đakovo and later in Stara Gradiška, where she was ultimately killed.

¹⁰ Уједињени раднички синдикални савез.

¹⁰ United Labor Union Federation.

цркнуте кокоши и седела с њима уз ватру слушајући њихове песме и разговоре, дивила се њиховом „приподном“ животу и пркосила деди који се запрепастио због тих егзалтација. Једном је из Беча у Загреб дошао неки предавач који је говорио о омладини и сексуалним проблемима, што је тада било у великој моди, а у њиховој кући су били скандали јер је Магда одлучила да оде на то предавање и то не тихо или пак тајно, већ уз образложење родитељима како је то предавање за њу веома корисно:

„У школи је добивала укорје, важила као необуздана, а њезин дневник представљао је скровиште за оно што нису видели професори у школи: за најинв адорације сасвим просечних наставника и књига, за самотна туговања недорасле девојчице; за недетињу, продирну бол због људи око себе, због свих патњи у свету; за заносе, за веру у живот – то је оно што је увек побеђивало, што је давало печат сваком запису у дневнику, сваком поступку у животу“.¹¹

Магда Бошковић је можда највише остала упамћена по стиховима које је скројила поводом Међународног дана жена. Иако су то били наручени стихови од стране њених другарица које су припремале прославу Дана жена, и иако

She had a dark complexion and white teeth, and she was referred to as Odolka, which means Gypsy, because once when she was only fourteen, she spent nearly the entire summer among them. She wore a colorful scarf over her shoulder, brought them dead chickens, and sat by the fire listening to their songs and conversations, admiring their "primitive" way of life while defying her grandfather, who was astonished by her enthusiasm. One time, a lecturer from Vienna came to Zagreb to speak about youth and sexual issues, which was quite fashionable at the time, and their household was in an uproar because Magda decided to attend this lecture openly, rather than quietly or secretly, explaining to her parents that it would be very beneficial for her:

“At school, she was reprimanded, regarded as unrestrained, and her diary represented a hiding place for what the teachers at school did not see: for the naive adoration of completely average teachers and books, for the lonely sorrows of an immature girl; for the childish, penetrating pain because of the people around you, because of all the suffering in the world; for raptures, for faith in life - that's what always won, that stamped every entry in the diary, every action in life“.¹¹

Magda Bošković is best known for the verses she wrote to commemorate International Women's Day.

¹¹ Маја Бошковић, „Magda Bošković“, *Jevrejski almanah 1955/6*, н.д, 155.

¹¹ Maja Bošković, "Magda Bošković", *Jewish Almanac 1955/6*, n.d., 155.

је све било лепо осмишљено и уређено, нешто је у програму недостајало поред говора. Тада се неко досетио да је Магда раније објављивала песме у часописима и да би било згодно да сада спаси ситуацију. Она је прихватила иако више одавно није писала нити певала јер је то припадало њеној одбаченој прошлости. Ипак је написала речи на мелодију једног популарног руског филма. Била је то женска песма написана с инспирацијом иако не чисто песничком, али једнако искреном. А стихови¹² су гласили овако:

„Већ губи се жалосна прошлост

И пролази стољетни сан,

А ми, жене из црне ноћи

У нови сад крочимо дан.

И пуне ведре младости

Што води нас

Ми дижемо упркос свему

Сложно глас.

На окуп све зовемо жене

Нек чује нас село и град.

Ми стварамо бољу будућност

Уз полет, уз борбу и рад.

Her friends, who were organizing the celebration, commissioned these lines. Despite the well-planned event, something essential was missing from the program besides the speeches. It was suggested that Magda, who had previously published poems in magazines, could help remedy the situation. She agreed, even though she had long since set aside her writing and singing, which belonged to a past she had left behind. Nevertheless, she composed lyrics to the melody of a popular Russian film. The result was a heartfelt women's song, inspired not purely by poetic tradition, yet equally sincere. The verses were as follows:¹²

”The sad past is already being lost

And a hundred years old dream is about to end,

And we, the women of the black night

Are stepping into the new day“.

As we are full of joyous youth

Which is leading us

We, against all odds

Jointly raise our voice

We are inviting all women to gather together

Let the village and the city hear us.

¹² *Вечерњи лист*, Загреб, објављено 8. марта 1969, ЈИМ, НОБ, к. 18, ф.2-1,2, ф.2-1, Рег. бр. 2.859.

¹² *Večernji list*, Zagreb, published on March 8, 1969, JIM, NOB, k. 18, f.2-1,2, f.2-1, Reg. no. 2859.

И она што је живјела

Ко задњи роб

Са више снаге вјерује

У бољу доб.

И сретна ко жена и човјек

Кроз запрехе пролази сад,

Јер не смије клонут ни застат

Тко поштен је храбар и млад.

За жену мора престати

Њен удес крут,

Кад сама нађе властити

И прави пут.“

Песма је изазвала буру одушевљења на прослави и одмах је почела да се шири по градовима и наставила да живи на скромним партизанским прославама женског празника иако Магде тада већ дуго није било. Ова песма у историји Женског покрета представљала је једну од његових поетских страница.

„Наша Народноослободилачка борба прошла је без моје сестре...

Не могу замислити како би она изгледала у тим суровим и великим данима, који су носили остварење њезиних идеала, а ипак били мало налик на све ово што је Магда у својој

We are creating a better future
With enthusiasm, with combat and work.

Even the woman who used to live
As the last slave

With more strength now believes
In the better era.

And happy as a woman and a human
She is now crossing the impediments,
Because she may not faint nor stop
The one who is honest, brave and young.

A destiny of hardship has to stop
For a woman,
When she finds her own
And right path.

The song sparked great enthusiasm at the celebration and quickly became popular in cities. It continued to be sung at small women's holiday gatherings, even after Magda had passed away. This poem represents an important part of the history of the Women's Movement.

„Our National Liberation struggle passed without my sister...

I can't imagine what she would have looked like in those challenging and remarkable days

машти замишљала, јер је живот богатији, разноликији, али и тврђи од маште. Не знам како би изгледала, али слутим да би она, са својим одушевљавањима и ганућима, често с неочекиваном наивношћу, умела да даде својој околини нешто чега без ње није било, или како ми рече једна њезина другарица: 'Ми који смо је знали и волели, осећамо да је њезино место остало овде празно'.¹³

Јеврејски борци су своје ангажовање на културном пољу додатно подизали на виши ниво користећи се једним „оружјем“ које је за њих карактеристично, а које није страни нама Србима у тешким и трауматичним тренуцима, помоћу кога су лакше подносили све историјске недаће и тешке тренутке, као и унутрашње идентитетске, религиозне и друге врсте борби, а то је хумор.

**ЂУРО (Павле) ЕНГЕЛ ПАВЛОВИЋ
(Петроград, 7. јул. 1905 –
Загреб, 1979)**

Народни херој. Революционарном радничком покрету и КПЈ је приступио пре рата јер је веровао да се до једнакости и равноправности обичних људи народа и народности може доћи

¹³ Maja Bošković, „Magda Bošković“, *Jevrejski almanah 1955/6*, н.д., 157.

that brought her ideals to life and were a little like everything Magda had imagined, even though life is richer, and more diverse, but also harder than imagination. "I don't know what she would look like, but I suspect that she, with her delightful emotions and often unexpected naivety, would be able to bring something special to her surroundings that wouldn't have been there without her. As one of her friends told me: 'Those of us who knew and loved her feel that her place here has remained empty here'.¹³

The Jewish fighters elevated their engagement in the cultural sphere by using a "weapon" that is characteristic of them, and that is not unfamiliar to us Serbs during challenging and traumatic times. This "weapon" helped them to endure historical adversities and difficult moments, as well as internal struggles related to identity, religion, and other aspects: humor.

**ЂУРО (Pavle) ENGEL-PAVLOVIĆ
(Petrovgrad, July 7, 1905–
Zagreb, 1979)**

People's hero. He joined the revolutionary labor movement and the KPJ before the war because he believed that the equality of ordinary people and nationalities could only be achieved through

¹³ Maja Bošković, „Magda Bošković“, *Jevrejski almanah 1955/6*, н.д., 157.

једино кроз револуционарну борбу¹⁴. Учествовао у изради илегалне радио-станице са браћом инжењером Јосипом и Стјепаном званим Макс. Преко ове радио-станице је из њиховог стана у Загребу упућен проглас ЦК КПЈ о почетку оружаног устанка јула 1941. године. У НОВ је приступио у августу 1941. године. Командовао је Биоковским партизанским одредом, био члан Штаба XXVI далматинске дивизије и Официрске школе за везу. Из рата је изашао као мајор ЈНА. Једини је преживео од браће. Остала двојица су убијена у Јасеновцу. Био је носилац шест ордена и Медаље за храброст.

Писао је и шаљиву поезију у којој је описивао људе и догађаје, борбу и идеологију која влада над народима. У песми без наслова, која се састоји од седамнаест строфа и која је руком писана и потписана његовим именом и презименом, каже овако на почетку:

„Алај смо се сви састали
да се бункер наш прослави
према свима прописима
попит ћемо мало вина.

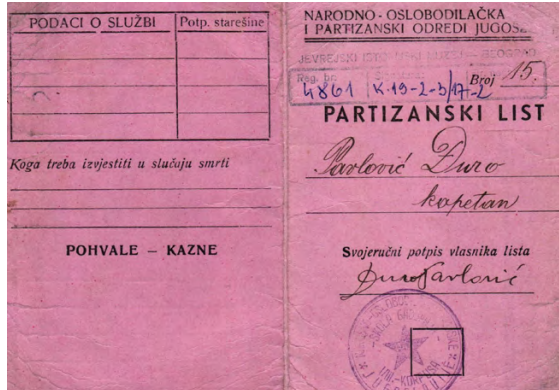
¹⁴ Dragan Volner, „In memoriam ЂУРО ПAVЛОВИЋ“, *Jevrejski pregled*, 9-10, 1979, доступно на <http://elmondosefarad.wikidot.com/pavlovic-duro>, приступљено 10.3.2024.

revolutionary struggle¹⁴. He participated in the establishment of an illegal radio station alongside his brothers, engineer Josip and Stjepan, known as Max, from which a proclamation of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia regarding the commencement of the armed uprising in July 1941 was transmitted from their apartment in Zagreb. He joined the National Liberation Army in August 1941. He commanded the Biokovo Partisan Detachment and was a member of the staff of the 26th Dalmatian Division, as well as serving in the Officer's Communication School. He emerged from the war with the rank of major in the Yugoslav People's Army. He was the sole survivor among his brothers, as the other two were killed in Jasenovac. He was a recipient of six orders and the Medal for Bravery.

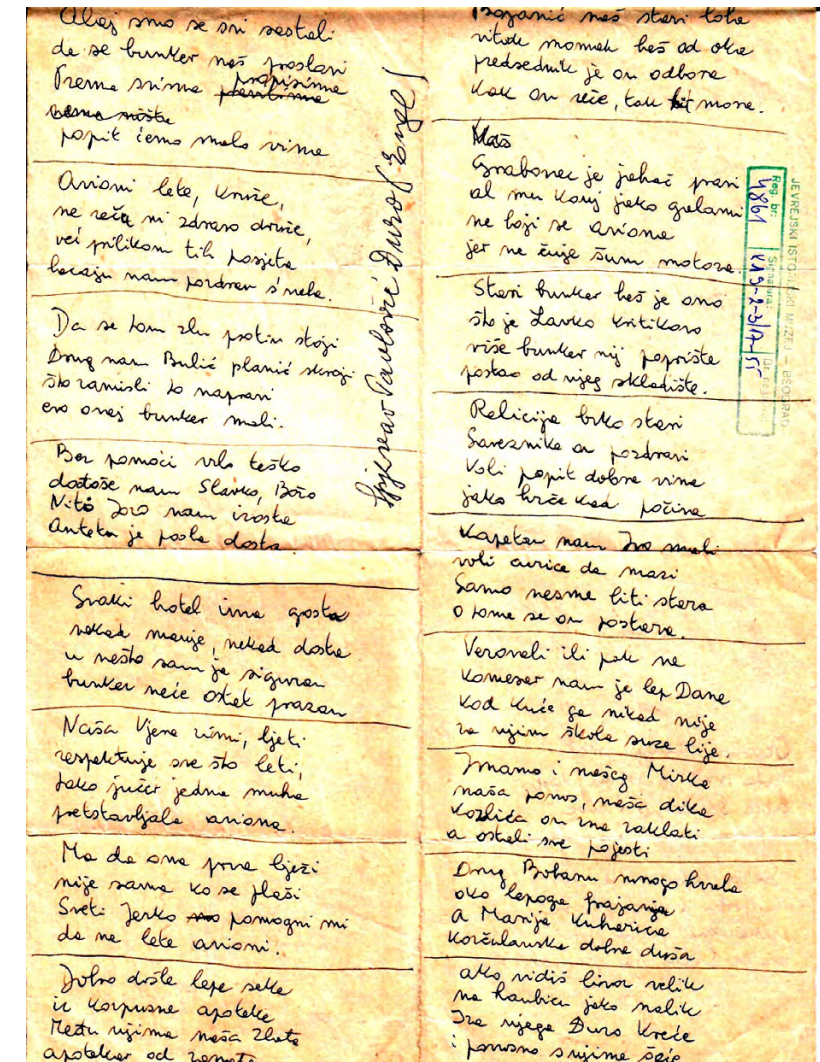
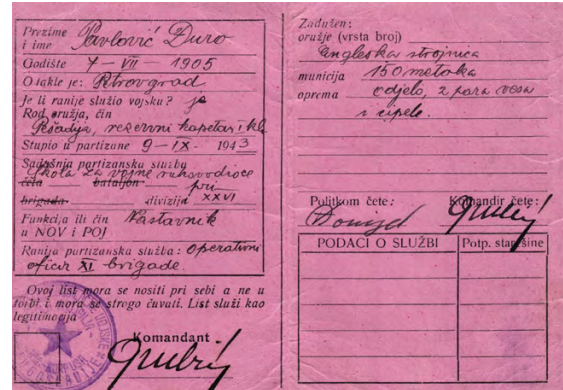
He also wrote humorous poetry in which he described people and events, the struggle, and the ideology that rules over nations. In the untitled poem, which consists of seventeen stanzas and is handwritten and signed with his first and last name, he says this at the beginning:

¹⁴ Dragan Volner, „In memoriam ЂУРО ПAVЛОВИЋ“, *Jevrejski pregled*, 9-10, 1979, available on <http://elmondosefarad.wikidot.com/pavlovic-duro>, accessed on 10.3.2024.

Партизанска легитимација Ђуре Енгела Павловића
Partisan identification of Đura Engel-Pavlović

Неименована песма Ђуре Енгела
An untitled song by Đura Engel

Авиони лете, круже,
Не речу ни здраво друже,
Већ приликом тих посјета,
Бацају нам поздрав с' неба.

Да се том злу против стоји
Друг нам Булић планић скроји
Што замисли то направи
Ено онај бункер мали.

Песму озбиљнијег тона и промишљања
„Народе води геније“ која је куцана на машини
и која је, како се види, прошла кроз редакцију

“Hurray, we all gathered
in order to make our bunker famous
according to all stipulations
we shall drink some wine

The palanes are flying, circling,
They do not even say hello, buddy,
Instead on the occasion of such visits,
They are sending us a greeting from the sky.“

To resist to this evil
Comrade Bulić tailored a plan
What he envisaged, he carried it out
There, that small bunker is.

мајора Анте Б.¹⁵, прати и објашњење тога ко је и шта је у ствари „Геније народа“ који га вуче напред. Текст се састоји од три одељка са различитим бројем пасуса. У завршном одељку који има три пасуса каже:

„Г Е Н И Ј Е

је резултанта свих компонената-сила, чији
продукт и деловање претставља (sic)

истински

и верни одраз духовних, моралних и физичких
вредности на врелу народног живота,
свести и воље, која га потстиче на
најинтензивније напоре, за остварење највећих
животних успеха, у духу највиших
стремљења и идеја човечанства. “

**ШАЛОМ (Моше) АЛТАРАЦ ШАНИ
(Сарајево, 1914 – Сарајево, 1975)**

Пореклом из чувене сарајевске музичке породице, која је овом граду подарила Исака Алтараца, главног кантора Великог Храма, стрица Шанија Алтараца који је и сам био талентован за музику и хумор, али и књижевност. Шани је са Раба отишао у ратно избеглиштво

¹⁵ Својеручан потпис, нечитко. ЈИМ, ФОНД НОВ-а, К. 19-2-3/17-53, Пер. бр. 4.861.

The song with a more serious tone and reflection "People Are Led by Genius" which was typed and which, as you can see, passed through the editorship of Major Ante B.¹⁵, is followed by an explanation of who and what the "Genius of the People" is in fact. The text consists of three sections with different number of paragraphs. In the final section which has three paragraphs he says:

“G E N I U S

is the resultant of all components-forces, the product of which and the effect represents (sic) genuine and faithful reflection of spiritual, moral and physical

values at the source of the people's life, consciousness and will, which encourages him to most intensive efforts, for the implementation of his greatest

success in life, in the spirit of the highest endeavors and ideas of humanity. “

**ŠALOM (Moše) ALTARAC ŠANI
(Sarajevo, 1914–Sarajevo, 1975)**

Šani Altarac hailed from a renowned musical family in Sarajevo, which produced notable figures such as

¹⁵ Signed, illegible. Jewish Historical Museum, FOND NOV-a, K. 19-2-3/17-53, Reg. no. 4861.

1943. године по Кордуну и Банији. У НОВ-у је учествовао као припадник Рапске бригаде, 24. дивизије Партизанског одреда НОВ-а Југославије где је био официр за образовање и културу, нарочито за драмску секцију ВШ НОВ Хрватске у оквиру које је био управник, редактор, писац, продуцент, а повремено и глумац.¹⁶ Културним активностима се бавио и на фронту, међу борцима, и у позадини, са цивилима на ослобођеним територијама на Кордуну, Лици и Банији. Тамо је и написао „Партизанску агаду“ (назив у оригиналу *Ha Lachma Anya*), преко текста хагаде у комбинацији ладино-српскохрватског, хебрејског и арамејског језика, у којој описује избеглички живот вечитог и митског „Јеврејина луталице“. Они су били у ропству фашистичких, нацистичких и усташких завојевача који нису марили за друге народе, као што су синови Израиља били у египатском ропству док се није догодио Егзодус, а сам текст „Партизанске агаде“ био је наставак борбе са сопственим траумама континуитета страдања које се сада дешава у другим временима и околностима, али је и даље судбоносно за јеврејски народ, те у том смислу представља и форматив колективног идентитета.

¹⁶ Eliezer Papo, *Borba, duh i opstanak: Partizanska agada jedinstvena pashalna parodija iz vremena Holokausta*, (Novi Sad: Futura publikacije, Jevrejska opština Novi Sad), 52.

Isak Altarac, the chief cantor of the Great Temple, and Šani's uncle. Šani himself was gifted in music, humor, and literature. In 1943, he fled Rab as a war refugee, eventually finding himself in Kordun and Banija. He became an active participant in the National Liberation Movement (NOV) as a member of the Rab Brigade, part of the 24th Division of the Partisan Detachment of the NOV of Yugoslavia. In this capacity, he served as an officer responsible for education and culture, with a particular focus on the drama section of the Croatian Academy of Fine Arts, where he held various roles including being a manager, director, writer, producer, and occasionally, an actor.¹⁶ He engaged in cultural activities both on the front among the fighters and in the background in the liberated territories of Kordun, Lika, and Banija with civilians. It was there he wrote the "Partisan Haggadah" (originally titled *Ha Lachma Anya*), which combines Ladino-Serbo-Croatian, Hebrew, and Aramaic languages throughout the text of the Haggadah. In this work, he depicts the refugee experience of the eternal and mythical "Wandering Jew." These individuals were subjected to the oppression of fascist, Nazi, and Ustasha conquerors, who showed little regard for other nations, much like the sons

¹⁶ Eliezer Papo, *Borba, duh i opstanak: Partizanska agada jedinstvena pashalna parodija iz vremena Holokausta*, (Novi Sad: Futura publikacije, Jevrejska opština Novi Sad), 52.

Постојање „Партизанске агаде“ је случајно „открио“ др Елиезер Папо током једног заједничког општинског седера у Сарајеву, почетком деведесетих година, током кога се група старца издвајала и „чантрала“ присећајући се Холокауста у заносу. У тексту „Борба, смијех и преживљавање: Партизанска хагада – једина јеврејско-шпанска пародија на пасхалну хагиду која је настала на југословенској слободној територији у вријеме Холокауста“ (2020), који је објављен пред промоцију књиге *Борба, дух и опстанак: Партизанска агада: јединствена пасхална пародија из времена Холокауста* (2020), др Папо, са Универзитета Бен Гурион у Негеву у јужном Израелу, објашњава да пасхална хагада представља литургијски текст који се у цели изводио на језику литургије, хебрејском, и на народном јудео-шпанском, ладину, за време празника Песах како би се обезбедило учешће жена и деце у централном годишњем кућном обреду, те је постала омиљени текст сефардских пародиста. Све до Холокауста примарна грана пародије је била пародија на сакралне текстове. Данас је познато стотинак таквих текстова, а један од најзанимљивијих и најнеобичнијих сефардских пасхалних пародија је управо „Партизанска агада“ коју је написао Шани Алтарац. Оригиналан текст је настао у пролеће 1944. године. Записана и

of Israel during their enslavement in Egypt until the Exodus occurred. The text of the "Partisan Haggadah" serves as a continuation of the struggle with personal traumas stemming from a history of suffering, which, although occurring in different times and circumstances, remains pivotal for the Jewish people. In this regard, it also represents a formative aspect of collective identity.

The existence of the "Partisan Haggadah" was accidentally "discovered" by PhD Eliezer Papo during a joint municipal seder in Sarajevo in the early nineties, during which a group of old people stood out and "chanted" recalling the Holocaust in rapture. In the text "Combat, Laughter and Survival: The Partisan Haggadah - the only Jewish-Spanish parody of the Passover Haggadah that was created in the free Yugoslav territory during the Holocaust" (2020), which was published before the promotion of the book *Borba, duh i opstanak: Partizanska agada jedinstvena pashalna parodija iz vremena Holokausta* (2020), PhD Papo, of Ben Gurion University of the Negev in southern Israel, explains that the Passover Haggadah is a liturgical text performed entirely in the language of the liturgy, Hebrew, and in the vernacular Judeo-Spanish, Ladino, during Passover to ensure the participation of women and children in the central annual household ritual, and became a favorite text of Sephardic parodists. Until the Holocaust, the primary branch of parody focused

отпевана верзија настале су касније и имају 17 стихова различитог метра и риме. Писана је техником херојско-комичног епа којом се на шаљив начин опонаша херојски епски стил у опису тривијалних тема. У овом случају, узвишена херојска тема јесте Излазак из Египта, а свакодневица јеврејских бораца и цивила на Кордуну и Банији онај тривијалнији део. У свом маниру, Папо је даље карактерише као својеврсну стендап комедију која је, поред своје сатиричне, имала и дидактичку функцију јер је упућивала и подучавала Јевреје да се не надају да ће савезници да их пребаце у јужну Италију, те да се навикну на живот на ослобођеној територији: „Пред нама је, дакле, јединствен и непоновљив перформативни текст из времена Холокауста који говори о Холокаусту на карневалски начин“¹⁷ који је постао и „незванично дело званичне колективне пасхалне вечере у Јеврејској општини Сарајево. Разлози који су навели малобројне босанске Јевреје који су преживели НДХ терор да се Холокауста сећају упрво кроз један хумористички текст може се разумети само у контексту жеље за успостављањем противтеже митологизирајућем СФРЈ наративу

¹⁷ Eliezer Papo, „Borba, smeh i preživljavanje“, *Angažovana misao / Engaged Thought*, 24. новембар 2020, доступно на <https://www.youtube.com/watch?v=oQcxTWWJDgU>, приступљено 1.3.2024.

on sacred texts. Today, there are approximately one hundred such texts known, among which one of the most intriguing and unusual Sephardic Passover parodies is "Partisan Haggadah", authored by Šani Altarac. The original text was created in the spring of 1944. The recorded and sung version emerged later and consists of 17 verses with varying meters and rhymes. It employs the technique of heroic-comic epic, humorously mimicking the heroic epic style while addressing trivial subjects. In this instance, the elevated heroic theme is the Exodus from Egypt, while the everyday lives of Jewish fighters and civilians in Kordun and Banija represent the more trivial aspect. In his analysis, Papo further characterizes it as a form of "stand-up" comedy, which, alongside its satirical elements, also served a didactic purpose by instructing and teaching Jews not to expect the Allies to transport them to southern Italy, but rather to adapt to life in the liberated territory. Thus, we have a unique and unparalleled performative text from the time of the Holocaust that addresses the Holocaust in a carnival-like manner¹⁷ and became the unofficial work of the official collective Passover dinner in the Jewish Municipality of Sarajevo. The reasons that led the few Bosnian Jews who survived

¹⁷ Eliezer Papo, „Borba, smeh i preživljavanje“, *Angažovana misao / Engaged Thought*, 24. новембар 2020, available on <https://www.youtube.com/watch?v=oQcxTWWJDgU>, accessed on 1.3.2024.

о Холокаусту, у коме су се губили стварни људски обриси појединачних жртава.¹⁸

Песму је преписао Мориц Монтиљо и предао Архиви Јеврејског историјског музеја, а превео и транскрибовао на српски Елиезер Папо. Постоји и снимак на коме сам аутор Шани Алтарац пева своју „Партизанску агаду“, уз пратњу гитаре, који је снимео седамдесетих година. Међутим, текстови се донекле разликују јер у писаној верзији постоје делови којих нема у снимљеној и обратно, у смислу да је аутор спроводио самоцензуру у зависности од тога коликом броју људи је текст могао да дође до руку у време након раскола Тита и Стаљина. Тако су неке псовке нестале, а замениле их неке друге милозвучније речи.

the NDH terror to remember the Holocaust first through a humorous text can only be understood in the context of the desire to counterbalance the mythologizing SFRY narrative about the Holocaust, in which the real human features of individual victims were lost.¹⁸

The song was transcribed by Moric Montiljo and submitted to the Archive of the Jewish Historical Museum, while Eliezer Papo translated and transcribed it into Serbian. Additionally, there exists a recording in which the author, Šani Altarac, performs his "Partisan Haggadah" accompanied by guitar, recorded in the 1970s. However, the texts differ to some extent, as the written version contains sections that are absent in the recorded version and vice versa. This discrepancy arises from the author's self-censorship, influenced by the audience size that the text could potentially reach following the split between Tito and Stalin. Consequently, some profanities were omitted and replaced with more melodious words.

¹⁸ Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Eliezer Papo: Borba, smijeh i preživljavanje: partizanska hagada – jedina jevrejsko-španska parodija na pashalnu hagadu, nastala na jugoslovenskoj slobodnoj teritoriji u vrijeme Holokausta, 23. novembar 2020, доступно на Eliezer Papo: Borba, smijeh i preživljavanje: partizanska hagada – jedina jevrejsko-španska parodija na pashalnu hagadu, nastala na jugoslovenskoj slobodnoj teritoriji u vrijeme Holokausta – INSTITUT ZA FILOZOFIJU I DRUŠTVENU TEORIJU (bg.ac.rs), приступљено 1.3.2024.

¹⁸ Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Eliezer Papo: Borba, smijeh i preživljavanje: partizanska hagada – jedina jevrejsko-španska parodija na pashalnu hagadu, nastala na jugoslovenskoj slobodnoj teritoriji u vrijeme Holokausta, 23. novembar 2020, available on Eliezer Papo: Borba, smijeh i preživljavanje: partizanska hagada – jedina jevrejsko-španska parodija na pashalnu hagadu, nastala na jugoslovenskoj slobodnoj teritoriji u vrijeme Holokausta – INSTITUT ZA FILOZOFIJU I DRUŠTVENU TEORIJU (bg.ac.rs), accessed on 1.3.2024.

2.¹⁹

Ово је хљеб партизански,
који су јели Јавреји на Кордуну и Банији.
Гладан ко год је, да умре му је најбоље.
Ко год осјећа потребу, нека спава напољу.
Ове године овдје, а догодине да пијемо ракију.
Ове године овдје, јој,
а догодине <иншала>²⁰ бићемо у Сарај'ву.

3.

По чему је различита ноћ – ништа то не ваља,
ова од ноћи свих – Хитлер је велики скот,
па да свих ноћи других, и Павелић је идиот,
ми једемо, забише нам клин,
а ове ноћи смо маца,
и стално смо јели жгањаца²¹.

¹⁹ Шани Алтарац, „Партизанска агада“, НОВА МИСАО – часопис за савремену културу Војводине, бр. 55 / март-април / 2023, 36–37, доступно на <https://jevrejskadigitalnabiblioteka.rs/handle/123456789/2698>, Приступљено 1.3.2024.

²⁰ Текст у <> заградама се налази само у писаној верзији, а текст у () заградама је цензурисан и само се налази у усменој снимљеној форми која је доступна на Јутјубу.

²¹ На Кордуну и Банији назив за качамак.

2.¹⁹

This is the partisan bread,
eaten by the Jews on the Kordun and Banija.
Whoever is hungry, for him is better to die.
Whoever has such a need, let him sleep outside.
This year here, and next year to drink rakia
(*Fruit (usually plum) brandy).
This year here, ouch,
And next year <Inshallah>²⁰ we shall be in
Sarajevo.

3.

Why is this night different – it is no good,
from all other nights – Hitler ia a big as*hole,
so that from all other nights, also Pavelić is an idiot,
we eat, and we got nailed,
and on this night we are the matzo,
and we always ate porridge of cornmeal²¹.

¹⁹ Šani Altarac, „Partizanska agada“, NOVA MISAO – časopis za savremenu kulturu Vojvodine, br. 55 / mart-april / 2023, 36–37, available on <https://jevrejskadigitalnabiblioteka.rs/handle/123456789/2698>, accessed on 1.3.2024.

²⁰ The text in <> brackets is only found in the written version, and the text in () brackets is censored and only found in the oral recorded form available on YouTube.

²¹ In Kordun and Banija “žganjci” in original text is the the name for kačamak, a porridge of cornmeal.

Shetavio
ШАТ АЛТАРАК и **ШАРАЈУТА**
 (u ratnom izbeglištvu 1943-1945.g.)
 na Baniji i Korčumi

НА АЛТАРА И ШАРАЈУ

1. Na luhma anja   teško li nadeždanja
 Di ahala svetana   teško nama
 Beara de bitovani   poble se i divin.
 Kol dihin jete vejehol   teško muka teški bol
 Kol dierih jete verifrah   evionti puati strah
 A šeta šeta   uši i baba
 Ješena šeta belieral bene horim.
 Dok nas me spasi drug Staljin.
2. Šeti gan di partizan ki namjerun la študirija
 ni Korčun i la Banija
 Todo i ki tiene ambe bueni era ki si muera.
 Todo i ke tjene di miditer,
 Ki durme po savera.
 Ešte unjo aki gvoj,
 Al unjo el vinjan   nos burmaruma todos a Saraj.
 3. Na hitana alalja   ništa te ne valja
 Ase nihol   alelot   hitler je veliki idiot
 Bebehol   alelot i Favelid je idiot
 Ase   obelin i kuhije nam klin
 Veselije ase kula masa i stalno sme jeli izgnajasa.
 Raban Gabriel era dizjenbu todo il ken non dise i kosas
 il tjempo di gera non sme de ovilgo i estas vjas:
 mi, mikina, i pobret.
 I stovims a Topsko   dajemu
 I di Topsko mas fajims al Hajdan dajemu
 I di Hajdan mas fajims a Ponkvar dajemu
 I di Ponkvar a Vorkapić   dajemu
 I di Vorkapić a Kallika   dajemu
 I di Kallika a Petrove Gora jebeno,sečeno i sazuljeno.
 Vajonar ribi Tarfon veribi Akiva
 I ja šapio la ofeniva
 Dija di martis di tres partis
 Amokos alima i pos avilko čama lekolotem
 I kajo ivar   ruckak   jenu
 Vajonar al šuma i durimmas a la šuma
 Bejad haak ovitavo netuje   jeting.
 Kajo la luvje i mas mušimas
 komu los ratona i komo los majsomja.
 A dio suito nos kaimas di opetu.
 Vajonar ribi Godner ben Hamanja
 Ve   ribi Volner ve ribi Jehošus
 I pagimo hiljuda koma mila kruha.
 I me švo un čajli un ledron bašli
 I todos di tras del smargas komo la fjei.

- 2 -

Bosans bahamoris, batontom
 I tošas kovemas di tinda
 Partimas para il kasal Kratinja
 Jeti vodi di kasal Vorkapić, jeto ga Favelid
 Kifas školaj hitaru mas arivako toda karu
 Šikrono livraha sin gustu i sin biraha
 Ijimsa mado ropa a la ginkas di mado kamisa
 Di mado braga ošidja je ave do vraga
 Pinki al kavu non mas las inkama eto ustasa.
 I di spantu un dišajo ki si jemo Hajim
 Dija la biraha di šiljoel i si kaju biver
 una rudusika di lišol.
 I masotrus todos no buena pokus komu a lus lokus
 Idimsa di mado ropa i malims al jarak hoga koga
 I nil kampo verde stovims fin la tarde
 I kumims masa i maror
 Pinki al kavu non si akapo todo ala maeatra fever.
 Odu Ladonaj ki tov   ki leolan hašo
 I ja mas burimmas atras a Kallika, ki leolan hašo.
 Di Kallika atras a Vorkapić,   ki leolan hašo.
 I di Vorkapić atras a Ponkvar,   ki leolan hašo.
 Čudi la gasarima vješa
 Ki si   pallija la mada   ki leolan hašo.
 Ki si   aravo todo luke kido.
 I ken tavu danju i ken no tavu danju
 Todos abalaron a Topsko   al banjo
 Alavar sin alimpar, sin di palmas,
 Ki non ajje mas di šindas ki non ti indas
 Di tendons ritas i provi a di piškos non grandis ošus.
 Šefikah anambu kajevis i ja sme aximas todos bahamin.
 Vesvta i skrivims inn grandis karta
 A lus Englesas i a lus Amerikans ki non stama sumas,
 Ki todos stamas nijima komu lus gator.
 Ki para morri ki semas maj buenas partisansis
 Ki mas mandis para fair mado seroplama.
 A umu ki li gvelil la kavens a na kel di la haripa
 Ki li gvelil la tripa.
 Jankas Abimam dišu, ki li dišu Levi Kiše ki diga ki si piša
 Še nošon vetimlidesem ki marumms in kasse mišadas
 I aj gvesem di mem.
 Otru dist ki mado mal jeva
 Ki tjemi alepa erava apenditis.
 Il masotrus todus mal di Baritis.
 La rigesvta vims majesta
 Di tras di esta lukurija si asjerun tres kategorijas:
 Is di A, la di B, i la di C
 I una di mas la di Burabe

- 3 -

Lus di A non stletos lus Kapacos
 Ki sain i vendin kolešis
 Lus di B non lus badokos
 Ki t-šman retur propandea para la Desernemta.
 Jus di C non erko ko radio, erko ko ne radio
 Otrus non la djenti fino
 Ki buanda lus jaman al lavor
 Si fajin a Kallika o a Glina
 Kom lus di palus maj neutralis.
 Dampses di esta lukurija
 Toda la diuderija
 Di il Korčun i la Banija
 Ki kirija u si vija a la Kalija
 Di il inkama buena šivija
 Igoš di vras kirija
 Intri il šbavju li vinija
 Di dija in dija
 si kvan ni tijja.
 Mieberah laavotem
 I dispes ja stuvu todo buanu
 I mas ja non stvov jebenu i
 javorah i pasaron il ešh.
 Lus Englesas kom lus Amerikans
 Ki si darun a masu
 Ki si darun di madoš kaputus
 Di longer šivješis
 Lehaje a tija Čači
 Ki mas mamdo di toda i maču
 Oš manadev anidanta partia di Šabiš Hikus
 Para pašandi gasus
 I mušientas i sinkuente i šol partia
 Di hakis gasus para pašandi kovajjas
 Lehaje a lus grandis di Toples
 Čilaje a doktorim
 Ki komu delegatis abularun
 I mas non si tormaran .
 Oš manadev a Bada unu, una buena deka
 I para todos una buena apoteka
 In šekipitruv buena grandis i fina
 I par šeta ja stvov presta ai pasar a Glina
 Oš manadev kustru bulas di ropa ki kopa hoga
 Kajoran a la agva i mas kaljo aspirar
 Pinki non si inkuguan.
 Al kavu ja igime par tropu
 Fokus akpanda si la gera
 Koda una komu mado vims a mi kase
 Mada pur lus madoš karjo, mado grito
 Al kavu huc dij Šta deš. Ja tamo.

- Fin -

и спавали смо по шумама.

Рука крепка и мишица подигнута,
 <јеби га> (до ђавола), и киша је пала,

и покисосмо ко мишеви,

и ко мајмуни,

о, Боже свети,

од страха смо се сасрали.

Песме „Берлин!“²² и „Адолф Хитлер“²³ пи-
 сане су у парној рими са Шанијевим потписом
 на обе. Као подлога за писање искоришћена је
 полеђина прогласа КПЈ на словеначком у коме
 се позива на борбени савез словенских народа
 који се боре за уништење хитлеровске тираније
 и немачких завојевача – смртних непријатеља
 словенства. Песме су писане пред сам крај или
 након званичног завршетка рата 9. маја, а сва-
 како након Хитлеровог самоубиства 30. априла
 1945. године. У првој песми испева историју тог
 велелепног града, светске позорнице, града
 струке и заната, места непретка, културе, тех-
 нике и свега доброг што цивилизација носи са
 собом, све док најзад није постао колевка рата.
 Најпре му се обраћа у 3. л. ј. (у прве две строфе),
 да би у трећој прешао на оно тренутно зло и вал
 пакла који је кренуо јер „Црн му је господар на

And we slept in the forests.

Mighty hand and outstretched arm,
 <what the f*ck> (damn it), and it also rained,

And we got wet as mice,

And as monkeys,

oh, Holy God,

we were scared stiff to our crap.

Songs „Berlin!“²² and „Adolf Hitler“²³ they were
 written in double rhyme with Šani's signature on
 both. The back of the KPJ proclamation in Slovenian
 was used as a basis for writing, in which it invites
 for a fighting alliance of Slavic peoples who are
 fighting for the destruction of Hitler's tyranny and
 the German invaders - the mortal enemies of Slavs.
 The songs were written before the very end or after
 the official end of the war on May 9, and certainly
 after Hitler's suicide on April 30, 1945. In the first
 song, he sings about the history of that magnificent
 city. It's a world stage, a city of professions and
 trades, a place of ancestors, culture, technology,
 and everything that civilization brings with it.
 Eventually, it became the cradle of war. In the first
 two stanzas, the speaker addresses the city in the
 third person singular. Then, in the third stanza, he

Оригиналан текст „Партизанске агаде“ на хебрејском, ладину, арамејском и српскохрватском, куцана верзија
 The original text of the "Partisan Haggadah" in Hebrew, Ladino, Aramaic and Serbo-Croatian, typed version

6.

И рече Риби Тарфон бен Акива,
 и почела је офанзива,
 у уторак, с трију страна,
 сведржитеља учини нама,
 и под сваку ц(и)јену,
 да нас подвргну истребљењу,
 ваљало је носити руксак пун.

И рече „Зашто“, то јест: „Ал шум ма“ –

6.

And Ribbi Tarfon ben Akiva said,
 the offensive has started,
 on Tuesday, from three sides,
 the Almighty made to us,
 and at every price,
 to subject us to extermination,
 we had to be fit to bear full rucksacks.

And he said “Why“, that is: “Al shum ma“ –

²² Jewish Historical Museum, FOND NOB-a, k. 19-1, f.2, Šani Altarac’s songs.

²³ Ibid.

кормило сео / И трљао руке. Јурио је први / У
луђачком бесу, жељан људске крви.“ У четвртој
и петој строфи описује крах „Фрицева Берлина“
који су по наредби прошли државе да би до
Москве стигли:

„Назад, швабо назад, ни корака даље!

Поруку ти свету Руска војска шаље
И заклице звездом. Борба престат' неће
Док ти мач словена, срце не посјече.“

У завршним строфама слави победу црвене
дике која је постигнута уз другарство смелих
савезника у прогону банде тог крвавог рата
натраг до Берлина коме се у последњој строфи
сада обраћа на „ти“ и персонификује га у то
тамно биће које је најзад савладано:

„Берлин! Судбина је твоја запечаћена

Да те вуци ждери – боље да те нема
Силним нашим топом, примио си гранате
Док, црвена војска, најзад, свладила те.“

Друга песма, коју можемо да посматрамо
као осветнички и тријумфални епитаф пово-
дом смрти насловне личности, представља
разговор писца и омраженог мртвог диктатора
са којим је писац на „ти“. Почине у 3. л. ј. сле-
дећим стиховима:

talks about the current evil and the wave of hell
that started because "The black master sat at the
helm / And rubbed his hands." He rushed first / In
a mad rage, eager for human blood." In the fourth
and fifth stanzas, he describes the collapse of "Fritz
Berlin" who, on orders, passed through the states
to reach Moscow:

“Backwards, Crout, backwards, not even a step
forward!

The holy army of Russia is sending you a message
And swears by a star. The combat shall not cease
Until the sword of the Slavs cuts your heart.“

In the final stanzas, the poet celebrates the
victory of the red pride, which was achieved with
the camaraderie of brave allies in chasing the gang
of the bloody war back to Berlin. In the last stanza,
he now addresses Berlin personally and person-
ifies it as a dark being that was finally defeated.:

“Berlin! Your destiny has been sealed
May wolves eat you – better for you if you didn't
exist

From our cannon, you received the shells
Until, the red army, finally, overwhelmed you.“

The second poem can be seen as a vengeful
and triumphant epitaph for the death of the title

„Мрак. Крв. Тама. Пакò. Злоба. Зверство.
Цинизам, садизам, - барбарство, проклетство
И још тисућ' врлина, истога смијера
Мртвог вођу красе, Адолфа Хитлера.“

Шани наводи све оно лоше што је ова
„Аждаја“ донела човечанству у својој владави-
ни од „дванаест љета“ током које је остала само
гола пустош где год је стала његова стопа.

Они који боље познају јудаизам, приме-
тиће неоспорни јеврејски корен десет почет-
них епитета којима писац украшава мртвог
вођу. Тај корен је и централни мотив Пасхалне
агаде, а самим тим и Шанијеве „Партизанске
агаде“. У питању су десет мисирских зала, од-
носно десет недаћа које су задесиле Египат јер
је фараон одбио да ослободи синове Израилеве
из ропства. У овој песми сва зла су сабрана у
лику и делу једне особе чија је идеја проха-
рала Европом и уништила десетине милиона
живота.

Децу је уцвилио и приредио им страховиту
драму коју је саградио ископавши јаму. Даље
му каже улазећи у директан дијалог са њим:

„Мислио си да ћеш, наметнутим судом
Злочиначких права, тиранијом лудом
Надвладати људе, душевног богатства.
Градитеље мира, слободе и братства.“

character. It represents a conversation between
the writer and the deceased dictator whom the
writer personally knew. It begins in the 3rd per-
son singular with the following verses:

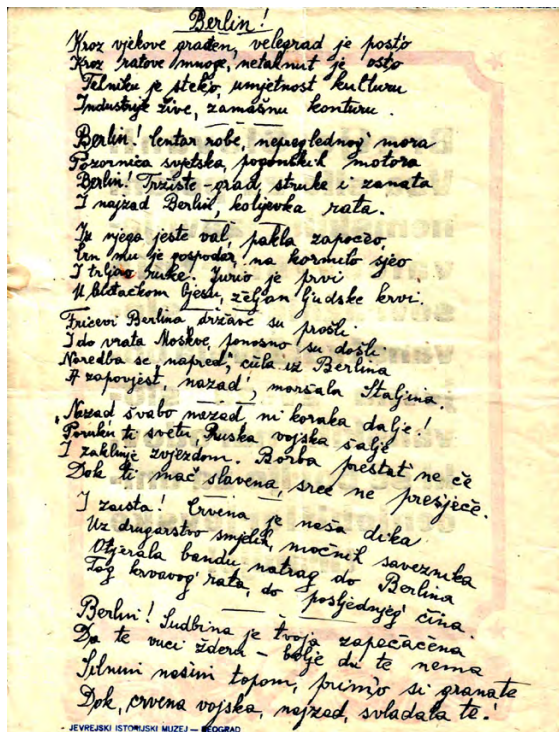
“By darkness. Blood. Doom. Hell. Evil. Atrocity.
Cinism, sadism, - barbarism, curse
And another thousand of virtues, of the same
direction

The dead leader, Adolf Hitler, is decorated.“

Šani lists all the negative impacts brought by
"Aždaya" (*Dragon) during its reign of “twelve
summers”, leaving only desolation in its footsteps.

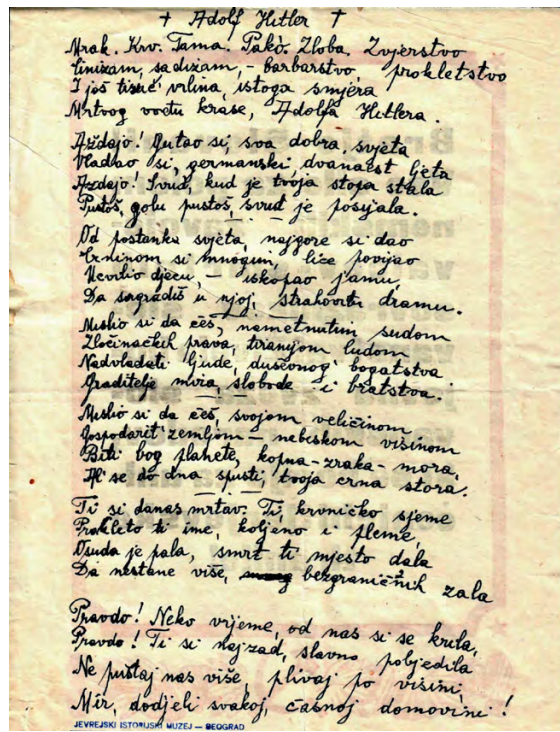
Those more familiar with Judaism will note
the undeniable Jewish roots of the ten initial
epithets with which the writer adorns the dead
leader. That root is also the central motif of the
Passover Haggadah, and therefore also of Šani's
Partisan Haggadah. In question are the ten plagues
of Egypt, that is, ten misfortunes that befell Egypt
because the pharaoh refused to free the children
of Israel from slavery. In this poem, all evils are
gathered in the image and work of one person
whose idea swept across Europe and destroyed
tens of millions of lives.

He made the children cry and caused a terri-
ble scene by digging a pit. He goes on to tell him
by entering into a direct dialogue with him:

Песма „Берлин“, аутор Шани Алтарац, 1945. година
Song "Berlin", author Šani Altarac, 1945

Још га подсећа како је мислио да ће својом величином да господари земљом, небеском висином, да постане бог планете, копна, зрака, мора, „али се до дна спусти твоја црна стора“ јер је он, крвничко семе, тог дана мртав, а песник га проклиње речима: „Проклето ти име, кољено и племе“. С њим је сада свршено. У последњуј

Песма „Адолф Хитлер“, аутор Шани Алтарац, 1945. година
Song "Adolf Hitler", author Šani Altarac, 1945

“You thought that you shall, by an imposed court
Of the criminal laws, by the silly tyranny
Overwhelm people, intellectual wealth.
The builders of piece, freedom and fraternity.”

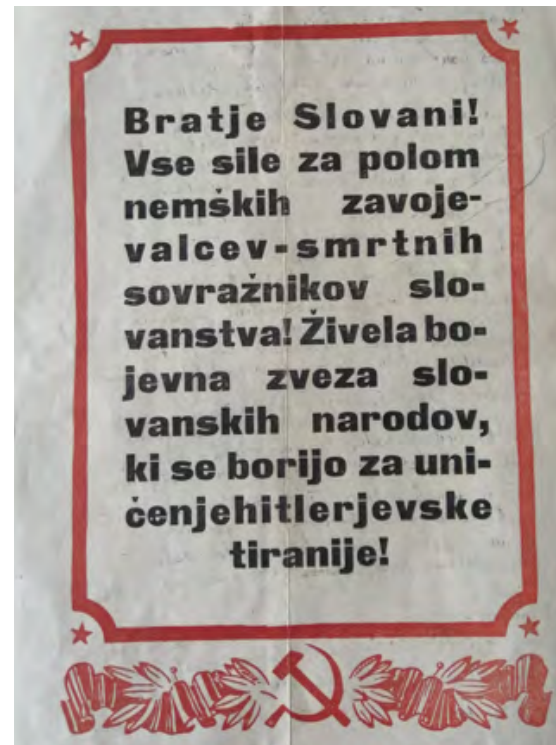
He still reminds him how he thought that
with his greatness he would dominate the earth,

строфи се обраћа Правди у чије име му је смрт пресуду дала. Иако се неко време од њих крила, најзад је славно победила, те јој у последња два стиха молећиво заповеда:

„Не пуштај нас више, пливај по висини
Мир, додјели свакој, часној домовини!“

БЕНЦИОН (СОЛОМОН) БЕНО ПИНТО (2. октобар 1924 - 4. април 1985)

Пореклом из познате сарајевске трговачке породице Симона и Доне Пинто која једина није преживела рат. Почетком 1942. остатак породице, коју су чинили Тилда и Соломон Пинто са синовима Бенционом и Шимоном-Батом (13) и Берта са ћерком Дином (4), бежи у Дубровник који се налазио у италијанској окупационој зони, а недуго затим у Сплит. Јицак Катан, Бертин муж и Бенционов ујак, био је официр Југословенске војске који је већину рата провео у немачком заробљеништву. Крајем исте године Италијани их премештају на острво Брач у лучко место Милна где неколико месеци борава у кући једног познаника. Ту настају дневне новине писане и цртане руком у свескама које су кружиле у оквиру заједнице јеврејских избеглица које су биле заједно у положају конфинације са њима. Затим се селе у место Постира, где

Проглас КПЈ на словеначком
Proclamation of the KPJ in Slovenian

the sky, become the god of the planet, the land, the air, and the sea, "but let your black veil descend to the bottom" because he, the bloody seed, is dead that day, and the poet curses him with the words "Cursed be thy name, family, and tribe." It's over with him now. In the last stanza, he addresses Justice, in the name of which death

Бено (Бенцион) Пинто (13), Дона Катан, Бато (Шимон) Пинто (9). Предратна фотографија Бена и његовог брата Бате са баком по мајци Доном Катан која је најпре била одведена у логор Независне Државе Хрватске Лоборград, септембра 1941. године, а затим у Аушвиц 26. августа 1942. Једина из породице није преживела.

Beno (Bencion) Pinto (13), Dona Katan, Bato (Šimon) Pinto (9). A pre-war photo of Beno and his brother Bato with their maternal grandmother, Donna Katan, who was first taken to the Lobargrad camp of the Independent State of Croatia in September 1941, and then to Auschwitz on August 26, 1942. The only one from the family did not survive.

Јевреји од Италијана добијају простор за културне активности у коме представљају зидне новине. Почетком 1943. године сви Јевреји под италијанском влашћу бивају сабрани на острву Раб, овога пута у логор затвореног типа како би се избегла њихова предаја Немцима који су вршили притисак за тако нешто.

gave him the sentence. Although it hid from them for some time, it finally triumphed gloriously, and in the last two verses it imploringly commands them

“Do not let us anymore, you swim in the hights grant piece to every honest fatherland!”

Бено Пинто, предратна фотографија

Beno Pinto, a pre-war photo

Након капитулације Италије 9. септембра 1943, ступа у НОВ најпре у оквирима Рапског батаљона, а затим добија распоред у III бригади VII банијске дивизије и учествује у борбама све до краја рата. У партизанима су били и његов ујак Шалом и тетка Мазалита који су погинули у борбама, као и рођака Гонда Мазалита Пинто

**BENCION (Solomon) BENO PINTO
(October 2, 1924–April 4, 1985)**

He originated from the famous Sarajevo trading family of Simon and Dona Pinto, the only ones who did not survive the war. At the beginning of 1942, the remaining family members, consisting of Tilda and Solomon Pinto along with their sons Bencion and Šimon-Bato (aged 13) and Berta with her daughter Dina (aged 4), fled to Dubrovnik, which was located in the Italian occupation zone, and shortly thereafter moved to Split. Jicak Katan, Berta’s husband, and Bencion’s uncle, was an officer in the Yugoslav Army who spent most of the war in German captivity. At the end of the same year, the Italians relocate them to the island of Brač, specifically to the port town of Milna, where they reside for several months in the home of an acquaintance. During this time, handwritten and illustrated daily newspapers were created in notebooks that circulated within the community of Jewish refugees who shared a similar experience of confinement with them. They later move to the town of Postira, where Jews are granted space for cultural activities by the Italians, allowing them to present wall newspapers. In early 1943, all Jews under Italian authority were gathered on the island of Rab, this time in a closed-type camp to prevent their handover to the Germans, who were pressuring for such an action.

Новине малог формата у издању културно-просветног одбора 2. чете, 1. батаљона, 3. бригаде, 7. ударне дивизије, децембар 1944. године

Small-format newspaper published by the cultural and educational committee of the 2nd company, 1st battalion, 3rd brigade, 7th shock division, December 1944.

која је преживела. Док је био у НОР-у, на различите начине бележи своје кретање детаљно записујући места и године борби у којима је учествовао.

After Italy surrendered on September 9, 1943, he joined the NOV. He first served in the Rab Battalion, and later he was assigned to the III Brigade of the VII Banija Division, participating in battles until the end of the war. His uncle Šalom and aunt Mazalita, who died in the fighting, were also part of the Partisans, as well as his cousin Gonda Mazalita-Pinto, who survived. While with the NOV, he kept detailed records of his movements, documenting the places and years of the battles he took part in.

This exhibition offers the public a unique opportunity to view original notebooks, wall newspapers, and magazine-style drawings created by Beno Pinto, his younger brother Bato, and their friend Eli Kajon. After the camp on Rab was closed, Eli Kajon and his father were captured by the Germans and deported to Auschwitz, where they tragically perished. However, Eli's mother, who was of the Catholic faith and no longer in hiding, managed to survive the war. The descendants of Beno and Bato, Josef Pinto, and Dori Pinto, who currently reside in Israel, have preserved this important testimony of not only the struggle for survival but also the cultural and spiritual resilience of humanity in the face of extreme adversity.

The exhibition of these materials this year is especially important because October marks the centenary of the birth of Bencion Benny Pinto. It's a beautiful way to remember ordinary people

На овој изложби по први пут јавност има прилику да види оригиналне свеске, зидне новине и цртеже у форми часописа које је направио Бено Пинто заједно са својим четири године млађим братом Батом и другом Елијем Кајоном, који је након ликвидације логора на Рабу несрећно ухваћен од стране Немаца и депортован у Аушвиц заједно са оцем где су и страдали. Његова мајка, која је била католичке вере и која више није хтела да се скрива, није била ухваћена и преживела је рат. Захваљујући љубазности њихових потомака сина Јосефа Пинта и синовца Дорија Пинта који живе у Израелу и чувају ово важно сведочанство не само оружане борбе за живот, већ и културне борбе Човека да и у најтежим условима за његов опстанак не изгуби ту људску духовну димензију која га и чини Човеком.

Премијерно излагање ових материјала у овој години добија још више на важности уколико узмемо у обзир и чињеницу да се баш у октобру навршава и сто година од рођења Бенциона Бенија Пинта и да је ово најлепши начин на који треба да одржавамо културу сећања на обичне људе чија заоставштина не би требало да остане само у уским и породичним оквирима, већ је треба учинити доступном широј јавности како бисмо данас сазнали што више о начину живота, интересовањима, талентима, тежњама оних који су преживели или страдали. Све ово,

Бено Пинто у униформи, Словенија 1945. година
Beno Pinto in uniform, Slovenia in 1945

and their legacies. It's important to make their legacies available to the general public so that we can learn about their way of life, interests, talents, and aspirations. We owe a sincere gratitude to PhD Eliezer Papo for making this exhibition possible.

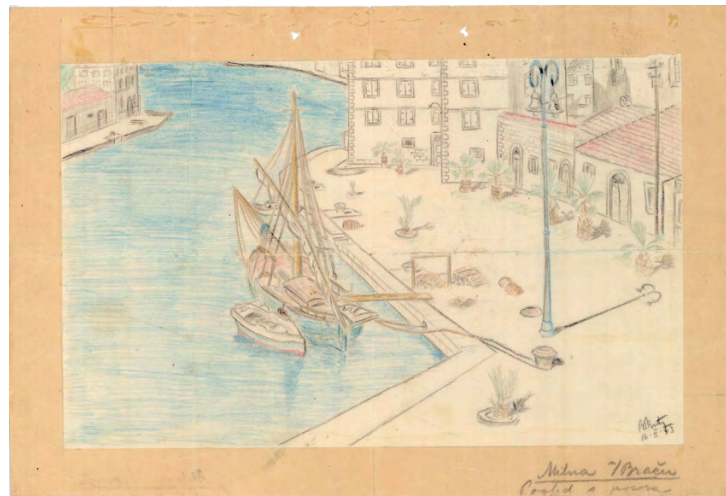
The production of this type of print was intentional. Žamila Kolonomos was part of a squad that published a handwritten two-page newspaper called the *Pocket Newspaper*. She served as the editor and the first journalist in her squad. The newspaper featured contributions from partisans,

међутим, не би било могуће без посредства др Елиезера Папа коме срдечно захваљујемо.

Производња овакве врсте штампе није била случајност. И одред у коме је била Жамила Колономос такође је издавао новине на две странице писане руком које су назвали *Цейне новине*. Она је била уредник и први новинар у свом одреду. Прилоге су давали партизани, а један је био и о учешћу јеврејске омладине у борби против фашизма.

Овај материјал је важан из више разлога. На основу њега може да се прати кретање појединца, али и читаве групе у којој се налазио, као и живот и услови у конфинацији, логорима и борбама са лица места, онако како су доживљавани на терену без утицаја заборава и других околности које се јављају у послератним евоцирањима успомена. Ипак, и у тим случајевима су могућа одређена намерна изостављања како су у питању субјективни доживљаји.

Први радови датирају из периода од 24. до 31. октобра 1942. године. У питању су три броја *Забавника*, који је излазио свега недељу дана у Милни, у оквиру кога је, поред других садржаја и рубрика, и новела „Брод без луке“ која је у сва три броја заузимала осам страница. Садржај је био разнолик. Теме су покривале широк дијапазон интересовања публике. У њима је било све оно што је једном заточенику било неопходно како

Поглед на луку, Милна, острво Брач 1942,
аутор Бено Пинто

View of the harbor, Milna, the island of Brač 1942,
by Beno Pinto

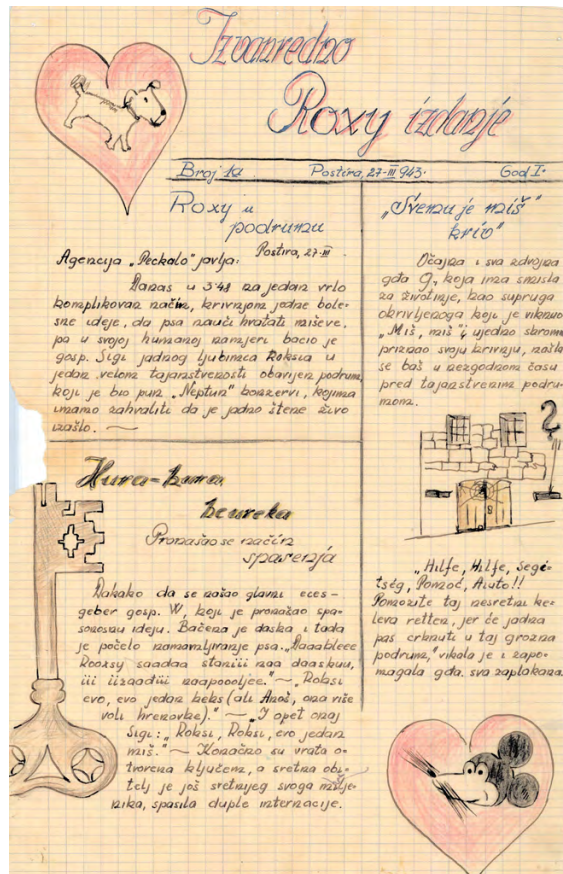
including one about the involvement of Jewish youth in the fight against fascism.

This material is important for several reasons. It allows us to track the movements of an individual as well as the entire group they were part of. It also provides insight into life and conditions in confinement, camps, and battles as they were experienced on the ground, without the influence of post-war memory distortion and other circumstances. However, intentional omissions may still occur, just as subjective experiences are possible in recollections, similar to the way they occur in drinking.

би био информисан о текућим дешавањима и културним догађајима. Следеће издање *Наш свијет* излази у осам бројева и захвата прву годину, крај 1942. године, и другу годину, почетак 1943. године, односно у периоду од 1. новембра 1942. до 27. јануара 1943. године, такође за време боравка у Милни. Прва четири броја излазила су на седам дана, а затим од петог „кад му прахне“, без тачног распореда. Читање свих осам бројева се наплаћивало 50 пара. Број страница је варирао од четири до осам. На насловној страни првог броја ударна вест носи наслов СИГУРНОСТ „Доласком нашег доктора сигурни смо да ћемо умрети у Милни, а не у Сплиту.“ У другом броју налази се подугачак извештај о „Успелој женској вечери“, а у предговору је и песма, којих ће бити и у наредним бројевима. У трећем броју разматрају се и чувени стихови Чика Јове Змаја „Зима, зима, е па шта је“ и како „изгледа да се њих не држи наш свет“ пошто је обукао „дебеле зимске капуте, навукао шешире на очи, па још увијек кука.“ Ту су, наравно, и спортске вести са разних такмичења из клубова и о обарањима рекорда. Седми број доноси и најаву циркуса Слога чија је специјална тачка „Шамарање са хрвањем“, уз веома занимљив и богат програм који обухвата следеће комичне тачке са бираним изразима: Псовање, Галаму, Просипање кафе и граха за ручак, Дреку и плач деце.

The first works date from the period of October 24 to 31, 1942. Three issues of *Zabavnik* were published for only one week in Milna. In addition to other contents and columns, the novel "A Ship Without a Port" occupied eight pages in all three issues. The content was varied, covering a wide range of audience interests, and included information on current events and cultural events that would be of interest to detainees. The next issue of *Naš svijet* will be published in eight installments. It will cover the period from November 1, 1942, to January 27, 1943, including the first year's end and the second year's beginning. During this time, the magazine will also cover his stay in Milna. The first four issues will be published every seven days, and the remaining four will be published "when he feels like it," without a set schedule. The cost to read all eight issues will be 50 of the money of that time. The number of pages varied from four to eight. On the front page of the first issue, the breaking news is titled SIGURNOST "With the arrival of our doctor, we are sure that we will die in Milna, not in Split." to be in the following numbers as well. In the third issue, the famous lines of Čika Jova Zmaj 'Zima, zima, e pa šta je' (*Winter, winter, so what) are discussed, and how "it seems that our world does not adhere to them" since he put on "thick winter coats, pulled hats over his eyes, and is still whining". In addition to sports news from different club competitions and record-breaking updates,

Последње зидне новине у низу носе назив *Пецкало*, а одлуку о његовом издавању донео је одбор са намером да се младеж запосли, односно зафркне. Излазиле су у Постирама од 26. марта 1943. до 28. априла 1943. Излазиће кад му прахне, односно шуне, без обзира на веру или народност „или имао сподобу људску или животињску, биће свако, уколико је могуће ‘пецнут’.“ Ово издање је имало и једно посебно ванредно издање. Наиме, број 1а, са називом *Изванредно Роху издање*, које је изашло одмах сутрадан након првог броја, посвећено је епизоди у којој је куца Рокси добила тежак задатак на основу једне „болесне идеје“ – да ухвати миша. Срећом, интервенцијом добре жене, све се добро свршило и за куцу и за миша. Објављена је најавна Кино дома који приказује дивну оперету *Глас косицију* са главним ликовима Темпераментни, у извођењу Леза Папа, Борбени кога тумачи Имре Левингер и Неодољиви у тумачењу Биња Самоковлије и друге по реду приредбе омладине под називом *На варљиви дан 1. април* са програмом изненађења као и Читуља Трици Кројачици, шваљи која је, након кратке и тешке болести, „у пуном цвету младости у 21. дану свога живота, ненадано у Господину преминула“ 3. априла 1943. године у Постирама. Тело непрежаљене покојнице је сахрањено пред кућом жалости

Насловне стране изванредног Роху издања 1а Пецкало (27-III-1943), аутор Бено Пинто

Covers of the remarkable Roxy issue 1a Peckalo (27-III-1943) by author Beno Pinto

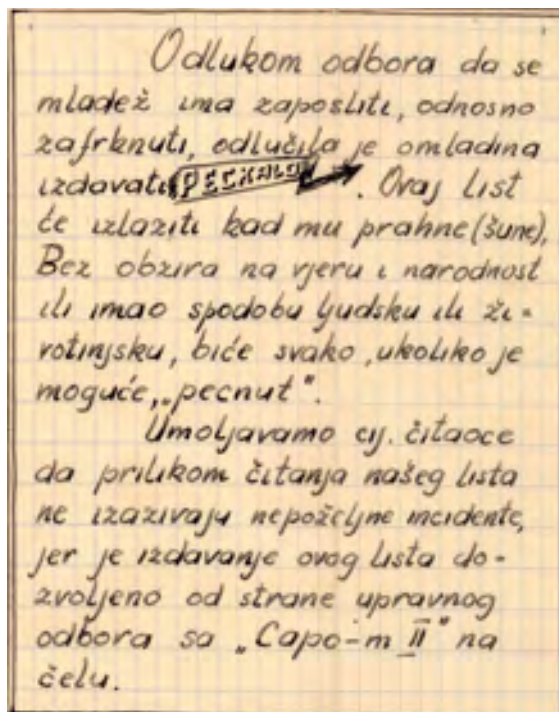
the seventh edition also features an announcement for Circus Sloga. The circus will showcase a special attraction called 'Slap Wrestling' as part of a diverse and

због забране кретања до гробља. У потпису читуље је уцвиљена обитељ, њени синови Арон, Нафтали и Давид Хаинц. Од рубрика ту су били Мали огласи, Тражње, Породичне вести, обавештења о зарукама, загонетке али и Мудре мисли или Велике изреке – малих људи и прикази нових књига и часописа, као што је најновија књига бившег Капоа Пинта под насловом „Некад било сад се спомињало“ са поднасловом „моје каповање 15. III-16. IV 1943.“ у четири веома занимљива поглавља. Било је и својеврсних упозорења као оно које је изрекао извесни Визлер: „У будуће бићу приморан дати оставку одборника, уколико се седнице буду завршавале без нарочитих свађа, односно у тишини“. Посебно интересантне рубрике су оне Из уредништва и Одговори уредништва на разне молбе и предлоге цењеног читалаштва. Све је праћено пригодним цртежима који допуњују и ближе илуструју осећања, мисли и стања изражена у писаном облику која без њих не би била потпуно докучива.

Посебно значајни у историјском смислу јесу цртежи бараке у којима је боравио Бено Пинто. У питању су два цртежа унутрашњег и спољашњег изгледа бараке. На предњој страни цртежа спољашњег изгледа бараке у горњем десном углу записано је „дуж. 5,26 x 5,26, в. 2 м“, а у доњем левом углу „Барака бр. 55 Породица

intriguing program. The performance will include comedic elements such as swearing, uproar, spilling coffee and beans for lunch, as well as the presence of screaming and crying children."

The last wall newspaper in the series is called *Peckalo*. The decision to publish it was made by the board to provide employment opportunities for the youth and to have some fun. They were published in Postire from March 26, 1943, to April 28, 1943. They will be published when they want to, regardless of religion or nationality "or have a human or animal likeness, and anyone will be, if possible, 'burned'. This edition also included a special edition. The second issue, titled "Extraordinary Roxy Edition," was dedicated to a story about Roxy the cat. In the story, Roxy is given the task of catching a mouse but is helped by a kind woman, and both the cat and the mouse end up safe. Additionally, the Kino dom announced a showing of the operetta "The Voice of the Bones," featuring characters like Temperamental, performed by Lez Papa, and Borbeni, interpreted by Imre Levinger. There was also a youth performance called "On the Deceitful Day April 1," and an obituary for Trica Krojačica, a seamstress who passed away on April 3, 1943. The deceased was buried in front of her home due to travel restrictions to the cemetery. The obituary is signed by the bereaved family, including her sons Aron, Naftali, and David-Hainc. The newspaper sections included Classified Ads,

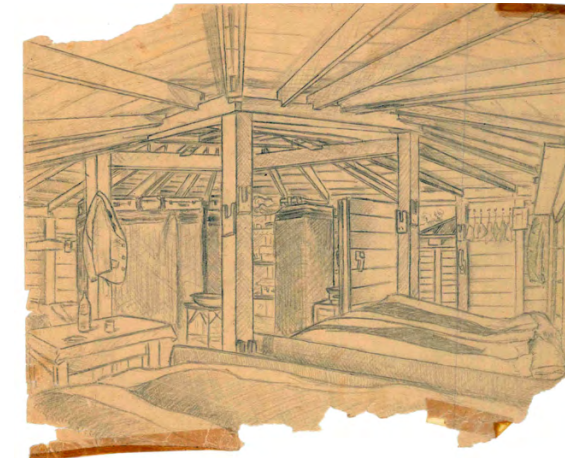
Одлука о покретању листа Пецкало, бр. 1, 26. март 1943. године
Decision on launching the Peckalo newspaper, no. 1, March 26, 1943

Пинто-Катан, Campo concentramento, settore III, Нацртао Пинто Бенцион 15/VIII 1943. год.“

Ту је и примарни историјски извор у облику географске карте НДХ са датумима и местима борби: „Земљовид Независне Државе Хрватске“, руком написано „----- границе у којима сам провео борбе с окупатором као партизан од IX-1943 – IV-1945. Од IV-1945 – 8-V-1945 борбе у

Wanted, Family News, engagement notices, riddles, as well as Wise Thoughts or Great Sayings – of small people. There were also reviews of new books and magazines, such as the latest book by the former Capo Pinto entitled "Once Upon a Time, Now Mentioned," with the subtitle "My Capping 15. III-16. IV 1943" in four very interesting chapters. There were also specific warnings, such as the one uttered by a certain Wiesler: "In the future, I will be forced to resign as a member of the council if the sessions end without any particular quarrels, that is, in silence." Particularly interesting sections include those from the editorial office and the answers of the editorial office to various requests and suggestions from the valued readership. Everything is accompanied by appropriate drawings that complement and more closely illustrate the feelings, thoughts, and states expressed in written form that would not be fully comprehensible without them."

Particularly significant in the historical sense are the drawings of the barracks where Beno Pinto stayed. These are two drawings of the interior and exterior of the barracks. On the front of the drawing of the exterior appearance of the barracks, in the upper right corner, it is written "length. 5.26 x 5.26, c. 2 m", and in the lower left corner "Barrack no. 55 The Pinto-Catan family, Campo concentramento, setto III, Drawn by Pinto Bencion 15/VIII 1943."

Спољашњи и унутрашњи изглед заробљеничке баракe бр. 55, концентрациони логор, сектор III, острво Раб, 1943. година
External and internal appearance of prisoner barrack no. 55, concentration camp, sector III, island of Rab, 1943

слов. прим.“ На полеђини написано „ЗИДНЕ
★ НОВИНЕ број II / Издаје кул. прос. одбор
мит. чете I бат. III бри. У левом углу стоји „Смрт
фашизму слобода народу“ и потписи.

Након рата поносно је носио обележје партизанског покрета који му је омогућио да као Јеврејин преживи Други светски рат.

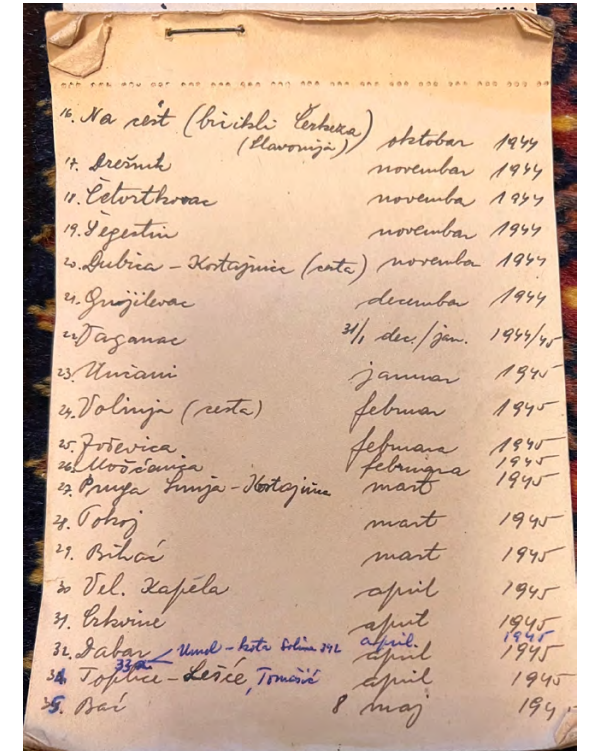
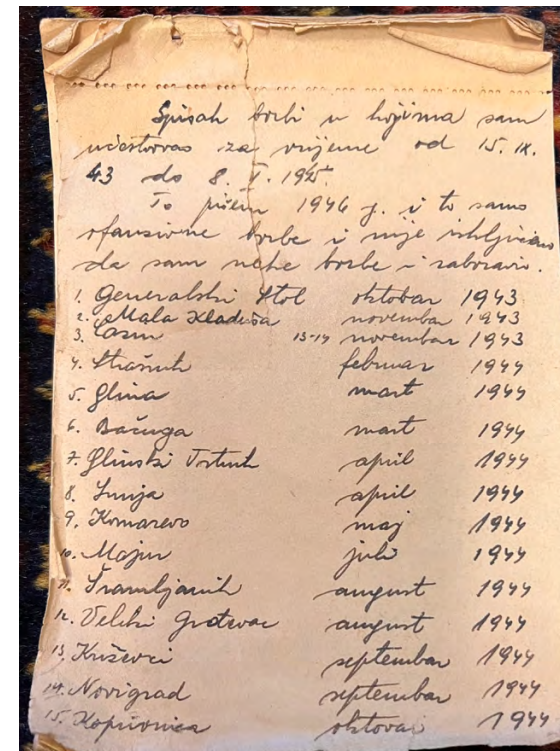
There is also a primary historical source in the form of a geographical map of the NDH with the dates and places of the battles: "Map of the Independent State of Croatia", handwritten "----- borders where I fought with the occupier as a partisan from IX-1943 - IV - 1945. From IV-1945 – 8-V-1945 battles in slov. prim. " On the back is written "WALL NEWSPAPER number II / Published by the cultural and educational board of the machine gun company of the 1st battalion of the 3rd brigade. In the left corner is written "Death to fascism, freedom to the people" and signatures.

After the war, he proudly wore the insignia of the partisan movement, which enabled him to survive the Second World War as a Jew.

Земљовид НДХ (1943) са исписаним кретањем и датумима борби у којима је учествовао Бено Пинто, на полеђини натпис зидних новина

Map of the NDH (1943) with written movement and dates of the battles in which Beno Pinto participated, on the back wall newspaper inscription

Списак борби у којима је учествовао Бено Пинто од 15. октобра 1943. до 8. маја 1945.

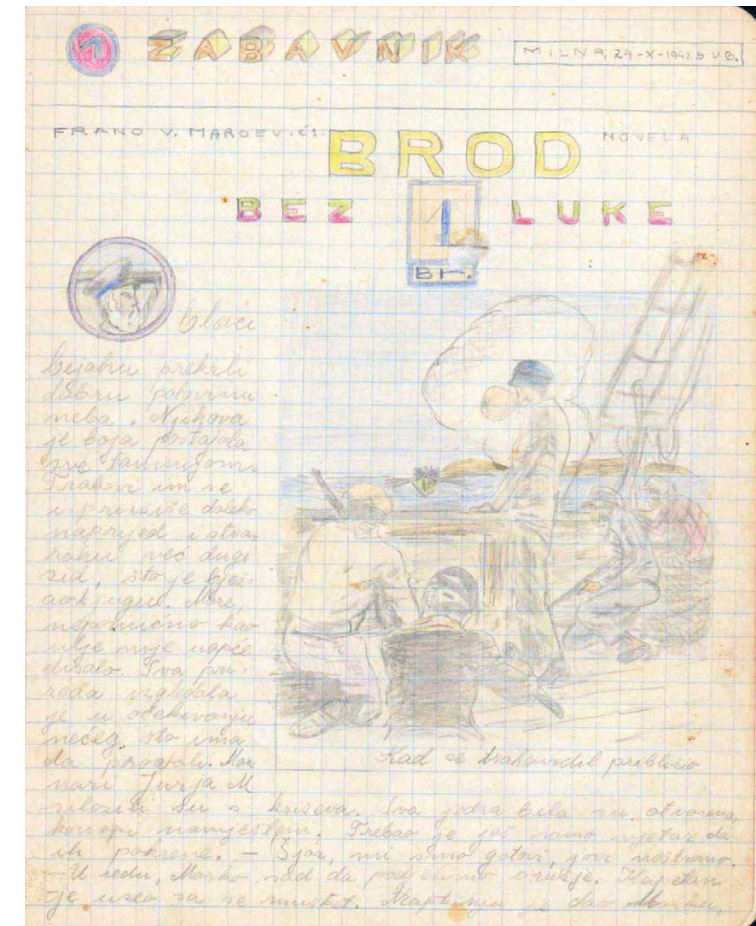
List of battles in which Beno Pinto participated from October 15, 1943, to May 8, 1945

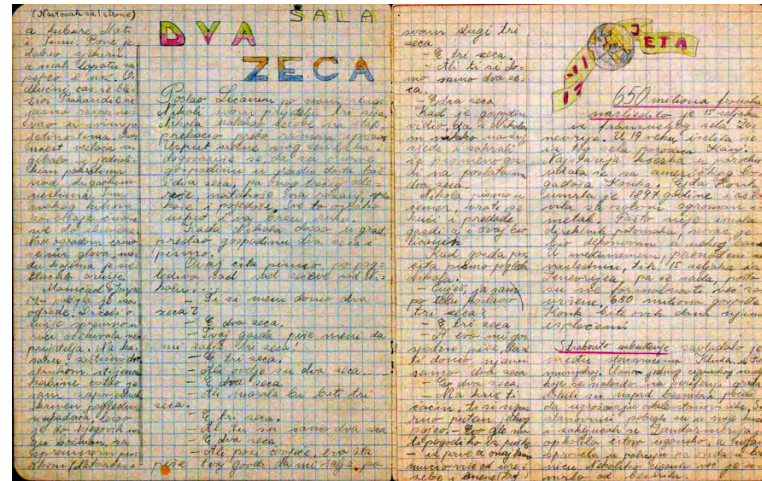
Бата и Бено у Загребу где је Бата био на студијама, 1. април 1947. године.
Bata and Beno in Zagreb, where Bata was studying, April 1, 1947

ЗАБАВНИК, бр. 1, Милна, острво Брач,
изашао 24. октобра 1942. године

ZABAVNIK, no. 1, Milna, island of Brač,
released on October 24, 1942

Забавник бр. 1, насловна страна
Zabavnik no. 1, Milna, front page

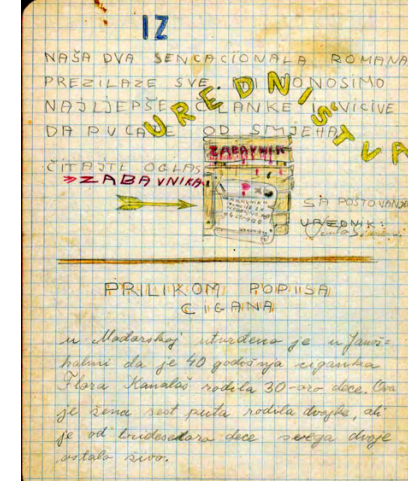
Забавник, бр. 1
Zabavnik, no. 1

Забавник, бр. 1
Zabavnik, no. 1

Забавник, бр. 1
Zabavnik, no. 1

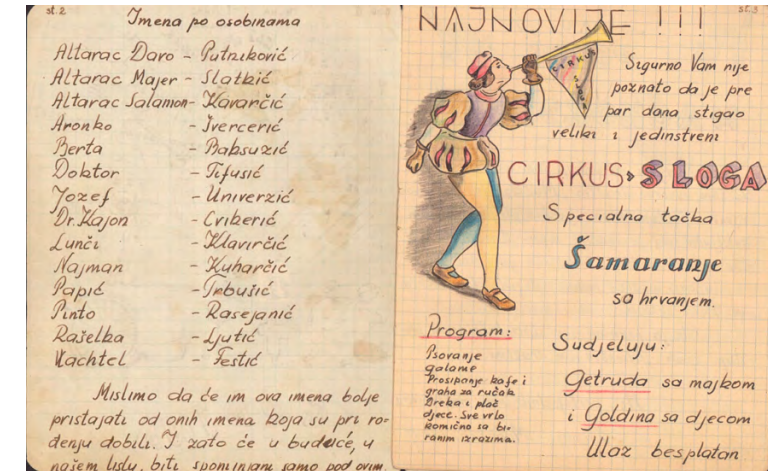
Забавник, бр. 1
Zabavnik, no. 1

НАШ СВИЈЕТ, бр. 7, Милна, острво Брач,
излази кад му прахне, 1. јануар 1943. године

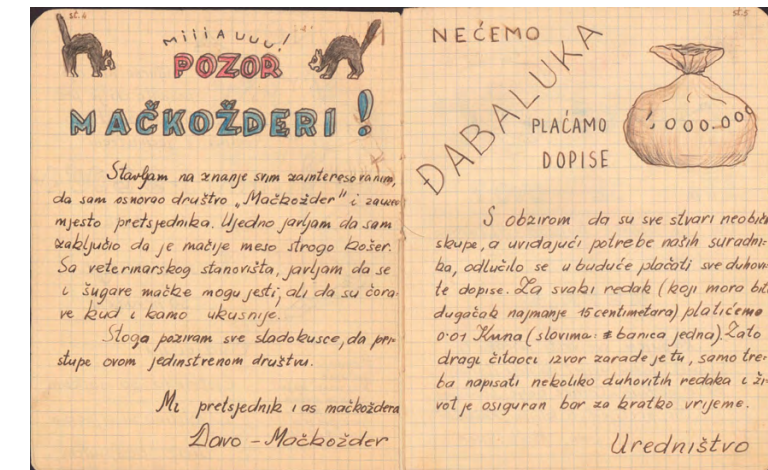

Наш свијет, бр. 7
Naš svijet, no. 7

NAŠ SVIJET, no. 7, Milna, the island of Brač,
emerges when the dust settles, January 1, 1943

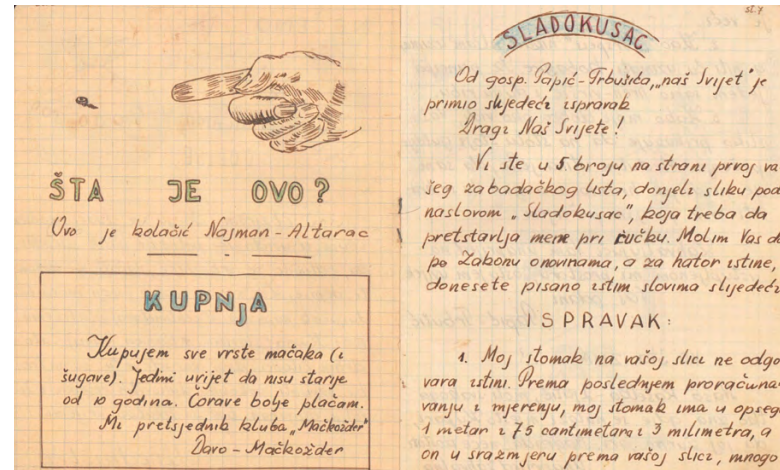

Наш свијет, бр. 7
Naš svijet, no. 7

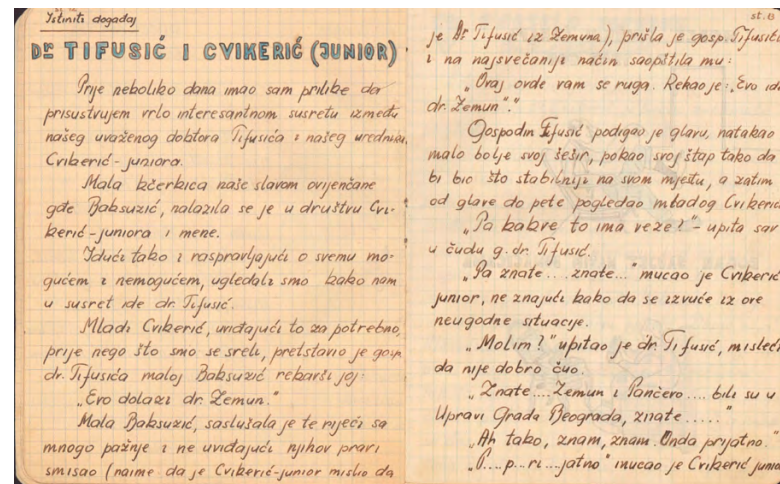

Наш свијет, бр. 7
Naš svijet, no. 7

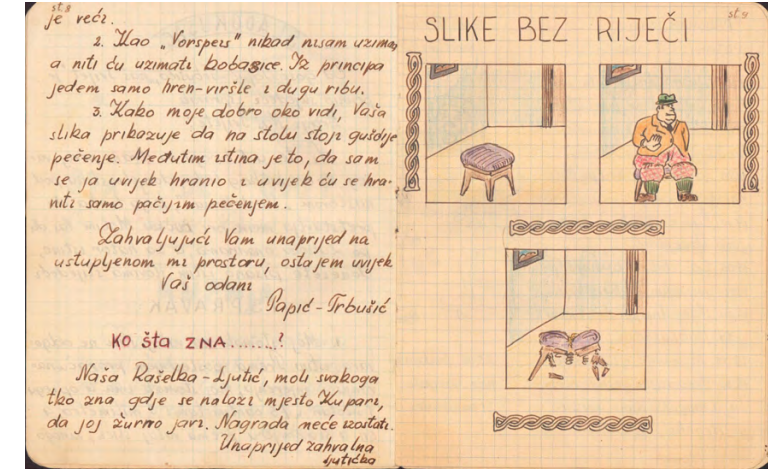

Наш свијет, бр. 7
Наш свијет, no. 7

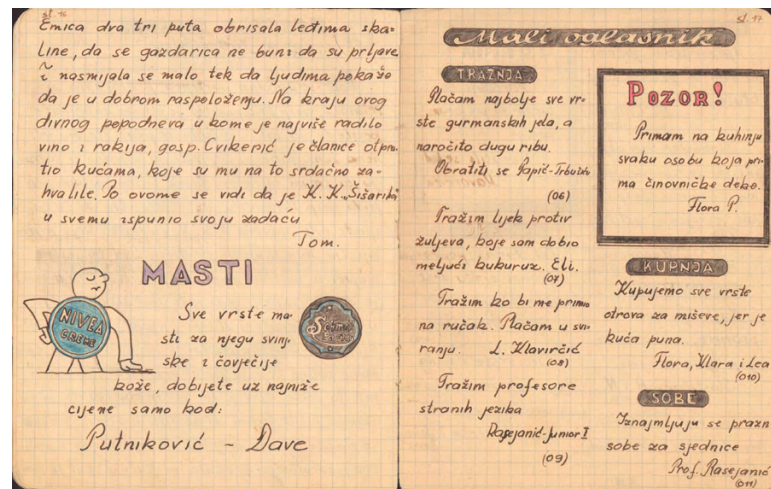
Наш свијет, бр. 7
Наш свијет, no. 7

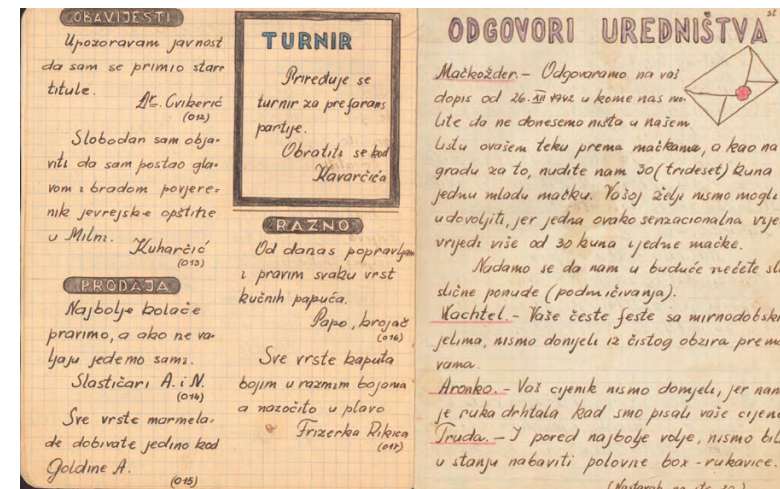
Наш свијет, бр. 7
Наш свијет, no. 7

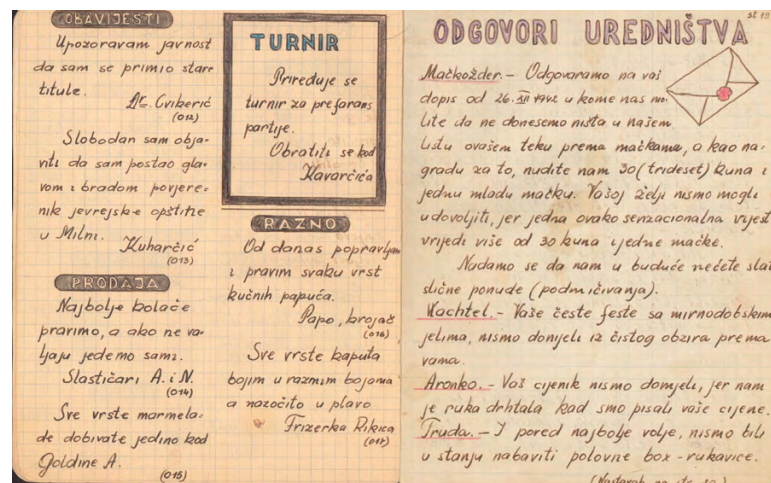
Наш свијет, бр. 7
Наш свијет, no. 7

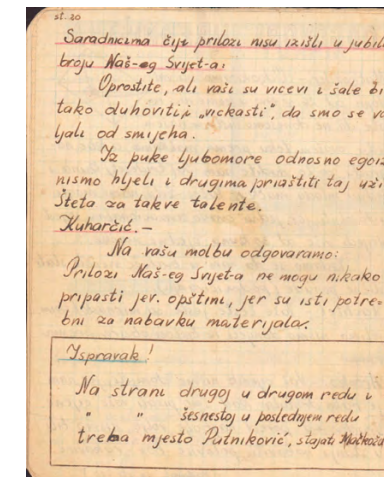
Наш свијет, бр. 7
Naš svijet, no. 7

Наш свијет, бр. 7
Naš svijet, no. 7

Наш свијет, бр. 7
Naš svijet, no. 7

Наш свијет, бр. 7
Naš svijet, no. 7

ПЕЦКАЛО, бр 1, острво Брач,
26. март 1943. године

РЕСКАЛО, no. 1, the island of
Brač, March 26, 1943

Broj 1 Postira, 26-III-1943. God. I.

Velike izreke
mrtvih ljudi

A i noše za malo bejaše.
Ex capo Pajo

A i moje breme je za kratko vreme.
Capo II Prof Pinto

Ja sam ja predsjednik jevrejske
opštine, drukčije bi se oporezovalo
Luki - Weis

Živan je princip života:
jedno misli, drugo govori, treće radi.
Pinto Teodor

Jaok Teodore
Vee' evrista rukaa, ravno idi, ne gledaj
ni dole ni gore!
Ofenbach

Doce far' niente!

IZ uredništva

Prisposlano *

U diskreciji dobili
sma od jedne dame po-
sma, u kojemu nas dama
moli da ju izvjestimo gdje je jedara od
ubloge braće rabario papuće u kojima
je u subotu došao da digna deke.

* Pod ovim naslovom uredništvo ne odgovara.

Umolvavamo intervirce da se posluže
lijepim primjerom gde Pajo, te da kod
sljedeće priredbe pozesu sa sobom marende.

Upozoravamo gosp. Zvijezdica da u
prostorijama zajednice neće biti nikakve,
pa ni duševne hrane.

Zbog velike navale interviraca
na prostorije zajednice, na sljedećoj sje-
dnici odbora biće određen abecedni red,
po kojemu će se regulirati pristup u prostorije

Odlukom odbora da se
mladež ima zaposliti, odnosno
zajfrknuti, odlučila je omladina
izdavati PECKALO. Ovaj list
će izlaziti kad mu prahnne (šune).
Bez obzira na vjeru i narodnost
ili imao spodobu ljudsku ili ži-
voćinsku, biće svako, ukoliko je
moguće, "pecnut".

Umolvavamo sv. čitaoce
da prilikom čitanja našeg lista
ne izazivaju nepoželjne incidente,
jer je izdavanje ovog lista do-
zvoljeno od strane upravnog
odбора sa „Capo-m II“ na
čelu.

LAGNETKA

Ja sam mislio da je on,
on je mislio da sam ja,
a obojica nismo niko i
ništa.

Pst! Pst! Jo su...

Dva uboga
buražina

Пецкало, бр. 1
Peckalo, no. 1

Dr. Pinto

Nećemo doktora!
Lezo Pajo - Breza

A trebate li potpora?
Dr. Klajon

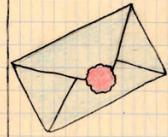
Sve je to šmonces!
Šonje

Kad svršiš jednu molbu je druga,
i tako redom molba za molbom,
otici ću u Korčulu.
Dr. Pinto

U Ameriku, u Ameriku.....
Emigranti općenito

Najbolji rad je nerad
Braća Samokoulya i Karlo

Zar možda sumnjaš još,
U maju zadanu riječ
(Ali molim Te burazeru, kad Ti ja kažem...)
Mjih dvojica među sobom.

ODGOVORI
UREDNIŠTVU

Šmonces - Weisu. — Umolvavamo Vašoj
cij. molbi, te vam ovim javljamo da ćemo re-
prizu naše purimске priredbe održati na
sljedeći Purim.

Eli Klajon. — Na Vašu molbu za pri-
manje u dječje zabavište, javljamo vam da
će se molba, s obzirom na sve okolnosti, po-
voljno riješiti.

PONUDE

Capo omladine i ujedao jedini
člar radnog bataljona koji s
pravom nosi naziv. Nosač brki,
preporuča se svim intervircima
za rješanje teških stvari.

Orim stavljam intervircima
do znanja da sam ja jedini u
Postirama, koji sa stručnom spre-
mom sterilizujem mahe.
Preporučujem se
Dand Pajo
(Lardbinog)

IZ FILATELIJE

Zupujem sve vrste maraka
iz cijelog svijeta. Podarite (škart) marke
takođe kupujem. Pola marke - pola cijene
Pisateljstva svjetskog glasa
S. Aitarac

Пецкало, бр. 1
Peckalo, no. 1

ПЛАКАТИ

Tako na jednoj reki piše lignja, na drugoj cipal
i.t.d. Valjda će se tako prije nakoniti koja riba na
udicu. *Lezo-Hop*

Kino DOM

PRIKAZUJE DIVNU
OPERETU U gl. ulogama
Temperamentni: *Lezo Hopo*
Borbeni: *Imre Leninger*
Moceljivi: *Brujo Samakorlija*

Glas Kostiju

REDATELJ: *Kubi-Weis*

Sve pjesme pjesni g. Lezo Hopo, uz pratnju emigrantskog hora.

TRICA KROJAČICA
ŠVELJA

*Tužim sreću jarko svim prijateljima i
znancima, žalostu vijest da je naša premila i nezaboravna
u ~~subotu~~ subotu 3. aprila 1943 u 3 sata po
podne, nakon kratke i teške bolesti u punom cvjetu
mladosti u 31. danu svoga života, nezadano u
Gospodinu preminula.
Mrtvo tijelo neprežaljivo nam pokojnice sa-
hranjeno je pred kućom žalosti (zbog zabrane kretanja
do groblja).*

Počivala u miru Božijem!
U *Posrtama 18. IV. 1943*

Učvijenja obitelji:
Aron Naftali David-Haimz
SILIZOVI

Оперета Глас костіију
Operetta Glas kostiju (*Voice of Bones)

BILLBOARDS

RADNI
BATALJON

PRIREĐUJE

1943
MART
21

U
NEDELJU

1943
VEĐAR
14

PURIMSKU

PRIREDBU
PROGRAM

1. Škeč
2. Ptica u kavezu
3. Muzika
4. Bilo kad
5. Ufficio carabinieri
6. Muzika
7. Oj golube
8. Radio
9. Xolo
10. Kompos

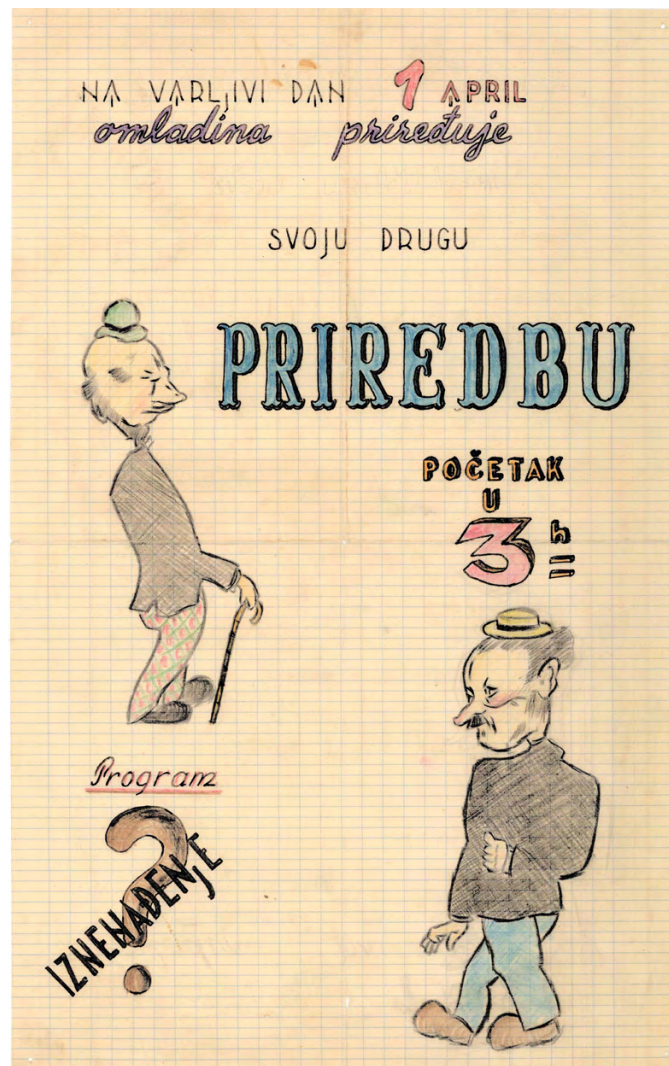
BAR,
TOMBOLA,
BUFFET,
ŠALJ, ZATVOR,
ŠALJ, POŠTA.

OTPAĐA, USLIJED RATAH PRILIKU.

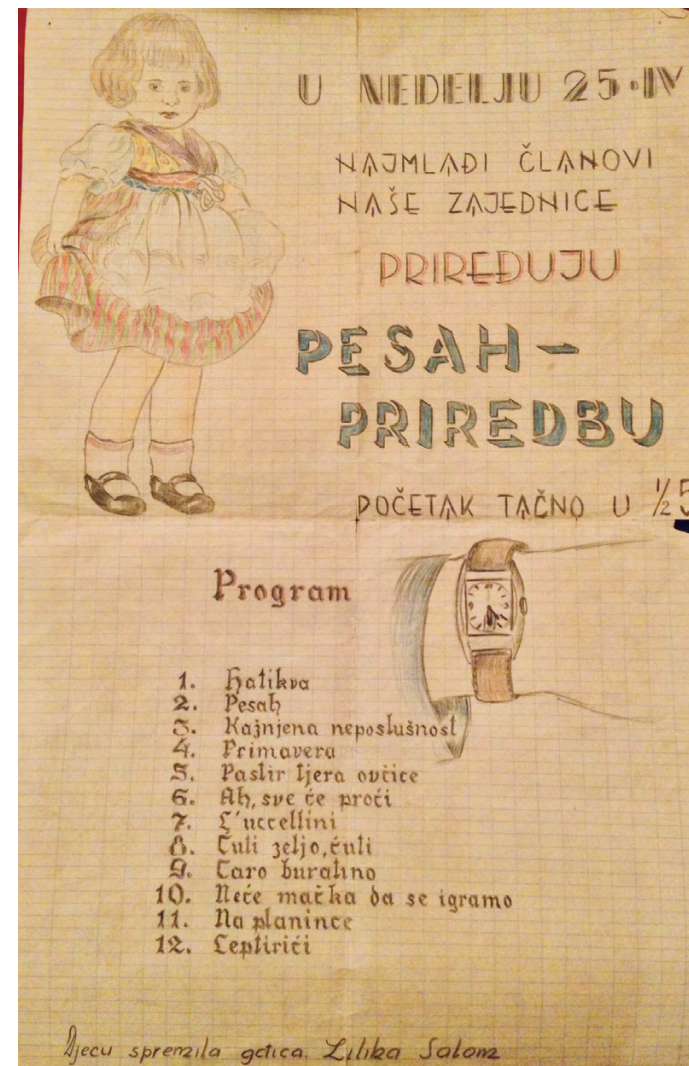
Početak u 3^h

POSLIJE PROGRAMA
PLES

Позив на забаву поводом празника Пурим
Invitation to a Purim holiday party

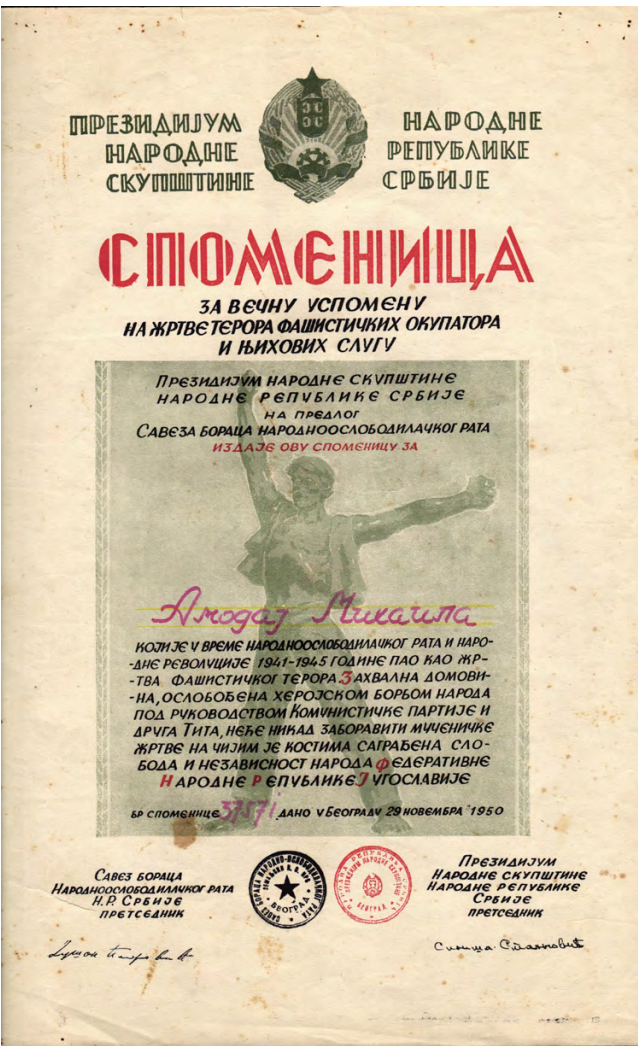
Позив на забаву поводом шаљивог дана 1. априла
April Fool's Day party invitation

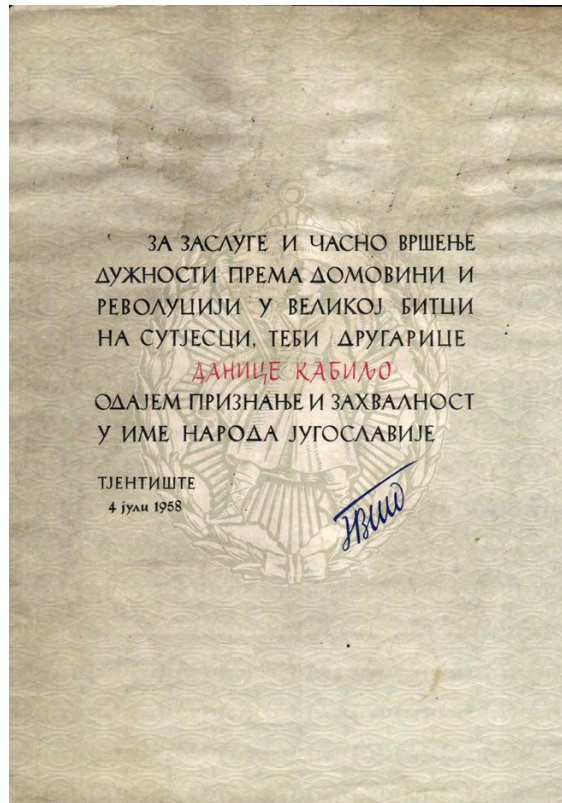
Позив на забаву поводом празника Песах
Invitation to a Passover party

דוד קהן מנהל בית הכנסת... [Handwritten text in Hebrew script, likely a testimonial or historical document from a synagogue leader during the war.]

Партизанска кетуба
Partisan Ketubah

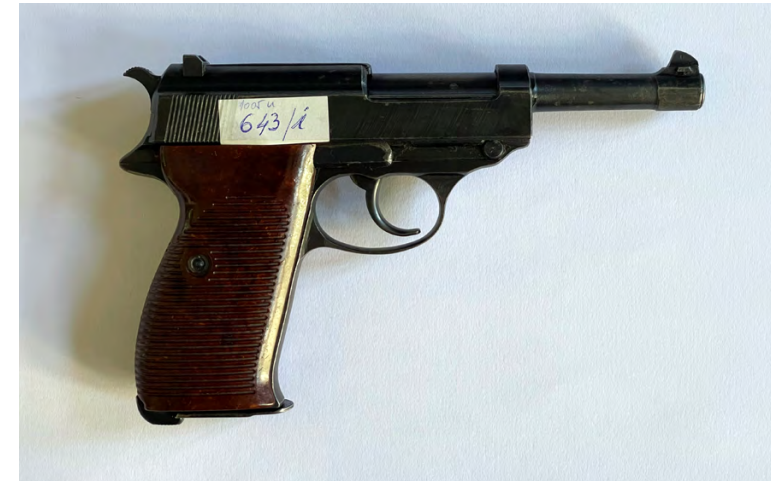
Споменица Аmodaj Михаило 1950.
Commemorative Medal of Amodaj Mihailo, 1950

Захвалница Даница Кабиљо, Тјентиште 1958.
Recognition letter of Danica Kabiljo, Tjentište 1958

Орден за војне заслуге са
златним мачевима Ђуре Павловића Енгела
Order of Military Merits with
Golden Swords of Đura Pavlović Engel

Пиштољ Walther P38 пуковника Алфреда Најфелда
Col. Alfred Najfeld's Walther P38 pistol

Пушка Mauser mod.98
Mauser rifle mod.98

ЛИТЕРАТУРА:

Фондови:

Јеврејски историјски музеј (ЈИМ). Фонд НОБ-а.

Библиографија:

Белић Корочкин Давидовић, Мирјана. Давидовић, Радивоје. *Бора Барух – Монографија*. Београд: ИНТЕРПРИНТ, 2001.

Bošković, Maja. „Magda Bošković“. *Jevrejski almanah 1955/6*. Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1956, 154–158.

Bojana Jakovljević, „Kroz Kavaju i Feramonti“ у *Mi smo preživeli... Jevreji o Holokaustu*, Aleksandar Gaon (ur.), (Beograd: Jevrejski istorijski muzej Saveza jevrejskih opština Srbije, 2001).

Papo, Eliezer. *Borba, duh i opstanak: Partizanska agada jedinstvena pashalna parodija iz vremena Holokausta*. Novi Sad: Futura publikacije, Jevrejska opština Novi Sad, 2020.

Tišma, Aleksandar. *Upotreba čoveka*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2018.

Извори са интернета

Volner, Dragan. „In memoriam ĐURO PAVLOVIĆ“. *Jevrejski pregled*. 9–10, 1979, доступно на <http://elmundosefarad.wikidot.com/pavlovic-duro>, приступљено 10.3.2024.

Papo, Eliezer. „Borba, smeh i preživljavanje: Partizanska hagada – jedina jevrejsko-španska parodija na pashalnu hagadu koja je nastala na jugoslovenskoj slobodnoj teritoriji u vreme Holokausta“ (23.11.2020.) <https://ifdt.bg.ac.rs/events/elieyer-papo-borba-smijeh-i-prezivljavanje-partiyanska-hagada-jedina-jevrejsko-spanska-parodija-na-pashalnu-hagadu-nastala-na-jugoslovenskoj-slobodnoj-teritoriji-u-vrijeme-holokausta/>

Papo, Eliezer. „Borba, smeh i preživljavanje“. *Angažovana misao / Engaged Thought*, 24. новембар 2020, доступно на <https://www.youtube.com/watch?v=oQcxTWWJDgU>, приступљено 1.3.2024.

Речници и лексикони

Речник Српскохрватској књижевној језика (1990), друго фототипско издање, Књига четврта О–П, Нови Сад: Матица српска, пдф, стр. 483.

Барух, Бора. *Знаменији Јевреји Србије*, Александар Гаон (ур), Београд: Савез јеврејских општина Србије, 2011, 28–29.

ЈЕВРЕЈИ ЈУГОСЛАВИЈЕ БОРЦИ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Аутор изложбе и шекција каталога

др Милица Карић, кустос у
Музеју жртава геноцида, научни сарадник
Бојан Зорић,
кустос у Јеврејском историјском музеју

Рецензенти

др Ненад Антонијевић, кустос у
Музеју жртава геноцида

др Милан Кољанин,
Меморијални центар „Старо сајмиште“
др Елиезер Папо, ванредни професор,
Бен-Гурион Универзитет у Негеву

Аутор пошавке

др ум. Никола Радосављевић

Издавач

Музеј жртава геноцида
Трг Николе Пашића 11, Београд,
Република Србија
www.muzejgenocida.rs

За издавача

Бојан Арбутина, в. д. директора
Музеја жртава геноцида

Лектура

Исидора Ињац

Превод

Оливера Ристић

Извршни уредник

Бојан Арбутина, в. д. директора
Музеја жртава геноцида

Ликовно графички уредник

др ум. Никола Радосављевић

Прелом шекција

Студио Архетип

Штампа

Intra.Net Centar, Београд

Тираж

200

ISBN-978-86-82832-13-3

JEWS OF YUGOSLAVIA COMBATANTS IN THE SECOND WORLD WAR

Author of the exhibition and of the text of the catalogue

Milica Karić, PhD, Curator, Genocide
Victims Museum, Research Associate
Bojan Zorić, curator, Jewish historical museum

Reviewers

Nenad Antonijević, PhD, Curator,
Genocide Victims Museum
Milan Koljanin, PhD, Memorial centre
“Staro Sajmište”

Eliezer Papo, PhD, Senior Lecturer,
Ben-Gurion University of the Negev

Exhibition designed by

Nikola Radosavljević, PhD in Arts

Publisher

Genocide Victims Museum
11 Trg Nikole Pašića Sq. Belgrade,
Republic of Serbia
www.muzejgenocida.rs

For the Publisher

Bojan Arbutina, Acting Director of Genocide
Victims Museum

Proofreading

Isidora Injac

Translation

Olivera Ristić

Executive editor

Bojan Arbutina, Acting Director of Genocide
Victims Museum

Graphic editor

Nikola Radosavljević, PhD in Arts

Book layout

Studio Arhetip

Print

Intra.Net Centar, Belgrade

Circulation

200

ISBN-978-86-82832-13-3

CIP - Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

94:355(=411.16)(497.1)"1941/1945"(083.824)

355.48(497.1)"1941/1945"(083.824)

94(497.1)"1941/1945"(083.824)

КАРИЋ, Милица, 1988-

Јевреји Југославије : борци Другог светског рата / Милица Карић, Бојан Зорић ; [превод Оливера Ристић] = Jews of Yugoslavia : combatants in the Second World War / Milica Karić, Bojan Zorić ; [translation Olivera Ristić]. - Београд = Belgrade : Музеј жртава геноцида = Genocide Victims Museum, 2024 (Београд : Intra.Net Centar = Belgrade : Intra.Net Centar). - 125 стр. : илустр. ; 20 cm

Упоредо срп. текст и енгл. превод. - Тираж 200.

ISBN 978-86-82832-13-3

1. Зорић, Бојан, 1983- [аутор]

а) Јевреји -- Борци -- Југославија -- 1941-1945 -- Изложбени каталози б) Други светски рат 1939-1945 -- Југославија -- 1941-1945 -- Изложбени каталози в) Југославија -- Војна историја -- 1941-1945 -- Изложбени каталози

COBISS.SR-ID 155203849

Handwritten Hebrew text, likely a prayer or memorial inscription, written in a cursive style on aged paper. The text is partially obscured by logos and text at the bottom of the page.

Музеј жртава геноцида
Genocide Victims' Museum

Република Србија
Министарство културе

Фондација Музеја жртава геноцида
Genocide Victims' Museum Foundation